

Universitetet
i Stavanger

**En undersøkelse av hvilke historier om Holocaust som framstilles
i utvalgte norske lærebøker fra perioden 1998-2007.**

Stine Hellstrand

Masteroppgave i historiedidaktikk

Universitetet i Stavanger

Våren 2009

Universitetet
i Stavanger

DET HUMANISTISKE FAKULTET

MASTEROPPGAVE

Studieprogram: Master i historiedidaktikk	Vårsemesteret, 2009 Åpen
Forfatter: Stine Hellstrand(signatur forfatter)
Faglig ansvarlig Veileder: Ketil Knutsen	
Tittel på hovedoppgaven: Undersøkelse av hvilke historier om Holocaust som framstilles i utvalgte norske lærebøker i perioden 1998-2007. Engelsk tittel: A study of Norwegian schoolbooks presentation of Holocaust, in the period 1998-2007.	
Emneord: Holocaust, lærebokundersøkelse, historiebruk, Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen, Kunnskapsløftet.	Sidetall: 120 + vedlegg/annet: Stavanger, dato/år

Forord

Jeg har lenge hatt en interesse for Holocaust. Det var i forbindelse med en tur med stiftelsen hvite busser i 2004, hvor jeg fikk oppleve flere av utryddelsesleirene og historier om Holocaust med autentiske virkemidler, at denne interessen særlig ble vekket til live. I etterkant har jeg lest en del historier om Holocaust, særlig bøker fortalt av jøder som selv overlevde fangenskap i konsentrasjons- og utryddelsesleire. Jeg begynte da å tenke over hvordan gjerningsmennene forteller sine historier om Holocaust. Etter å ha lest flere bøker, av ulike aktører, fant jeg ut at det ikke bare finnes en historie om Holocaust. Som lærer er jeg interessert i hvordan historier om Holocaust formidles til elevene gjennom lærebøkene; hvilke historier de får innsikt i, og på bekostning av hvilke andre? Slik formet det seg en problemstilling, som jeg etter beste evne har forsøkt å besvare på i denne oppgaven.

Flere personer har vært god støtte i skriveprosessen. Spesielt vil jeg takke min veileder, Ketil Knutsen, som har vist tålmodighet og kommet med konstruktive tips og tilbakemeldinger gjennom hele året. Tina Ølberg, som gjennom godt samarbeid og lange samtaler, har vært til uvurderlig støtte og hjulpet meg å se oppgaven gjennom andre ”briller”. Stor takk til deg. Til slutt vil jeg takke Torhild Fennefoss Jacobsen, for gode tilbakemeldinger.

Innhold

Innledning	5
Problemstilling	5
Metode.....	6
Andre lærebokundersøkelser på emnet	8
Cathrin Fondevik	9
Karl Egil Johansen.....	12
Historiebruk	13
Holocaust.....	13
Definisjoner	14
Holocaust. En realhistorisk gjennomgang.....	17
I forkant av krigen	17
Tap av rettigheter og eiendeler	18
Nürnberglovene	19
Krystallnatten.....	20
Identifisering	21
Krigen bryter ut – separasjon.....	24
Holocaust i Norge.....	30
Resultatet.....	32
Forklaringer på Holocaust.....	33
Zygmunt Bauman	33
Hannah Arendt.....	34
Stanley Milgram	36
Daniel J. Goldhagen.....	37
Omer Bartov.....	38
David Irving	40
Undersøkelse av lærebøkene	42
Kriterier for undersøkelsen	43
Undersøkelse av lærebøkene	45
Organisering og omfang.....	45

Stoffutvalg.....	47
Hvilke historier blir fortalt om de ulike aktørene?.....	80
Syn og forklaringer på Holocaust.....	99
Resultat av undersøkelsen	111
Litteraturliste.....	117

Innledning

Oppgaven er tredelt. Den første delen består av en innledning, redegjørelse for sentrale begreper og metode, samt en kort presentasjon av andre lærebokundersøkelser knyttet til Holocaust. Den andre delen er en ren teoretisk og historievitenskapelig gjennomgang. Her går jeg først dypere inn på ulike definisjoner av Holocaust som begrep, for deretter å presentere en grov gjennomgang av hendelser knyttet til Holocaust. Siktemålet med denne gjennomgangen er å gi leseren et innblikk i historien om Holocaust, samt å ha et grunnlag å bygge undersøkelsen på. Deretter følger en gjennomgang av utvalgte teoretikers syn på Holocaust. Disse fungerer, sammen med resten av del to, som et grunnlag for lærebokundersøkelsen. I siste del finner man lærebokundersøkelsen. Jeg har utarbeidet noen kriterier som utgangspunkt for undersøkelsen, disse blir for oversikts skyld listet opp. Deretter følger en presentasjon av de ulike lærebøkene før jeg går i gang med undersøkelsen. Undersøkelsen er punktvis knyttet opp mot kriteriene, noe som vil vise igjen i de ulike overskriftene. Lærebøkene vil bli undersøkt samlet, hvor jeg kun skiller mellom læreplantulhørighet. Hvert punkt vil bli innledet med utfyllende kommentarer til de enkelte kriteriene, og avsluttet med en sammenfatning som belyser sentrale funn. Til slutt kommer en konklusjon hvor jeg trekker fram hovedfunnene i hele undersøkelsen, og forsøker, i den grad det lar seg gjøre, å knytte dette opp mot andre undersøkelser og relevant teori.

Problemstilling

Denne oppgaven går ut på å undersøke **hvilke historier om Holocaust som blir framstilt i norske lærebøker**. Materialet for min undersøkelse består av lærebøker i historie for niende trinn i grunnskolen. Jeg har valgt tre bøker tilhørende hver av de to nyeste læreplanene her til lands, til sammen seks bøker. Undersøkelsen vil kun romme de kapitlene i lærebøkene som kan knyttes til Holocaust. Framveksten av nazismen og jødernes historie er også aktuell her. For å finne fram til hvilke historier som blir fortalt, kan det også være aktuelt å se på hvordan historiene blir framstilt. Dette vil ikke utgjøre noe hovedfokus i oppgaven, men faller naturlig inn i enkelte deler av undersøkelsen.

Slik jeg ser det, er Holocaust som tema i historiefaget viktig av to årsaker; for å huske og for å forebygge. Etter hvert som tiden går, blir den tidsmålte avstanden til Holocaust større, og det er desto større grunn til å inkludere historien om Holocaust i historiefaget. Spesielt i disse dager hvor menneskene som kan fortelle sine egne historier om Holocaust, stadig blir færre; *We are living on the edge of memory. Soon we will be all alone, staring into the darkness of the past without anything to guide us but the written and photographic traces left by those who had been there*¹.

Like viktig som å huske Holocaust, er det å forebygge. Holocaust er et grusomt minne for ettertiden, noe som ikke er ensbetydende med at det er det siste. Det som er urovekkende med Holocaust, er at nazistene tok sikte på å utrydde enkelte folkegrupper basert på tanken om at disse menneskene var mindre verd enn andre. I årene etter den andre verdenskrig sto en rystet verden tilbake, som med vantro fikk lærdommen om Holocaust først da det var for sent. For oss som er født i etterkant av denne lærdommen, er det ikke for sent. Eller er det? Til tross for FNs konvensjon om folkemord fra 1948, skulle det bare ta 30 år før et nytt folkemord fant sted, denne gang i Kambodsja. Her mistet i underkant av to millioner mennesker livet i en utrenskning utført av Røde Kmer.² I 1994 begynte to befolkningsgrupper i Rwanda, hutuer og tutsier, en etnisk konflikt som resulterte i at 800.000 mennesker ble drept i løpet av hundre dager. I 2002 kom rettsoppgjøret mot den avdøde serbiske presidenten Slobodan Milosevic, hvor han ble anklaget for folkemord og etnisk rensning. Historieundervisningen bør sikte mot å gjøre elevene oppmerksomme på at folkemord fremdeles finner sted, og utvikle holdninger som tar sikte på å forbebygge slike hendelser i framtiden.

Metode

Hensikten med oppgaven er å undersøke hvilke historier om Holocaust som blir formidlet i norske lærebøker for historiefaget på niende trinn. Som grunnlag for undersøkelsen har jeg utarbeidet en rekke kriterier som sikter mot å finne de ulike variasjoner av historier lærebøkene

¹ Bartov: 2003: 193

² <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/kambodsja/291>

presenterer. Kriteriene skiller mellom å undersøke kvalitative så vel som kvantitative sider av lærebøkene. Kriterier som går på kvantitet dreier seg i all hovedsak om omfanget temaet Holocaust har fått i læreboka, samt bruken av diverse kilder, arbeidsoppgaver og fortellinger. I tilknytning til dette vil det også forekomme eksempler på frekvensanalyse³, idet jeg teller hvor mange arbeidsoppgaver og individuelle fortellinger som framstilles i de ulike lærebøkene. Hovedsakelig er dette en kvalitativ undersøkelse. Kriterier som baseres på egne vurderinger av stoffutvalg og ulike sider ved Holocaust, vitner om dette.

Fordelen med å gjennomføre en kvantitativ undersøkelse, er at resultatene lett kan måles. I en kvalitativ undersøkelse er det ikke like enkelt å komme med presise svar, fordi framstillingen i lærebøkene vil bli vurdert forskjellig ut fra øyet som ser. Derfor vil jeg, så godt det lar seg gjøre, dokumentere de ulike funnene med sitat og utdrag fra lærebøkene.

Jeg tar høyde for at oppgaven vil ha enkelte svakheter, og jeg vil her forsøke å imøtekomme noen av disse. For det første har jeg kun valgt å undersøke lærebøker tilhørende niende trinn i grunnskolen. I Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen blir den andre verdenskrig som tema lagt til niende trinn. Ved innføringen av Kunnskapsløftet fikk lærere større valgfrihet til når innholdet i de ulike kompetansemålene skal gjennomgås, og dermed er ikke lenger gjennomgangen av Holocaust fastlåst til niende trinn. Likevel er historien om Holocaust presentert i samtlige av lærebøkene som vurderes i denne undersøkelsen.

For det andre utgjør tidsdimensjonen en del av analysen, ved å undersøke om Holocaust presenteres i lys av en fortid og en ettertid. Her vil jeg ta høyde for at læreverkene kan være en del av en serie, både på tvers av samfunnsfaget (historie, geografi og samfunnskunnskap) og med lærebøker fra 8.-10. trinn. Enkelte av temaene som blir knyttet til undersøkelsen, kan derfor bli gjennomgått i andre lærebøker i samme serie, som ikke vil bli inkludert i denne undersøkelsen. Med hensyn til plass så vel som tid, har jeg ikke anledning til å undersøke dette nærmere.

³ Knutsen 2001:45

Undersøkelsen gjelder utelukkende norske lærebøker. Det er derfor sannsynlig at den nasjonale historien om Holocaust vil være framtrødende i enkelte av lærebøkene i undersøkelsen. Jeg har derimot ikke vektlagt en grundig gjennomgang av den nasjonale historien om Holocaust, i den realhistoriske gjennomgangen som er presentert i oppgavens andre del. Slik jeg ser det, vil historiene om Holocaust variere fra land til land. På lik linje med den norske historien, har også eksempelvis franskmenn og dansker sine kollektive historier knyttet til Holocaust. Bakgrunnen for den realhistoriske gjennomgangen er å forsøke å vise til utviklingen av Holocaust, fra 1933-1945, og dermed hovedsakelig fokusere på hendelser knyttet til Tyskland. Likevel vil jeg kort gjøre rede for hovedtrekkene i det nasjonale Holocaust.

Andre lærebokundersøkelser på emnet

I løpet av de siste årene kan det virke som antallet lærebokundersøkelser har økt kraftig, spesielt som empiri for hovedfag/masteravhandlinger. Ved å søke etter emneordene "analyse av lærebøker" i bibliotekbasen ved Universitetet i Stavanger, som inneholder hovedoppgaver fra hele landet, fikk jeg opp 52 treff.⁴ Ved å tilføye søkeordet "historie" fikk jeg 6 treff.⁵ I forbindelse med innføringen av den nye læreplanen, Kunnskapsløftet, er også flere lærebøker for historiefaget blitt publisert. I denne forbindelse har enkelte tidsskrifter gjennomført undersøkelser av de nye lærebøkene. Jeg har likevel ikke funnet noen større undersøkelser som tar for seg lærebøkene i historie etter Kunnskapsløftet.

Jeg har valgt å trekke fram to undersøkelser som kan knyttes opp mot min egen. Den ene er hovedfagsoppgaven til Cathrin Fondevik fra 2002 med tittelen "*Jødene under nazismen 1933-1945: en analyse av norske lærebøker i historie og krl-faget*" og artikkelen "*Fagleg løft eller kul krigshistorie på glansa papir*" av Karl Egil Johansen. Ved å gjøre rede for eksisterende undersøkelser, ønsker jeg å belyse hvordan min problemstilling relaterer seg til disse, samt begrunne hvorfor jeg mener min undersøkelse skiller seg fra tidligere undersøkelser på emnet.

⁴ Søkene ble utført 19.5.2009: <http://ask.bibsys.no>. Søkord: Analyse av lærebøker

⁵ <http://ask.bibsys.no>. Søkord: Analyse av lærebøker historie.

Cathrin Fondevik

Cathrin Fondevik skrev i 2002 sin hovedfagsoppgave i historie, med følgende problemstilling:

Hvordan jødernes situasjon i Europa under nazismen, særlig i forbindelse med Holocaust, er blitt behandlet i norske lærebøker. Undersøkelsen til Fondevik er både kvalitativ og kvantitativ.

Dersom man ser på det rent kvantitative har Fondevik skrevet en vid oppgave som dekker et bredt spekter av lærebøker, både geografisk og tidsmessig (1946-1998), innenfor historie og KRL⁶ både i grunnskolen og videregående skole. I alt har hun inkludert 17 læreverk i sin analyse. I denne gjennomgangen vil jeg kun ta sikte på den delen av undersøkelsen som dreier seg om historiebøker for niende klasse i grunnskolen.

På det kvalitative plan har hun valgt å vurdere de ulike lærebøkene opp mot deres tilhørende læreplaner. I tillegg sammenligner hun lærebøkene med undersøkelser av bøker fra henholdsvis Tyskland, Israel og Sverige, som hun presenterer i forkant av sin egen undersøkelse. Fondevik har også framstilt noen krav som er stilt til god undervisning om Holocaust, som hun har hentet fra United States Holocaust Memorial Museum og Ronnie S. Landau, leder for et britisk undervisningsprosjekt om Holocaust. Ut fra disse har hun selv stilt opp egne kriterier for undersøkelsen.

Fondevik tillegger jødernes religiøse og kulturelle historie større oppmerksomhet, til tross for at tittelen på oppgaven er *Jødene under nazismen 1933-1945*. Dette begrunner hun med at [...] *ensidig fokusering på Holocaust kan lett gi elevene inntrykk av at det måtte være noe galt med jødene - ellers ville man ikke forfulgt dem.*⁷ Denne fokuseringen er likevel tydeligst i undersøkelsen av lærebøker fra krl-faget, og vil derfor i mindre grad bli kommentert her. I tillegg ønsker hun å se på i hvilken grad læreverket bidrar til å utvikle elevenes historiebevissthet. Dette finner vi blant annet i innledningen hvor hun skriver følgende; *Samtidig kan en slik analyse være nyttig for å finne fram til den innflytelse læreverket har på elevenes kunnskapstilegnelse og*

⁶ Faget KRL (Kristendom, religion og livssyn) skiftet navn til RLE (Religion, livssyn og etikk) fra høsten 2008

⁷ Fondevik 2002: 22

*historiebevissthet.*⁸ Til tross for dette finnes det verken noen definisjon på begrepet, eller sies noe om hvordan en på best mulig måte kan arbeide for å utvikle historiebevissthet hos elevene.

Kriteriene til Fondevik fordeler seg på fem hovedpunkter: Omfang og innhold/stoffutvalg, lærestoffets organisering, illustrasjoner, kart og tabeller, spørsmål og arbeidsoppgaver og til slutt utviklingsperspektivet. I undersøkelsen av lærebøker for historie i grunnskolen fra 1946-1998 har hun trukket fram følgende konklusjoner: De siste drøye femti årene kan en skimte en større vektlegging på jødernes historie 1933-45. [...] *Fra Skrettings 11 ords beskrivelse i 1946, utvides omfanget til over tre sider hos Sveen og Aastad i 1998.*⁹ I utviklingen av lærebøkene kan en skimte en overgang fra ren faktalæring til mer vekt på forståelse, der elevene i større grad selv får erfare og oppdage kunnskapen gjennom selvstendig arbeid med problemene.¹⁰ De nyeste lærebøkene framstiller en blanding av saklig, resonnerende faktaformidling og skildrende innslag.¹¹ Det gjøres bruk av flere intervjuer, individuelle fortellinger og man kan spore en overgang til mer følelsesladete bilder, som autentiske bilder fra konsentrasjonsleirene.¹² I de nyeste lærebøkene er det blitt vanlig å la nazistene komme til orde gjennom individuelle fortellinger, noe som presenterer ulike sider av historien og forhindrer en kollektivisering og demonisering av gjerningsmennene.¹³

Selv om Fondevik i høy grad fokuserer på hvilket omfang jødernes historie har fått i lærebøker over tid, interesserer hun seg også for innholdet i bøkene. Hun er til tider innom et historiebruksperspektiv i sin undersøkelse. Fondevik fokuserer på elevenes holdnings- og kunnskapsutvikling rundt Holocaust. Det er jo nettopp dette skolens historiebruk går ut på. [...] *hvilke utsnitt av fortiden skolen foretar, og hvilke verdier disse utsnittene representerer.*¹⁴ I konklusjonen kommer dette tydelig fram idet Fondevik skriver at [...] *selv om det stort sett er*

⁸ Fondevik 2002: 12

⁹ Fondevik 2002: 71

¹⁰ Fondevik 2002: 136

¹¹ Fondevik 2002: 137

¹² Fondevik: 137-138

¹³ Fondevik 2002: 139

¹⁴ Bøe 2006: 197

*den samme historien som blir fortalt når det gjelder kronologi, hendelser og aktører, er gjennomgangen grundigere nå enn før, med større grad av konkrete eksempler og fortellinger*¹⁵.

I sin problemstilling fokuserer Fondevik særlig på Holocaust i sin undersøkelse. Likevel er det jødernes historie under nazismen som er utgangspunktet i analysen. På denne måten utelukker hun allerede i problemstillingen muligheten for å inkludere andre folkegrupper i definisjonen av begrepet. Hun presenterer også en definisjon av Holocaust, definert av Parsons og Totten i United States Holocaust Memorial Museums lærerveiledning: *Holocaust refererer til en spesiell hendelse i det 20. århundre: den systematiske, ”byråkratiske” tilintetgjørelsen av seks millioner jøder, utført av det nazistiske regimet og deres samarbeidspartnere i løpet av andre verdenskrig.*¹⁶ Dette skiller seg fra min egen tilnærming til begrepet, hvor jeg forsøker å unngå en for snever definisjon nettopp for å være åpen for alle variasjoner av begrepet som vil komme fram av min undersøkelse.

Fondevik skriver en vid oppgave, både kvantitativt og kvalitativt. Hun har bøker fra et tidsspenn på femti år, og inkluderer flere fag i undersøkelsen. Aktuelle begrep fra historiedidaktikken er inkludert i analysen, hvor hun trekker inn historiebevissthet så vel som historiebruk. Det som hovedsakelig skiller min undersøkelse fra Fondevik sin, er at jeg har inkludert lærebøker tilknyttet den nye læreplanen, Kunnskapsløftet, i min undersøkelse. Det vil derfor være interessant å undersøke hvordan de nye lærebøkene er tilpasset utviklingen Fondevik har konstatert gjennom sin undersøkelse. Jeg er også mer interessert i å finne ut hvilke historier som blir presentert i de ulike lærebøkene. Fondevik konkluderer med at det stort sett er den samme historien som kommer fram i de ulike lærebøkene, men at framstillingen av historien i stor grad varierer fra bok til bok. Utgangspunktet for min undersøkelse er nettopp å undersøke innholdet i lærebøkene, for å finne hvilke historier som blir fortalt. I tillegg vil jeg fokusere på hvordan Holocaust blir framstilt i spenningen mellom det nasjonale og internasjonale.

¹⁵ Fondevik 2002: 142

¹⁶ Fondevik 2002: 35

Karl Egil Johansen

Karl Egil Johansen er professor ved Høgskolen i Bergen. Han har nylig gitt ut artikkelen ”Fagleg løft eller kul krigshistorie på glansa papir” hvor han vurderer fire¹⁷ nye læreverker i historie sin framstilling av nazismen og andre verdenskrig. Undersøkelsen er både kvantitativ og kvalitativ. Johansen tar også i bruk frekvensanalyse, med sikte på temaets omfang i hver bok, samt å telle registreringer av personnavn. I denne korte presentasjonen av Johansens undersøkelse, er det kun undersøkelsen knyttet til Holocaust som vil stå sentralt.

Tyngdepunktet i artikkelen ligger på det historiefaglige, i hvilken grad lærebøkene har tatt opp i seg tema og problemstillinger som preger den nyere forskningslitteraturen om nazismen og den andre verdenskrig.¹⁸ Konkret gjør han rede for hvordan utviklingen av framstillingen av den andre verdenskrig har gått fra å være det han kaller en *patriotisk minnekultur*, hvor ulike nasjoner formidler en kollektiv historie de selv kunne leve med, til at synsvinkelen i økende grad er flyttet over til ofrene og deres lidelser. Han påpeker at spesielt det jødiske Holocaust stadig har fått mer plass i lærebøkene. Dette oppfatter jeg som et utgangspunkt for undersøkelsen, i og med at Johansen presenterer dette innledningsvis. Likevel blir ikke dette videre tatt opp i undersøkelsen, hvor fokuset på Holocaust til dels drukner til fordel for andre aspekter.

Slik jeg ser det, er min undersøkelse i større grad rettet mot Holocaust. Mens Johansen omfavner Holocaust som en del av sin undersøkelse, får ikke dette noe utslag i hans sammenfatning. I denne oppgaven er hele undersøkelsen rettet mot Holocaust, hvor jeg i større grad vil gå inn på hvilke historier som er å finne i framstillingen av Holocaust. Jeg vil i tillegg også se framstillingen av Holocaust i lærebøkene etter Kunnskapsløftet, i lys av lærebøkene etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen.

¹⁷ Blant disse finner vi bøkene jeg har valgt ut i min undersøkelse, tilhørende Kunnskapsløftet; Skjønberg, Underveis 2007. Hellerud, Knutsen og Moen, Matriks, 2007 og Ingvaldsen og Kristensen, Makt og menneske, 2007.

¹⁸ Historie nr 1-2009: 63

Historiebruk

Historiebruk er et fagområde innenfor historiedidaktikken. Kjernen i dette fagområdet er hvordan mennesker oppfatter fortiden, og hvilken rolle den spiller i nåtid og framtid.¹⁹ Historien brukes av mange, både av enkeltpersoner så vel som i institusjoner. I denne sammenheng er det skolens historiebruk som står sentralt. Skolens historiebruk handler om hvilke utsnitt av fortiden skolen foretar, og hvilke verdier disse utsnittene representerer²⁰.

Sammen med skolelover, læreplaner og ikke minst undervisningen, uttrykker lærebøkene i historie skolens historiebruk. Innenfor gitte rammer eksisterer en stor frihet for lærebokforfatterne; de velger til en viss grad selv hvordan fortiden skal forstås og formidles.²¹ Særlig etter at den statlige godkjenningsordenen for lærebøker i grunnskole og den videregående skole ble opphevet 13. juni 2000²² har denne friheten økt. Når en skal skrive en lærebok i historie, må en på en eller annen måte foreta et valg, hvilke historier skal en velge og hvilke skal en utelukke. Det er dette utvalget som er interessant å studere.

Holocaust²³

Det er flere personer som har forsøkt å definere og ikke minst forklare hva Holocaust er, og hvordan dette kunne skje. Man har forsøkt å forklare Holocaust ut i fra ulike fagdisipliner, både historikere, psykologer og sosiologer er blant dem.

Dersom man ser på selve ordets betydning, stammer Holocaust fra gresk og betyr brennoffer.²⁴ Blant annet i Bibelen er brennoffer en ofring der hele dyret blir brent. Holocaust som et begrep

¹⁹ Bøe 2006: 14

²⁰ Bøe 2006: 197

²¹ Bøe 2006: 197

²² Fondevik 2002: 12

²³ Dette kapitlet er et samarbeid mellom Stine Hellstrand og Tina Ølberg. Noen ulikheter kan likevel forekomme.

²⁴<http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=Holocaust&bokmaal=S%F8k+i+Bokm%E5lsordboka&ordbok=bokmaal&alfabet=n&renset=j>

brukt på utryddelsen av jødene under den andre verdenskrig, ble først tatt i bruk i 1942.²⁵ Først etter seksdagerskrigen i 1967 mener Finkelstein at Holocaust som egennavn forekom. Det nazistiske Holocaust ble til Holocaust (Stor H). Det er to sentrale punkt som kjennetegner Holocaust som egennavn: (1) Holocaust markerer en kategorisk enestående historisk begivenhet; (2) Holocaust markerer høydepunktet av et irrasjonelt, evig, ikke-jødisk hat mot jødene.²⁶ Etter den andre verdenskrig ble det nazistiske Holocaust ikke fremstilt som en unikt jødisk - for ikke å snakke om som en historisk unik - begivenhet.²⁷ *Alle Holocaust-forfattere er enige om at Holocaust er enestående, men få, om noen, er enige om hvorfor.*²⁸

Både definisjonene og forklaringene på Holocaust er mange og ulike. Antallet personer som ble systematisk utryddet, er det også uenighet om. Muligens er forklaringen når det kommer til antall personer som ble systematisk utryddet, avhengig av hvordan Holocaust defineres, og hvilke folkegrupper som blir inkludert i definisjonen. Peter Novick skriver i sin bok *The Holocaust in American life* at seks millioner er det gjenkjennelige tallet når en snakker om Holocaust. Likevel regner mange 11 millioner for å være det virkelige tallet, seks millioner jøder og fem millioner ikke-jøder. Novick påpeker at 11 millioner ikke gir noen historisk betydning. Fem millioner ikke-jøder er enten et altfor lavt tall for ikke-jødiske sivile drept i Det Tredje Rike, eller altfor høyt for ikke-jødiske mennesker som var utsatt for et systematisk folkemord, i likhet med jødene.²⁹

Definisjoner

Det finnes mange definisjoner av Holocaust, men de fleste sentrerer seg rundt to hovedområder. De definisjonene som definerer Holocaust som systematisk utryddelse av den jødiske befolkning. Og de som definerer Holocaust som utryddelse (tilintetgjørelse) av folkegrupper som ble sett på som mindreverdige, der jødene var den største gruppen som ble forsøkt utryddet. De som støtter

²⁵ <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/Holocaust/218>

²⁶ Finkelstein 2004: 55

²⁷ Finkelstein 2004: 55

²⁸ Finkelstein 2004: 56

²⁹ Novick 1999: 214-215, oversatt av forfatter

seg til den siste varianten legger vekt på at blant annet sigøyerne ble forsøkt utryddet i samme prosentandel som den jødiske befolkning.³⁰

Ved å søke eller slå opp i ulike ordbøker, finner man også ulike definisjoner på Holocaust. Nettstedet www.dictionary.com definerer Holocaust som *the systematic mass slaughter of European Jews in Nazi concentration camps during World War II*,³¹ mens nettstedet www.ask.com derimot definerer Holocaust som; *The genocide of European Jews and others by the Nazis during World War II*.³² Det er med andre ord to svært ulike definisjoner disse to nettstedene bruker. Riktignok definerer begge Holocaust som noe som hendte den under andre verdenskrig. To av de norske ordbøkene, nettbasert eller i bokform, har relativt like definisjoner av hva Holocaust var. Nettordboken, www.ordbok.no, definerer Holocaust på denne måten; *nazistenes jødeutryddelser under den andre verdenskrigen*.³³ Mens Tanums store rettskrivningsordbok kort definerer Holocaust som *Nazistenes jødeutryddelser*.³⁴ Nettstedet www.caplex.no definerer Holocaust noe fyldigere enn de overnevnte; *(av gr. "brennoffer, som blir helt oppbrent"), brukt om Hitler-regimets tilintetgjøring av jøder i konsentrasjonsleirer før og under 2. verdenskrig*.³⁵

Ordbøkernes måte å definere Holocaust på sier noe om den allmenne oppfattelse av Holocaust. Men ordbøkene viser også de ulike sidene i debatten om hvordan Holocaust skal defineres. Dette gir muligens et uttrykk for splittelsen innenfor fagdisiplinene som forsøker å forklare/definere Holocaust.

³⁰ Finkelstein 2004:79

³¹ <http://dictionary.reference.com/browse/Holocaust>

³² <http://www.ask.com/web?q=dictionary%3A+Holocaust&content=ahdict|37494&o=0&l=dir>

³³ <http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=Holocaust&bokmaal=S%F8k+i+Bokm%E5lsordboka&ordbok=bokmaal&s=n&alfabet=n&renset=j>

³⁴ Tanums store rettskrivningsordbok

³⁵ <http://www.caplex.no/Web/ArticleView.aspx?id=9401095>

Når det gjelder personer og organisasjoner som har bidratt med definisjoner og tolkninger på Holocaust, finner vi blant annet USHMM (United States Holocaust Memorial Museum). Der defineres Holocaust på følgende måte: *The Holocaust was the systematic, bureaucratic, state-sponsored persecution and murder of approximately six million Jews by the Nazi regime and its collaborators. "Holocaust" is a word of Greek origin meaning "sacrifice by fire." The Nazis, who came to power in Germany in January 1933, believed that Germans were "racially superior" and that the Jews, deemed "inferior," were an alien threat to the so-called German racial community.*³⁶

I motsetning til USHMM inkluderer Roderick Stackelberg andre folkegrupper som led under Hitlers regime. *"The Holocaust was central to the Nazis' wide-ranging program of destruction. The victims of lethal persecution included Gypsies, the mentally and physically disabled, homosexuals, pacifists (Jehova's Witnesses), millions of Soviet prisoners of war as well as potential leadership elites in Poland and other occupied areas in the east. But no group was pursued more single-mindedly or on a greater scale than the Jews".*³⁷

Ut fra definisjonene kan man se at det er stor variasjon og uenighet om hvilke folkegrupper som skal inkluderes i begrepet Holocaust. Slik jeg ser det fordeler disse definisjonene seg på tre punkter. De definisjonene som skiller mellom folkemord og systematisk folkemord. Definisjoner som bare inkluderer jøder i motsetning til de som også inkluderer andre folkegrupper. Det tredje punktet er om Holocaust blir regnet fra den andre verdenskrig eller også omfatter hendelsene i forkant av krigen, ved at eutanasiprogrammet blir tatt med.

Fra mitt ståsted var ikke jødene den eneste folkegruppen som var offer for den nazistiske segregeringen under den andre verdenskrig. Mange peker på at jødene var de eneste som var offer for en systematisk utryddelse. Eutanasiprogrammet (fra august 1939) er et eksempel på at

³⁶ <http://www.ushmm.org/wlc/article.php?lang=en&ModuleId=10005143>

³⁷ Stackelberg 2004: 215

nazistene hadde et ønske om å utrydde mennesker som var psykisk syke. Selv om antallet jøder som ble utryddet var mye større enn for eksempel antallet sigøynere, er prosentandelen sigøynere som ble utryddet omtrent den samme som for den jødiske befolkningen i Europa. Som mange andre mener jeg at Holocaust står fram som en enestående hendelse i moderne tid, men i motsetning til for eksempel Baumann mener jeg at det ikke var en enestående jødisk tragedie. Likevel mener jeg at den jødiske fortellingen er representativ i den store fortellingen om Holocaust. Noe som både teori og analyse vil bære preg av ettersom den jødiske befolkning i større grad ble berørt.

Holocaust. En realhistorisk gjennomgang

Selv om historien om Holocaust i hovedsak handler om selve utryddelsen av jøder og andre folkegrupper under den andre verdenskrig, er det viktig å ha kjennskap til hendelsene som forløp i forkant av krigen. Det kan være nødvendig å utvide perspektivet for å kunne oppdage hvordan hendelsene utover 1930-tallet bygger seg opp mot det klimakset Holocaust faktisk var. I vid forstand er det kanskje mulig å si at Holocaust handler om segregasjon og utryddelsen av jøder, sigøynere og funksjonshemmede som fant sted under det nazistiske styret 1933-45 i Tyskland. Er det ikke denne fortellingen om Holocaust som sterkest belyser hvordan dette kunne skje, i den grad det lar seg forklare? I min gjennomgang av Holocaust har jeg på dette grunnlag valgt å fortelle om utviklingen som fulgte fra 1933, det året Hitler kom til makten, fram til 1945, som markerer slutten på den andre verdenskrig.

For best å illustrere hvordan de ulike hendelsene bygger på hverandre, vil presentasjonen bære preg av en årsak/virkning framstilling. Her har jeg fokusert på utslagsgivende faktorer, som kan sies å være en del av den store fortellingen om Holocaust. Dette er også blitt gjort av hensyn til rammene for denne oppgaven.

I forkant av krigen

Tap av rettigheter og eiendeler

Hitler ble rikskansler i Tyskland 30. januar 1933. På denne tiden levde det om lag 500.000 jøder i Tyskland.³⁸ Allerede få måneder etter maktovertakelsen ble det satt i gang tiltak for segregasjon av jødene. Her kan vi skille mellom tiltak og aksjoner som gikk ut over jødernes økonomi, og lovgivning som fratok dem deres rettigheter som tyske borgere.

Arisering av jødernes økonomi

Vedtak som særlig gikk ut over økonomien til den jødiske befolkningen gikk under begrepet "arisering", som defineres som en økonomisk tilintetgjøring av jødene.³⁹ Ariseringen startet i april 1933, hvor det ble iverksatt en boikott mot jødiske forretninger i Tyskland. Tyskere ble oppfordret til å slutte å gjøre forretninger med jødene. Jødiske bedrifter fikk gjerne "Jøde" skrevet på vinduene, eller nazister kunne stille seg utenfor forretningene med plakater som sa; *"Tyskere! Forsvar dere! Kjøp ikke hos jøder!"*.⁴⁰ Dette var den første store aksjonen mot jødene etter Hitlers maktovertakelse.⁴¹

For hvert år ble stadig større tiltak satt i gang for å ødelegge jødernes økonomi. Fra 1935 ble jøder nærmest tvunget til å selge sine forretninger.⁴² Pengene fra salget så jødene aldri noe til. I april 1938 kommer det i Tyskland en forordning om at all jødisk formue over 5000 mark må rapporteres.⁴³ Denne forordningen etterfølges av at politiet i juni registrerer alle velstående jøder, og alle jødiske bedrifter må registreres og merkes. Bedrifter blir regnet som jødiske dersom minst en av eierne er jødiske etter nazistenes definisjoner på jøder (Se definisjon under Nürnberglovene).⁴⁴ Fra begynnelsen av 1939 kom det en lov som forbød jøder å lede forretninger. Siden nazistene i forkant av denne loven hadde laget en oversikt over alle jødisk eide forretninger, var det lettere for staten å overta disse.

³⁸ Stackelberg 2004: 145

³⁹ Lorenz 2003: 32

⁴⁰ Lorenz 2003: 17

⁴¹ Lorenz 2003: 10

⁴² Lorenz 2003: 32

⁴³ Stackelberg 2004: 149

⁴⁴ Lorenz 2003: 38-39

Tap av rettigheter

Jødene mistet stadig flere av sine rettigheter. Eksempelvis fikk de ikke besøke svømmehaller, delta på idrettslag eller spille på teater. Etter hvert ble de også fratatt viktigere ting, som retten til å avlegge eksamener, de ble ekskludert fra bestemte yrkesgrupper og i 1936 mistet jøder og sigøynere sin stemmerett. Dette kan sees i sammenheng med at de etter hvert ble frarøvet sin status som tyske statsborgere.

Allerede i 1933 kom den første loven som fratok deler av den jødiske befolkningen sitt tyske statsborgerskap. "Lov om tilbakekalling og frakjennelse av tysk statsborgerskap" ble innført 14. juli. Dette rammet hovedsakelig jøder og sigøynere som hadde fått tysk statsborgerskap etter den første verdenskrig.⁴⁵ Denne loven kan sies å være en forløper til Nürnberglovene som kom i 1935.

Nürnberglovene

Med innføringen av Nürnberglovene i 1935 oppsto et vendepunkt i segregeringen av jødene. Nürnberglovene er en fellesbetegnelse for tre lover; "Riksborgerloven", "Loven om beskyttelse av tysk blod og tysk ære" og "Riksflaggloven". "Riksborgerloven" gikk ut på at kun personer av tysk blod kunne være tyske borgere. "Loven om beskyttelse av tysk blod og tysk ære" forbød ekteskap og utenomekteskapelige forbindelser mellom jøder og etniske tyskere.⁴⁶ "Riksflaggloven" forbød jøder å bruke det tyske flagg, som nå symboliserte nazismen ved et hakekors. Det er spesielt "Riksborgerloven" som er av stor betydning her. I motsetning til "Lov om tilbakekalling og frakjennelse av tysk statsborgerskap" fra 1933, gjelder denne loven alle jøder, uten hensyn til hvor lenge de har bodd i Tyskland. Det betydde i praksis at jøder ikke lenger hadde lov å kalle seg tyskere.⁴⁷

⁴⁵ Lorenz 2003: 20

⁴⁶ Ottosen 2000: 43

⁴⁷ Stackelberg 2004: 146

Ved innføringen av en slik lov var det behov for å definere hvem som var jøde, en definisjon som tok hensyn til både blod og trostilhørighet. Nazistene bestemte seg for følgende inndeling; Fulljøde var mennesker med minst tre besteforeldre tilhørende en jødisk menighet. Halvjøder hadde to jødiske besteforeldre, var gift med en jøde eller var barn i et ulovlig ekteskap mellom en jøde og en ikke-jøde, eller resultat av en slik utenomekteskapelig omgang mellom det samme. Halvjøder ble etter loven behandlet på samme måte som fulljøder.⁴⁸ Til sist kom kvartjøder, som hadde en jødisk bestemor eller bestefar.⁴⁹ Personer som ikke hadde noen jødiske besteforeldre, men likevel var medlem av en jødisk menighet, ble også betraktet som fulljøde.⁵⁰

Krystallnatten

Den antakeligvis mest kjente hendelsen knyttet til Holocaust, før utbruddet av den andre verdenskrig, er kjent under navnet Krystallnatten. Fram til Krystallnatten hadde ikke ariseringen av den jødiske befolkningen i Tyskland dreid seg om kollektive voldelige sanksjoner.

Krystallnatten markerer i så måte et vendepunkt i den nazistiske jødepolitikk. Både økonomisk og at holdning, i form av papir og lover, gikk over til handling, i form av fysisk vold og ødeleggelser. Årsaken til hendelsen er å finne i Tyskland og Polens antijødiske politikk få uker i forveien. I frykt for at de vel 50.000 polske jødene som var bosatt i Tyskland skulle bli sendt tilbake, innfører polakkene en forordning som tilsier at jødene polske pass vil bli tilbakekalt fra og med 31. oktober.⁵¹ Dermed vedtok tyskerne beslutningen om å utvise alle polske jøder før fristen utløp. Blant de tvangsutflyttede polske jødene var familien Grynszpan.

Ekteparet Grynszpans 17 år gamle sønn, Hershel, bodde på denne tiden i Paris, uten mulighet til å flytte tilbake til verken Polen eller Tyskland. Da nyhetene om hans families situasjon når ham, 7. november 1938, drar Hershel til den tyske ambassaden i Paris og avfyrrer fem skudd mot den tyske diplomaten Ernst Vom Rath, som to dager senere dør av skadene han pådro seg.⁵²

Nazistene ser en mulighet til å utnytte situasjonen. Natten mellom 9. og 10. november fikk

⁴⁸ Lorenz 2003: 28

⁴⁹ Lorenz 2003: 27

⁵⁰ Stackelberg 2004: 147

⁵¹ Stackelberg 2004: 150

⁵² Thalmann og Feinermann 2000: 26

attentatet store konsekvenser idet det ble bestemt at den jødiske befolkningen i Tyskland skulle bli kollektivt straffet for hendelsen.

Hevnaksjonen rettet mot den jødiske befolkning har fått navnet Krystallnatten, på grunn av mengdene med knust glass som lå i gatene dagen etterpå. Jødiske eiendommer; synagoger, forretninger og hjem var blitt vandalisert. Vinduer var knust, innholdet plyndret og i mange tilfeller ble hele bygninger brent ned. Politi og brannvesen var i forkant gitt instruksjoner om å kun tre inn dersom bygninger tilhørende ikke-jøder sto i fare. I løpet av natten ble om lag 30.000 jødiske menn arrestert og sendt til konsentrasjonsleirer.⁵³

På grunn av den altomfattende nazistiske sensur fikk avisene instruksjoner om å skrive at Krystallnatten var en sterkt forsinket reaksjon på jødernes troløshet.⁵⁴ De fleste tyskere tok avstand fra hendelsen, i de fleste tilfeller grunnet det økonomiske tapet den forårsaket. For ytterligere å forverre jødernes situasjon, beslagla nazistene jødernes erstatninger for ødeleggelsene. I tillegg ble jødene tillagt all skyld for nattens hendelser, og ble ilagt en bot på 1 milliard tyske mark.⁵⁵

Identifisering

*The overall aim of Nazi policy in the 1930s was to pressure Jews to leave Germany, but there was no unanimity in the party on how this was to be accomplished.*⁵⁶ Sitatet over belyser at selv om nazistenes mål var klart, var det uenighet om hvordan dette skulle nås. Dette kan være en av årsakene til at nazistenes handlinger i enkelte tilfeller bærer preg av at de jobbet mot sitt eget mål. Nazistenes arisering av jødernes økonomi førte til at andre land var mindre villige til å ta imot jøder. De ville ikke at jødene skulle bli en belastning i samfunnet. Nazistene innførte flere restriksjoner som ødela mulighetene for flere jøder som var villige til å emigrere.

⁵³ Stackelberg 2004: 151

⁵⁴ Stackelberg 2004: 151

⁵⁵ Stackelberg 2004: 152

⁵⁶ Stackelberg 2004: 152

I etterkant av Krystallnatten var det langt flere jøder som var villige til å forlate Tyskland. Fra og med januar 1939 måtte jødene gå med et spesielt legitimasjonskort.⁵⁷ De måtte i tillegg ha jødiske fornavn (Sara eller Israel) i tillegg til sine døpenavn.⁵⁸ Ariske barn fikk ikke bære navn som var typiske for jødene. Tyskerne ville ikke risikere at jøder kunne bli tatt for å være ariske.⁵⁹ 5. oktober 1938 blir alle jødiske pass stemplet med bokstaven ”J”.⁶⁰ Alt dette førte til at jøder som flyktet fra Tyskland, ble utestengt fra en rekke land. Dersom tyskerne ønsket at jødene skulle emigrere, hvorfor ville de da legge hindringer i veien for dette?

Nazistene ønsket å spre antisemittiske tanker til andre land, slik at man også der ville innse at jødene utgjorde et samfunnsproblem.⁶¹ Målet med jødisk emigrering, ifølge nazistene, var ikke at jødene skulle bosette seg i naboland. Dette kan sees i sammenheng med at tyskerne så muligheter for krig i nær framtid, og med invasjonene i Østerrike og Tsjekkoslovakia i 1938. Nazistene ønsket at den jødiske befolkningen skulle emigrere til en plass hvor de kunne hindre innflytelse. Nazistene var inne på tanken om å sende jødene til Palestina, men de ville derimot ikke at jødene skulle opprette sin egen stat, og etablere et jødisk maktsentrum i Midtøsten.

Nazistenes verdigrunnlag - hvem var utsatt?

Nazistene forfulgte og drepte mennesker på bakgrunn av rase, biologi og politikk. *Adolf Hitlers klart uttrykte mål var å skape et nytt Tyskland, som skulle bli verdens ledende nasjon. Den skulle være bygget på en befolkning preget av den ariske rasen - og den skulle være rensset for jøder og andre mindreverdige folkeslag.*⁶² Den nazistiske tankegang bærer preg av at enkelte mennesker var betydningsfulle for samfunnet, mens andre var verdiløse. Jødene ble satt på bunnen av rangstigen. Jødedom er en religion, på lik linje med kristendom og islam. Likevel anså tyskerne jøder for å være av en bestemt rase, av et eget blod. At diskrimineringen rettet mot jøder i Tyskland hadde lite med deres trosretning å gjøre, understrekes av at det i oktober 1936 ble

⁵⁷ Lorenz 2003: 39

⁵⁸ Lorenz 2003: 41

⁵⁹ Stackelberg 2004: 148

⁶⁰ Lorenz 2003: 41

⁶¹ Stackelberg 2004: 153

⁶² Ottosen 2000: 10

bestemt at jødernes status ikke ble forandret selv om de konverterte til kristendommen.⁶³ På samme måte ble sigøyerne rangert som en lavstående rase av nazistene. De ble betraktet som en ”asosial” gruppe. Sigøyerne er den gruppen som i høyeste grad ble utsatt for nazistenes utrenskning, etter jødene. Men i motsetning til jødene, forelå det ikke en ”endelig løsning” som gikk ut på en systematisk utryddelse av sigøyerne.⁶⁴

Handlekraft, tapperhet og offervilje hos mennesket ble verdsatt av nazistene.⁶⁵ Jehovas vitner ble derfor ansett som mindreverdige mennesker av nazistene, fordi deres pasifistiske overbevisning var i strid med nazistenes politikk.⁶⁶ For å innføre en ”ren rase” i Tyskland, var det viktig å sikre en sterk, kommende generasjon. Seksualitet ble av nazistene kun ansett som et befolkningspolitisk spørsmål.⁶⁷ Av denne grunn ble homoseksuelle forfulgt i Tyskland. Homofile par kunne ikke få barn. Noen ble tvangssterilisert, andre sendt i konsentrasjonsleire. Likevel var ikke de homoseksuelle inkludert i et systematisk utryddelsesprogram.⁶⁸

Nazistene viste en forakt for svake mennesker. Disse menneskene var ikke i tråd med nazistenes visjoner om å skape en sterk, levedyktig rase. Nazistene fant en løsning for dem med innføringen av eutanasi-programmet i 1939. Mennesker som ble diagnostisert med uhelbredelige sykdommer ble systematisk drept.⁶⁹ Familiene ble fortalt at ofrene døde av naturlige årsaker, som regel lungebetennelse. I virkeligheten ble disse menneskene gasset i hjel i provisoriske gasskammer, som skulle bli en forløper til ”den endelige løsning på jødeproblemet”. Det systematiske utryddelsesprogrammet for uhelbredelig syke hadde mange likhetstrekk med den framtidige, systematiske utryddelsen av jøder. SS- personell som hadde tatt del i eutanasi-programmet ble senere verdifulle i utviklingen av gasskammer i utryddelsesleire som Treblinka, Chelmno og Auschwitz.

⁶³ Lorenz 2003: 30

⁶⁴ Lorenz 2003: 35

⁶⁵ Bøe 2006: 236

⁶⁶ Lorenz 2003: 16

⁶⁷ Lorenz 2003: 24

⁶⁸ Lorenz 2003: 24

⁶⁹ Lorenz 2003: 50

Krigen bryter ut – separasjon

1.september 1939 blir den andre verdenskrig utløst idet Tyskland angriper Polen. I mellomkrigstiden hadde antisemittistiske holdninger også fått rotfeste i Polen. Umiddelbart etter Tysklands angrep på Polen, startet pogromer mot de polske jødene. Både SS, Wehrmacht og deler av den polske befolkningen sto bak handlingene.⁷⁰ De polske jødene måtte blant annet bære davidsstjernen, de ble fratatt sine eiendommer og verdier og fikk ikke arbeide ved statlige og kommunale kontor.⁷¹ Med tyskernes invasjon i Polen ble ”jødeproblemet” av en helt annen grad. Målet var fortsatt det samme; Å fjerne den jødiske befolkningen fra alle tyske, og tyskokkuperte, områder.⁷² Ved invasjonen bodde det om lag 3,5 millioner jøder i Polen, og tyskerne begynte å betvile om målet deres var oppnåelig. 21.september 1939 ble Reinhard Heydrich beordret til å samle alle polske jøder i byer med jernbaneforbindelser. Disse områdene ble kalt gettoer⁷³, og ble etablert i alle polske byer, den største i Warszawa. Her levde over 400.000 mennesker på et lite område. Gettoene ble lagt til jernbaneforbindelser slik at det i senere tid, når den endelige destinasjon for jødene ble bestemt, ville være lett å forflytte store folkemengder om gangen.

Gettoene ble etter hvert enten muret inne eller omringet av høye piggrådgerder for å hindre jødene kontakt med den øvrige befolkningen. Det er beregnet at over 800.000 jøder mistet livet i polske gettoer, som en følge av sult og elendige sanitære forhold som førte til epidemier.⁷⁴ I gettoene ble det opprettet ”jøderåd”, sammensatt av ledere innenfor jødiske menigheter. Disse rådene ble et slags mellomledd mellom beboerne i gettoene og den tyske okkupasjonsmakten. Oppgavene gikk først ut på å sørge for at jødene adlød nazistenes ordre. Verre ble det da

⁷⁰ Lorenz 2003: 51

⁷¹ Lorenz 2003: 52

⁷² Stackelberg 2004: 218

⁷³ Det ble også opprettet gettoer i andre land, eksempelvis de baltiske stater. Jøder fra andre tyskokkuperte land, som Østerrike, ble sendt til gettoene i Polen. (Lorenz 2003)

⁷⁴ Stackelberg 2004: 220

jøderådene fikk ansvaret for å velge ut hvem som skulle følge med i den daglige deportasjonen til utryddelsesleirene.⁷⁵

Einsatzgruppen

De fleste assosierer Holocaust med konsentrasjonsleirer og gasskammer, og det er riktignok i slike flest jøder ble drept. Likevel forekom først massedrap på jøder i form av skyting. Det var spesialtrente soldater i de såkalte *Einsatzgruppen* som sto bak dette. Særlig i forbindelse med den tyske invasjonen av Sovjetunionen drev *Einsatzgruppen* på som rene mordkommandoer. Deres oppgave var å følge etter frontsoldatene for å eliminere dem som kom i veien for troppene. I praksis var dette en nedslakting av jøder, kommunister og ”andre radikale elementer” samt sigøynere og funksjonshemmede.⁷⁶ Den største massakren utført av *Einsatzgruppen* fant sted på Babi Yar 29.-30. september 1941. Den offisielle rapporten forteller at 33.771 jøder ble drept i løpet av disse to dagene.⁷⁷ Kalkulasjoner viser at om lag 1,5 millioner jøder ble skutt og drept av *Einsatzgruppen*. Dette tallet tilsvarer 25 % av alle jødene som til sammen mistet livet under Holocaust.⁷⁸

Massedrap i form av skyting var problematisk for soldatene i *Einsatzgruppen*. Ofrene ble kledd nakne, stilt på rekke og skutt. Bak dem var det gravd ut grøfter, som likene skulle falle ned i. Særlig for soldater med egne familier var det vanskelig å skyte kvinner og barn. Selv SS- leder Heinrich Himmler reagerte sterkt på blodbadet etter et besøk i en *Einsatzgruppen* sensommeren 1941. I tillegg ble masseskyting etter hvert betraktet som en ineffektiv måte å begå massedrap på. Det ble et behov for mer effektive drapsmetoder, da utryddelsen skulle utvides fra Sovjetunionen til å gjelde alle jøder i Europa.⁷⁹

⁷⁵ Lorenz 2003: 53-54

⁷⁶ Lorenz 2003: 70

⁷⁷ Stackelberg 2004: 223

⁷⁸ Stackelberg 2004: 223

⁷⁹ Stackelberg 2004: 224

Mot den endelige løsning

For den høyreekstreme siden i Tyskland var den ideelle løsningen på ”jødeproblemet” å hindre jødisk innflytelse, og derfor også jødisk tilstedeværelse i det tyske samfunn.⁸⁰ Adolf Eichmann ble tildelt oppgaven å ordne med detaljene for ”den endelige løsning på jødeproblemet”.

Hovedsakelig ønsket nazistene å flytte jødene til en øy, slik at de ikke kom i kontakt med andre menneskegrupper. Jødenes destinasjon skulle være strukturert som en politistat under tysk kontroll.⁸¹ I første omgang undersøkte nazistene muligheten for å sende jødene til øya Madagaskar, ved Afrikas østkyst. Madagaskar var en fransk koloni, og i slutten av 1940, ved Frankrikes fall, virket det som om denne planen kunne settes ut i livet. Det forlokkende ved Madagaskar, var den isolerte beliggenheten. Nazistene hadde på dette tidspunktet utelukket muligheten for å sende jødene til Palestina, i frykt for å gi jødene en makt i Midtøsten som kunne spre seg over hele verden. Selv om planen opprinnelig var å forflytte jødene til en egen øy, var ikke utryddelse ute av bildet av den grunn. Jødene skulle leve i omgivelser som bar likhetstrekk med konsentrasjonsleirene, hvor det var forventet at antallet jøder ville synke.⁸²

Madagaskar- planen var avhengig av at tyskerne seiret over britene i krigen, noe som ikke hendte. Etter planen skulle forflytningen av den jødiske befolkningen utføres ved krigens slutt. Da tyskerne i 1941 innså at krigen kom til å bli langvarig, blant annet som følge av krigen mot Sovjetunionen og at USA ble trukket inn, måtte de finne en annen løsning. Nazistene startet da en politikk rettet mot fysisk tilintetgjørelse av jødene.

Om det var en overordnet ordre fra Hitler om total utslettelse av alle jøder, og når denne avgjørelsen ble tatt, er spørsmål som ennå blir diskutert av historikere.⁸³ Vi kan med utgangspunkt i denne diskusjonen dele historikerne opp i to hovedleire: På den ene siden finner man funksjonalistene. Ifølge dem var det Hitlers intensjon fra starten av å utrydde den jødiske befolkning. Funksjonalistene derimot, mener at nazistenes overordnede mål var å skape et

⁸⁰ Stackelberg 2004: 220

⁸¹ Stackelberg 2004: 221

⁸² Stackelberg 2004: 221

⁸³ Stackelberg 2004: 221

rasemessig rent tysk storrike. Dermed ble jødernes tilstedeværelse i Tyskland ansett som et problem som måtte løses. Ifølge dem ble ikke beslutningen om å utrydde alle jøder vedtatt før nazistene innså at emigrasjon og omplassering var umulig å gjennomføre.⁸⁴ Denne redegjørelsen for utviklingen av Holocaust peker nok mer i retning av sistnevnte.

Wannsee-konferansen

Fordi det ikke finnes skriftlige kilder med ordre om å drepe alle Europas jøder, er det vanskelig å si når denne avgjørelsen ble vedtatt. Det finnes derfor motstridende teorier om når den systematiske utryddelsen ble satt i gang. I litteratur rettet mot Holocaust er det ikke uvanlig at Wannsee-konferansen spiller en nøkkelrolle med tanke på ”den endelige løsning”. Årsaken til dette er et møtereferat som bevitner at på det tidspunktet konferansen ble holdt, var løsningen på ”det jødiske problemet” fastslått. Enkelte omtaler konferansen som startskuddet på Holocaust. Andre mener utryddelsen av jøder på dette tidspunktet allerede var i gang. Stackelberg er en av dem som støtter opp om dette synet; *There is no documentary evidence to tell us precisely when and how the decision to murder all Jews under German control was made. (...) However, it is more likely that the decision was already made and approved by Hitler by October 1941 at the latest, for at that time preparations for systematic gassing operations were well under way in Poland.*⁸⁵

Wannsee-konferansen ble avholdt under ledelse av Reinhard Heydrich 20. januar 1942. På møtet deltok representanter fra ulike tyskokkuperte områder, deriblant Adolf Eichmann. Hensikten med konferansen var å koordinere gjennomføringen av den systematiske utryddelsen av Europas jøder. Første skritt var å gjøre rede for hvor mange jøder nazistene sto overfor. Det ble konkludert med at det fantes om lag 11 millioner jøder i Europa. Jøder som bodde i de alliertes og nøytrales land ble altså også medregnet. Disse skulle evakueres og utsettes for fysisk hardt kroppsarbeid. En stor del av disse ville antakelig falle fra ved naturlig avgang. De overlevende, som ville være å regne som de sterkeste, måtte behandles deretter. Dersom disse ble sluppet fri

⁸⁴ Stackelberg 2004: 215

⁸⁵ Stackelberg 2004: 222

vil dette kunne resultere i en ny, sterk jødisk befolkning. Ved den praktiske gjennomføringen av den endelige løsningen skulle Europa finkjemmes fra vest til øst.⁸⁶

Systematisk utryddelse

Ved innføringen av vedtaket om hva ”den endelige løsning på jødeproblemet” skulle gå ut på, går vi over fra masse mord til systematisk folkemord. Drapsaksjonene fikk helt andre dimensjoner ved hjelp av utryddelsesleirene som nå ble etablert. Fra sommeren 1941 og fram til de siste leirene blir befridd i mai 1945, ble over tre millioner jøder gasset i hjel i disse leirene. Massedrap i form av gassing var allerede blitt tatt i bruk ved eutanasi-programmet i 1939, og de som hadde deltatt her var til stor hjelp i utviklingen av gasskammer i konsentrasjonsleirene. Chelmno var den første utryddelsesleiren som ble tatt i bruk av nazistene i desember 1941. På vårparten i 1942 starter ”Operasjon Reinhard”. Denne aksjonen gikk ut på å deportere store mengder jøder fra de polske gettoene i Generalguvernementet⁸⁷ til utryddelsesleirer.

I anledning ”Operasjon Reinhard” ble tre utryddelsesleire opprettet; Belzec, Sobibor og Treblinka. Alle disse lå innenfor grensene til Generalguvernementet og var tilknyttet jernbanelinjer.⁸⁸ Av disse leirene var Treblinka den mest effektive. Her mistet 900.000 fanger livet, det var kun Auschwitz som krevde flere liv. I Treblinka ble det ikke gjort utvalg basert på arbeidsdyktighet. Alle ble sendt rett i gasskammeret. De fikk til og med fangene til å løpe før de ble sendt inn, slik at de fortere fikk pustet gassen inn i lungene. Leiren opererte fram til august 1943.⁸⁹ Alle leirene i Reinhard - aksjonen ble ledet av menn fra eutanasi-programmet. Aksjonen varte fram til 19.oktober 1943. På grunn av Auschwitz’ økende kapasitet utover 1942, var det ikke lenger behov for de tre Reinhard-leirene.⁹⁰

⁸⁶ Friedländer 2008: 340

⁸⁷ Generalguvernementet var betegnelsen brukt om myndighetene i de områdene i Polen som var okkupert av Tyskland under andre verdenskrig, men ikke direkte innlemmet i det tyske riket. Guvernementet var delt i fire provinser; Warszawa, Lublin, Ransom og Krakow.

⁸⁸ Stackelberg 2004: 226

⁸⁹ Stackelberg 2004: 227

⁹⁰ Stackelberg 2004: 228

Auschwitz

Auschwitz var den leiren som kostet flest mennesker livet under den andre verdenskrig. Den besto av tre hovedleire; Auschwitz hovedbase hvor det første gasskammeret ble tatt i bruk i september 1941. Auschwitz-Monowitz, hvor de utnyttet arbeidskraft og lot fanger jobbe seg til døde, og Auschwitz-Birkenau, som var dødsleiren, med plass til 100.000 slavearbeidere. I januar 1942 ble det første gasskammeret bygd i Birkenau. Et annet ble bygd i juni. I desember 1942 ble det første gasskammeret bygd om til krematorium, med to gasskammer. Innen 1944 var det fire krematorier i Auschwitz. På denne måten ble likene brent i stedet for å bli begravd i store massegraver som i senere tid kunne bli funnet.⁹¹

Fra og med 1942 ankom transportert med jøder til Auschwitz-Birkenau fra hele Europa, inkludert Norge. 26.november blir 532 norske jøder deportert med skipet "Donau". De ankommer Auschwitz 1.desember 1942. Ved ankomst stilles menn og kvinner opp på to separate linjer, hvor det skilles mellom arbeidsdyktige og svake/syke/gamle. De sistnevnte sendes direkte i gasskammeret. Over 90 prosent av menneskene i hver av jernbanevognene som ankom Auschwitz, led denne skjebnen.⁹² Av de norske jødene ble 346 gasset umiddelbart, mens de resterende 186 ble registrert som arbeidsdyktige.⁹³ De dreptes klær, hår, gulltenner, briller og andre ting som kunne ansees som verdifulle ble samlet i hauger av nazistene, for så å bli sendt til Tyskland.

I krigens siste fase når de allierte fram til flere av konsentrasjonsleirene. Synet som møter dem er ubeskrivelig. Hauger av lik, de levende så utsultet at de bare er skygger av de menneskene de en gang var. Da nazistene innså at krigen var tapt, og de allierte styrkene nærmet seg, satte de i gang evakuering av utryddelsesleirene. Evakueringen kunne bestå i å skyte de resterende fangene, eller å sette i gang såkalte dødsmarsjer. Marsjene foregikk til fots, gjerne over flere

⁹¹ Stackelberg 2004: 228

⁹² Stackelberg 2004: 228

⁹³ Lorenz 2003: 113

hundre kilometer. Det ble ikke gitt mat eller vann, og de som var for svake til å holde oppe tempoet ble umiddelbart skutt. Om lag 250.000 mennesker døde i forbindelse med slike dødsmarsjer fra sommeren 1944 til mai 1945.⁹⁴ Tyskland kapitulerte 8. mai 1945.

Jødisk motstand

Fra 1942 transporterer daglig jernbanevogner tusenvis av jøder fra gettoene til utryddelsesleire.

19. april 1943 er det bare 30.000 gjenværende jøder i Warszawa-gettoen. De er på dette tidspunktet klar over hva som venter dem, og det mest kjente jødiske opprøret i historien om Holocaust settes i gang. Nazistene hadde natten før startet nattlige razziaer og mordaksjoner.⁹⁵

Da nazistene ankom gettoen natt til 19. april møtte jødene dem med væpnet motstand som førte til at nazistene måtte trekke seg tilbake. Jødene hadde forberedt seg, og på et vis byttet til seg våpen fra utsiden av gettoen. Opprøret varte helt fram til 16. mai, da tyskerne klarte å jage jødene ut ved hjelp av tåregass og håndgranater.⁹⁶ Dette opprøret er nok det mest kjente fra jødernes side, men er et eksempel blant flere.

Holocaust i Norge

Den avdøde amerikanske historikeren, Raoul Hilberg, har utviklet et begrepsapparat han kaller destruksjonsprosessen. Denne prosessen fordeler seg på tre trinn, som han mener kan brukes om utviklingen av Holocaust i alle europeiske land. Han mener med andre ord at Holocaust i alle europeiske land var en kopi av den tyske veien mot utryddelse. Trinnene fordeler seg slik:⁹⁷

1. Definisjon av begrepet jøde. Som blir etterfulgt av avskjedigelse av ansatte og ekspropriasjon av forretningsforetak.
2. Konsentrasjon. Som etterfølges av utnyttelse av arbeidskraft og "sult-tiltak".
3. Tilintetgjørelse. Som følges opp av konfiskasjon av personlige eiendeler.

⁹⁴ Lorenz 2003: 135

⁹⁵ Lorenz 2003: 120

⁹⁶ Lorenz 2003: 120

⁹⁷ Bruland 1995: 4

Den generelle framstillingen av Holocaust som er presentert overfor, kan gi inntrykk av at Holocaust i Norge var en kopi av det tyske Holocaust. Jeg vil derfor kort belyse hvilke forskjeller og likheter en finner i den internasjonale og nasjonale historien om Holocaust. Det er likevel viktig å fremheve deler av bakgrunnen for Holocaust internasjonalt, fordi dette er relevant som bakgrunn for det norske Holocaust.

Ut fra den realhistoriske gjennomgangen av Holocaust overfor, kan man grovt sett dele utviklingen av Holocaust i fem stadier: Tap av rettigheter og eiendeler, identifisering, separasjon, masse mord og utryddelse. Dersom vi ser på forløpet i det norske Holocaust finnes det flere likhetstrekk, men på enkelte områder skiller det norske Holocaust seg fra det internasjonale.

For det første var det i Norge kun jøder som ble inkludert i destruksjonsprosessen. I motsetning til, for eksempel, de tyske og polske jødene, ble aldri de norske jødene segregert fra storsamfunnet. Dette er også noe Bruland påpeker i sin hovedoppgave. Det finnes likevel eksempler på enkeltstående handlinger rettet mot jødene, men forskjellen ligger i at det i Norge ikke var en del av en systematisk prosess. I likhet med andre land, ble de norske jødene identifisert, for eksempel med stempeling av bokstaven ”J” i identifikasjonskort. Ved hjelp av et spørreskjema ble også de norske jødene registrert. De jødiske eiendeler ble konfiskert, men i Norge skjedde dette først etter at massearrestasjonen var satt i gang. De norske jødene, ble som i mange andre europeiske land, deportert til konsentrasjonsleire og utryddelsesleire.

I Norge ble også jødene definert, om enn noe strengere enn de tyske.⁹⁸ I sammenheng med avholdningen av Wannsee-konferansen 20. januar 1942, fikk tildelt Norge en definisjon av hvem som skulle betraktes som jøde. *Lov om meldeplikt* kom senere, 17. november 1942. Her skilles det nasjonale fra det internasjonale Holocaust. Etter definisjonen i *Lov om meldeplikt* var alle personer med ”jødisk blod” å regne som jøder. Dette skiller seg fra tyske definisjonen, som kun

⁹⁸ Bruland 1995: 107

gjaldt halvjøder.⁹⁹ Bruland peker på dette som en sær utvekst.¹⁰⁰ Denne loven ble et utgangspunkt for videre aksjoner mot jødene. Selv om loven kom i etterkant av de store deportasjonene, kunne den brukes til å sende enda flere jøder i gasskamrene.¹⁰¹

Resultatet

Nazistenes mål om ”den endelige løsning”, utryddelsen av alle europeiske jøder, ble aldri fullført. Likevel klarte nazistene å drepe rundt seks millioner jøder. Dette var over to tredeler av den europeiske jødiske befolkningen, og en tredel av hele verdens jødiske befolkning.¹⁰² Om lag tre millioner av de drepte jødene mistet livet i konsentrasjonsleirer. En fjerdedel ble drept i masseskyting utført av ”Einsatzgruppen”. Den resterende fjerdedelen var offer for utsulting, sykdom og brutal mishandling i gettoer så vel som i konsentrasjonsleire.¹⁰³ I tillegg mistet rundt 500.000 sigøynere og 200.000 handikappede livet som følge av nazistenes handlinger.

Av de opprinnelige om lag 1700 jødene i Norge,¹⁰⁴ mistet i underkant av 800 livet. Det har vist seg å være vanskelig å påvise det eksakte antallet norske jøder som ble drept i tyske konsentrasjonsleire. Antallet norske ofre for Holocaust varierer derfor i ulike kilder. For eksempel skriver Einhart Lorenz i sin bok *Veien mot Holocaust* at tallet på norske jøder som ble deportert, var 770, av disse overlevde 30. I samme bok skriver han at antall drepte jøder var 762.¹⁰⁵ Litt andre tall finner vi i boken til Samuel Abrahamsen, *Norways response to the Holocaust*. Her skriver han at 761 jøder ble deportert fra Norge, av disse overlevde 24.¹⁰⁶

⁹⁹ Bruland 1995: 106

¹⁰⁰ Bruland 1995: 121

¹⁰¹ Bruland 1995: 107

¹⁰² Stackelberg 2004: 229

¹⁰³ Stackelberg 2004: 129

¹⁰⁴ Lorenz 2003: 140

¹⁰⁵ Lorenz 2003: 116 og 140

¹⁰⁶ Abrahamsen 1991: 148

Forklaringer på Holocaust

Forklaringene på Holocaust er som tidligere nevnt mange. Her vil jeg gjøre kort rede for hvordan noen sentrale Holocaust teoretikere har forklart sitt syn på Holocaust. Flere har sett nærmere på hvordan Holocaust kunne skje i et moderne og sivilisert samfunn. På den andre siden finner vi dem som forneker at Holocaust har funnet sted.

Zygmunt Bauman

Bauman mener at det er flere måter å feiltolke og bagatellisere Holocaust på. Enten at Holocaust blir presentert som noe som hendte jødene, en del av jødenes historie, eller at Holocaust blir presentert som sosiale fenomener, fenomener som er avskyelige men som samfunnet må akseptere og leve med.¹⁰⁷ I følge Bauman kan Holocaust forklares på to ulike måter: *En kan betrakte masse mordets redsler som bevis på sivilisasjonens skjørhet, eller en kan se det som bevis for dens skremmende muligheter.* Den andre forklaringen: *[...] en kan hevde at når en først er bevæpnet med den moderne sivilisasjons avanserte tekniske og begrepsmessige produkter, kan menneskene gjøre ting som deres natur ellers ville hindre dem i å begå.*¹⁰⁸ Bauman selv ser på den sistnevnte forklaringen som den riktige. Han begrunner blant annet sitt synspunkt ut i fra oppbyggingen av det moderne samfunn. Ifølge Bauman er strukturen i det moderne samfunnet på en slik måte at hver enkelt person ikke trenger å ha kjennskap til alt som skjer i organisasjonen. For å forklare Holocaust sammenligner Baumann Holocaust med et gartnerarbeid. Her ble jødene sett på som "ugresset" som truet den sosiale "hage", og nazistene var "gartnere" som skulle fjerne ugresset.

[...] Holocaust var et resultat av et unikt møte mellom faktorer som i seg selv var ganske alminnelige og vanlige, og at løsrivelsen av den politiske stat, med dens monopol på voldsmidler og dens dristige ambisjoner om strukturendring, fra samfunnsmessig kontroll – ved skritt for

¹⁰⁷ Bauman 2005: 35-36

¹⁰⁸ Bauman 2005: 140

skritt å nedlegge alle ikke-politiske maktressurser og institusjoner med sosialt selvstyre – i høy grad kan lastes for at muligheten for et slikt møte kunne oppstå.¹⁰⁹

Holocaust var et sammenstøt mellom de gamle spenningene som moderniteten ikke visste om, overså eller ikke klarte å løse [...] Spenningene mellom den jødiske og den kristne delen av befolkningen i Europa. Den jødiske befolkning var blitt diskriminert i Europa siden middelalderen. Undertrykkelsen og anklagene mot jødene ble på slutten av 1800-tallet kalt antisemittisme. [...]– og mektige redskaper og rasjonell og effektiv handling som den moderne utvikling selv vekket til live.¹¹⁰ Det moderne samfunn, dets teknologi og hierarkiske oppbygning, bidro til at nazistene kunne gjennomføre sin politikk i så stor grad som de gjorde.

Hannah Arendt

Hannah Arendt har kommet med et viktig bidrag til teoriene rundt Holocaust. Med boken *Eichmann i Jerusalem* sjokkerte hun mange og ble sterkt kritisert for å ha en tvilsom gjengivelse av enkelte fakta, men kanskje aller mest har hun blitt kritisert fordi mange har tolket hennes bok som at hun mener jødene var medskyldige i deres egen utryddelse.¹¹¹

Gjennom å skrive om rettssaken til Eichmann, en mann som hadde en sentral rolle innenfor det nazistiske Holocaust prøver Arendt å forstå hvilke mennesker som kan begå handlinger som dem nazistene utførte under den andre verdenskrig. Hun prøver også å forklare hvordan dette i det hele tatt kunne skje.

Hannah Arendt bruker begrepet ondskapens banalitet. Med dette mener hun [...] *fenomenet onde gjerninger foretatt i massiv skala, som ikke kunne spores tilbake til en særskilt form for ondskap, patologi eller ideologisk overbevisning hos utøveren, hvis eneste personlige utmerkelse var en*

¹⁰⁹ Baumann 2005: 20

¹¹⁰ Baumann 2005: 21

¹¹¹ Arendt 2000: 11

*ekstraordinær overfladiskhet. Uansett hvor forferdelige ugjerningene var – gjerningsmannen var verken selv grusom eller demonisk [...] videre skriver hun [...] det dreide seg ikke om dumhet, men en forunderlig, ganske autentisk manglende evne til å tenke.*¹¹² På følgende måte beskriver Elie Wiesel Adolf Eichmann; *Adolf Eichmann var et normalt menneske. Han sov godt, spiste godt, led ikke av mentale forstyrrelser. En eksemplarisk far og en snill ektemann. [...] Men han var et menneske som alle andre.*¹¹³ Hannah Arendt stiller spørsmålet om ondskapens banalitet er et tegn på et moralsk forfall blant folk. Ifølge Arendt blir en slik atferd, som hos Eichmann og mange andre, i større grad framprovosert innenfor autoritære regimer, som Tyskland under Hitler og Sovjetunionen under Stalin.

Arendt skriver at det å være lovlydig betyr ikke blott og bart å adlyde lovens tekst, men enda et hakk å identifisere seg fullt og helt med lovgivernes hensikter, altså det totale sammenfall mellom hans hensikter og dine¹¹⁴ var noe som kjennetegnet store deler av den tyske befolkning. Det blir ikke nevnt noe om andre nasjonaliteter i denne sammenheng. Hun mener også at det var lettere å begå grusomheter når man var oppdratt til å se på jødene som ”undermennesker” uten medlemskap i menneskets fellesskap, i motsetning til å se på jøder som nabo, venn, kollega og så videre.

Hannah Arendt har blitt kritisert, særlig innenfor det jødiske samfunnet. Kritikken mot henne har i stor grad dreid seg om hennes kritiske spørsmål om jøderådene. Jøderådene under den andre verdenskrig bidro, ifølge Hannah Arendt, til at så mange mennesker fra den jødiske delen av befolkningen ble drept. Hannah Arendt mener at flere jøder ble drept enn det som ville vært resultatet dersom den jødiske befolkningen hadde vært mer uorganisert.

¹¹² Arendt 2000: LXXII

¹¹³ Arendt 2000: innledende essay av Bernt Hagtvat

¹¹⁴ Arendt 2000:LXXII

Stanley Milgram

Mens Zygmunt Bauman forklarer Holocaust på bakgrunn av moderniteten og det moderne samfunn, mener Stanley Milgram at lydigheten overfor autoriteter er av større betydning. Stanley Milgram gjorde i 1965 og 1974 forsøk for å teste menneskers lydighet ovenfor autoriteter. Et forsøk som langt på vei bekrefter og støtter tankene til Hannah Arendt. Forsøkspersonene ble fortalt at de skulle være "lærere". På den andre siden av et enveisspeil satt "eleven". "Eleven" var en skuespiller. "Læreren" stilte "eleven" spørsmål. Dersom "eleven" svarte feil, skulle "læreren" gi ham et elektrisk støt. Graden av støtene skulle "læreren" øke for hver gang. En person i hvit frakk varierte mellom fire utsagn som han fortalte "læreren" for å få ham til å fortsette. Det viste seg at 63 – 65 % gikk over 450 volt, den grensen som blir regnet som dødelig. Milgram mente i etterkant av forsøket at respekten for personen som ba "læreren" fortsette, kunne være årsaken til at så mange fortsatte. Han mente at dette kunne være en forklaring på hvorfor mennesker deltok i grusomme handlinger, som for eksempel Holocaust. Milgrams forsøk har møtt stor kritikk, også fra familiemedlemmer til deltakerne.¹¹⁵ Det var flere personer som ga støt på 450 volt dersom de ikke kunne se eller høre den andre personen. Motsatt var det færre som ga så høye støt dersom "eleven" kunne se "læreren" og motsatt. David G. Myers mener at Milgrams konklusjon gjør det vanskelig å forklare Holocaust som et resultat av unike karaktertrekk hos det tyske folk.

Milgram konkluderer blant annet med; *the most fundamental lesson of our study is that ordinary people, simply doing their jobs, and without any particular hostility on their part, can become agents in a terrible destructive process.*¹¹⁶ Milgram mener altså at det er menneskets lydighet overfor autoriteter som er en sentral årsak til at Holocaust kunne skje. Som en forklaring til at så mange tyske mennesker utførte grusomme handlinger. Som i forsøket til Milgram mener Myers at menneskene distanserte seg fra personene de sendte til konsentrasjonsleirene. Det var et mindretall av menneskene i det nazistiske statsapparatet som utførte selve handlingene knyttet til gasskamrene. Milgram mente selv at mye av årsaken til at han fikk så mye kritikk var resultatene av undersøkelsen. *Det mest skremmende ved Holocaust og alt vi lærte om dets gjerningsmenn, var ikke sannsynligheten for at "dette" kunne hende oss, men tanken på at vi selv kunne gjøre*

¹¹⁵ Myers 2004: 140

¹¹⁶ Myers 2004: 147

det.¹¹⁷ Milgrams forsøk er nå gjentatt, med noen modifikasjoner, og ifølge Jerry Burger er resultatene skremmende. På tross av at flere mener at man har lært av Holocaust, var resultatene mer eller mindre de samme som hos Milgram. Modifikasjonene innebar blant annet at 150 volt var maksimum. Selv når en person sa at han/hun ikke ville gi mer enn 150 volt elektrisk støt, ble likevel 63 % villige til dette etter oppmuntring fra personen i hvit frakk.¹¹⁸ Burger åpner altså for spørsmålet, hva har vi egentlig lært av Holocaust?

Daniel J. Goldhagen

I motsetning til Arendt ser Goldhagen på Holocaust som noe som bare kunne skje i Tyskland på bakgrunn av egenskaper ved det tyske folket. Goldhagen har skrevet et oppsiktsvekkende verk i form av *"Hitlers willing executioners"* hvor han kommer med tre påstander om tyskere og Holocaust;

1. Holocaust var et resultat av en ekstrem form for antisemittisme som eksisterte i datidens Tyskland.
2. Holocaust kunne ikke funnet sted andre steder enn i Tyskland fordi antisemittismen var dypt rotfestet i den tyske befolkningen. De aller fleste visste om og støttet det som skjedde.
3. Han setter likhetstegn mellom tyskere og nazister, og hver eneste tysker under Holocaust var faktiske eller potensielle mordere.

Goldhagen skriver i sin bok *"Hitlers willing executioners"*; *The conclusion of this book is that antisemitism moved many thousands of "ordinary" Germans - and would have moved millions more, had they been appropriately positioned - to slaughter Jews.*¹¹⁹ Videre forteller han at det var de antisemittiske tankene som i lang tid hadde eksistert i det tyske samfunn, fungerte som motivasjon for tyskerne; *Ideas about Jews that were pervasive in Germany, and had been for*

¹¹⁷ Milgram i Bauman 2005: 204

¹¹⁸ Miller 2009. <http://www.apa.org/journals/releases/amp641-2.pdf>

¹¹⁹ Goldhagen 1996: 9

*decades, induced ordinary Germans to kill unarmed, defenseless Jewish men, women, and children by the thousands, systematically and without pity”.*¹²⁰

Goldhagen mener at Holocaust ikke kunne ha funnet sted andre steder enn i Tyskland, fordi det her eksisterte en egen form for antisemittisme som var å finne i alle aspekter av det tyske samfunnet; ”*Comprehension and explanation of the perpetrators of the Holocaust therefore requires an explanation of the Germans` s drive to kill Jews. Because what could be said about the Germans cannot be said about any other nationality or about all of the other nationalities combined - namely no Germans, no Holocaust - the focus here is appropriately on the German perpetrators.*¹²¹

Goldhagens tanker er oppsiktsvekkende, men han er ikke den første til å rette en kollektiv anklage mot den tyske befolkning. Den engelske historikeren A.J.P. Taylor har gått langt i å legge skylden på den tyske antisemittismen, og tyskerne spesielt, og mener at Hitler i mindre grad står ansvarlig for folkemordet på jødene. Han omtaler Hitlers tanker som et brennstoff til et allerede eksisterende maskineri, hvor han ikke hadde blitt til noe dersom den tyske befolkningen ikke hadde støttet ham i den grad de gjorde: *Hitler var et ekko af den tyske nation. Tusinder, ja mange hundrede tusinder af tyskere udførte hans grusomme ordrer uden skrupler eller spørgsmål. (...) Han gav ordrer som tyskerne udførte, så grusomme at det ikke findes magen i civilisationenes historie”.*¹²²

Omer Bartov

Omer Bartov, professor i europeisk historie, sier seg både enig og uenig i Goldhagens teser. Han mener at den tyske antisemittismen i seg selv ikke er tilstrekkelig forklaring på den enkelte tyskers deltakelse, hovedsakelig i masseskytingen av jødene: *This does not mean that the troops were not motivated by powerful prejudices, reinforced by years of ideological indoctrination and*

¹²⁰ Goldhagen 1996: 9

¹²¹ Goldhagen 1996: 6

¹²² Taylor 1968: 22 (dansk utgave)

*brutalization by image and deed. It does mean, however, that antisemitism is not sufficient as a single factor in explaining the conduct of individual German soldiers, policemen, SS or SD men, or anyone involved in murder during that period.*¹²³ Bartov har selv undersøkt de moralske valgene bak soldater som deltok i invasjonen i Sovjetunionen, og deltok i masseskyting av millioner av jøder. Han mener at motivene for deres handlinger kan deles i kategoriene disiplin, kameratskap og ideologi:

Disiplin

De tyske soldatene ble utsatt for en brutal disiplin i Wehrmacht under krigen. Feighet, selvpåførte skader og desertering ble straffet med henrettelse. Flere tusen soldater ble skutt for å mislykkes i å utføre ordre på slagmarken. Troppene var livredde for sine kommandanter, noe som var årsaken til at den tyske hæren unngikk opprør mot de overordnede.¹²⁴

Når det er snakk om soldatenes valg om å samarbeide eller å vise motstand, kan vi ikke bare se på deres redsel for deres overkommanderende. Vi må også ta i betraktning deres frykt for fiendens gjengjeldelse i tilfelle tap.¹²⁵

Kameratskap

Båndet mellom soldatene var i begynnelsen basert på deres ”primære grupper”. Men ettersom disse gruppene forsvant, var det nok i stedet kampen mot den felles fienden som knyttet soldatene sammen. Båndet utvidet seg til å gjelde soldatenes familier og venner, for så å gjelde Riket som en helhet, eller det som propagandistene henviste til som ”Den tyske kulturen”. De fleste av dem som påførte seg selv skader for å unnsnippe sin militære tjeneste, var menn som hadde vanskeligheter med å integrere seg sosialt med sine medsoldater.¹²⁶

Soldatenes frykt for de sovjetiske troppene var delvis iscenesatt av Wehrmacht sin propaganda. Frykten for terror fra fiendens side var et viktig element i soldatenes vilje til å kjempe til siste

¹²³ Bartov 2003: 132

¹²⁴ Bartov 2003

¹²⁵ Bartov 2003: 16

¹²⁶ Bartov 2003: 23

slutt. ”*This reasoning liberated the individuals from responsibility for his own actions, for the root of evil was to be found on the other side of the hill.*”¹²⁷

Ideologi

Det utbredte synet blant frontsoldatene reflekterer effektiviteten av nazistisk propaganda og dens systematiske påvirkning, hvis suksess i stor grad skyldtes allerede eksisterende fordommer og halvhjertede ideologier som var eldre enn nazistenes beslagleggelse av makt.¹²⁸ Soldatene rettfærdiggjorde sine handlinger ved å fokusere på det umenneskelige aspektet ved sine ofre, definert ut fra nazistenes egne raselære. De fleste blant Wehrmachts frontsoldater var unge menn, som hadde tilbrakt sine ungdomsår i et økende nazifisert skolesystem, og avgjørende, i den militære atmosfæren i Hitler-jugend, hvor de ble ensidig påvirket av nasjonalsosialistisk propaganda. Mange ble forført av bildet av det uovervinnelige Tyskland, utfordret med oppdraget av å rense verden for den kommunistiske, plutokratiske pesten som jødene sto bak.¹²⁹

David Irving

Stikk i strid med den historievitenskapelige tradisjon finner vi dem som mener at Holocaust kun er et påfunn fra krigens seierherrer, og mener at Holocaust aldri fant sted. Holocaustfornekttere kalles de. Richard J. Evans skriver i sin bok *Telling lies about Hitler* at det virker som Holocaustfornekttere har minst fire felles overbevisninger;¹³⁰

1. Antallet jøder drept av nazistene var langt mindre enn seks millioner; det er anslått til kun et par hundre tusen, i likhet med antallet tyske sivile drept i de alliertes bombing.
2. Gasskammer ble overhodet ikke brukt for å drepe store antall jøder.
3. Verken Hitler eller de nazistiske lederne hadde et program for utryddelse av Europas jøder; alt de ønsket var å eksportere dem til Øst-Europa.
4. Holocaust var en myte oppfunnet som en del av de alliertes propaganda under krigen. Denne myten fortsatte å eksistere i ettertid, fordi noen jøder ønsket å bruke den til å oppnå politisk og økonomisk støtte til staten Israel eller seg selv. De såkalte bevis for

¹²⁷ Bartov 2003: 25

¹²⁸ Bartov 2003: 25

¹²⁹ Bartov 2003: 26

¹³⁰ Evans 2002: 118-119 Oversatt av forfatteren

nazistenes masse mord på millioner av jøder ved hjelp av gassing og andre midler, ble fabrikkert etter krigen.

Blant Holocaustfornekterne står David Irving som den fremste. I hans bok, *Hitlers war*, gjør han rede for at den systematiske utryddelsen av jøder i arbeidsleiren Auschwitz bare er en myte. Irving baserer seg blant annet på undersøkelser av gasskamrene i Auschwitz gjort av Fred Leuchter. Leuchter mente at funnene ikke kunne brukes for å bevise at gasskamrene ble brukt til å utrydde jøder, men derimot til avlusning; *The truly astounding results are as set out in this report: While significant quantities of cyanide compound were found in the small de-lousing facilities of the camp where the proprietary (and lethal) Zyklon B compound was used, as all are agreed, to disinfect the plague-ridden clothing of all persons entering these brutal slave-labour camps, no significant trace whatsoever was found in the buildings which international opinion – for it is not more than that- has always labeled as the camps infamous gas chambers.*¹³¹ Basert på denne forskningen konkluderer Irving med at det ikke ble tatt i bruk gasskammer for å drepe jøder under den andre verdenskrig. Likevel mener han at om lag 100.000 jøder mistet livet i Auschwitz. Ifølge Irving døde disse jødene av epidemier.¹³²

I Norge står historikeren Odd-Bjørn Fure som en av de fremste motstanderne av David Irving. På slutten av 1990-tallet foregikk en heftig debatt mellom Fure og Hans Fredrik Dahl, professor ved Universitetet i Oslo. Utgangspunktet i debatten var at Dahl ga Irving positiv omtale av hans Goebbels-biografi: *Goebbels. Mastermind of the Third Reich.*¹³³ Hovedpoenget i diskusjonen gikk ut på hvorvidt Irving benektet nazistenes utryddelse av jøder ved hjelp av gasskammer.¹³⁴

Dahl har uttalt følgende: *Irving bestrider ikke i sitt forfatterskap dette folkemordet [på jødene], hva hans siste bok viser. Tvert imot vil jeg si at hans bøker gir oppslag til verdifulle diskusjoner*

¹³¹ Fure 1997: 16

¹³² Evans 2002: 124

¹³³ Fure 1997: 9

¹³⁴ Fure 1997: 9

av det.¹³⁵ På den andre siden mener Fure at Irving benekter jødeutryddelsen i dødsleirene i politiske utsagn, og utelukker dem fra sine historiske framstillinger. Fure viser også til Irvings innledning i *The Leuchter Report* og tolker den slik; [...] *den organiserte jødeutryddelse i gasskamre var en konstruksjon til bruk i den britiske psykologiske krigføring* [...].¹³⁶ Fure mener at Irving på grunnlag av en falsk rapport skriver at dødsleirene aldri fant sted. Dahl er også blitt kritisert av Fure for å vektlegge Irving som et viktig bidrag til historien om nasjonalsosialismen. Til det forsvarer Dahl seg med å si at; *Om David Irving hersker forskjellige meninger blant fagfolk. Min mening står ikke alene, og den er slett ikke så avvikende som Fure sier.*¹³⁷

Undersøkelse av lærebøkene

I undersøkelsen har jeg valgt ut seks forskjellige lærebøker. Tre av dem tilhørende den forrige læreplanen, Læreplanverket for den 10-årige grunnskole, samt tre bøker som er utgitt i tilknytning til Kunnskapsløftet av 2006. Valget av lærebøker er utover dette til dels tilfeldig, men en forutsetning var at bøkene skulle være historiebøker for niende klasse i grunnskolen. Følgende lærebøker vil bli vurdert i undersøkelsen:

Læreplanverket for den 10-årige grunnskole

Harald Skjønberg, *Underveis historie 9*. Gyldendal 1998.

Asle Sveen og Svein Aastad, *Historie 9 Verdenskrigenes tid*. Cappelen 1998.

Erik Lund. *Innblikk Historie 9*. Aschehoug 1998.

Kunnskapsløftet

Harald Skjønberg. *Underveis historie 9*. Gyldendal 2007.

¹³⁵ Fure 1997: 11

¹³⁶ Fure 1997: 18

¹³⁷ <http://www.dagbladet.no/kronikker/970227-kro-1.html>

Synnøve Veinan Hellerud, Ketil Knutsen og Sigrid Moen. *Matriks historie 9*. Aschehoug 2007.

Bjørn Ingvaldsen og Ingunn Kristensen. *Makt og menneske historie 9*. Damm 2007

Siktemålet i undersøkelsen er å finne ut hvilke historier om Holocaust som blir presentert i lærebøkene. Historien om Holocaust er kompleks og sammensatt, ulike fortellinger knyttes sammen i de ulike lærebøkene, og utgjør dermed forskjellige historier. For det første vil jeg gjøre rede for hvordan og i hvor stor grad Holocaust blir presentert i læreboka. For det andre vil jeg undersøke hvilke utsnitt av historien som blir presentert i framstillingen av Holocaust, ved å ta sikte på stoffutvalget i lærebøkene. Det vil også være interessant hvordan de ulike forfatterne har valgt å skildre aktørene, og se om noen menneskegrupper blir representert i større grad enn andre. Til slutt vil jeg knytte lærebøkene opp mot oppgavens andre del, *Teorier om Holocaust*. Det vil i all hovedsak dreie seg om Holocaustbegrepet, og årsaksforklaringer. For oversiktens skyld har jeg valgt å skjematisk sette opp noen konkrete kriterier for undersøkelsen.

Kriterier for undersøkelsen

1. Organisering og omfang

- a. Hvordan er Holocaust plassert i læreboka?
 - i. Som et eget kapittel eller som en del av et kapittel?
- b. I hvor stort omfang presenteres historien om Holocaust?

2. Stoffutvalg

- a. Hvordan framstilles historien om Holocaust?
 - i. Preges presentasjonen av oppramsing, forklaring eller fortelling?
 - ii. Hva med bruk av ulike kilder?
- b. Hvordan er historien om Holocaust presentert i spenningen mellom det nasjonale/internasjonale?

- c. Hvordan er historien om Holocaust presentert i spenningen mellom tidsdimensjonene (fortid, nåtid og framtid)?
 - d. Hvordan er historien om Holocaust presentert i spenningen mellom den individuelle og kollektive fortellingen?
 - e. Hvilke historier blir presentert?
3. Hvilke historier blir fortalt om de ulike aktørene?
- a. Jøder
 - i. Framstilles de ovenfra som en kollektiv gruppe, eller er det innslag av individuelle fortellinger?
 - ii. Blir de tildelt roller som hjelpeløse ofre eller finnes det eksempler som strider mot dette?
 - b. Tyskere
 - i. Blir det satt skille mellom tyskere og nazister?
 - ii. Finnes det eksempler på individuelle fortellinger av eller om tyskere eller nazister, eller blir de skildret kollektivt?
 - 1. Går læreboka inn på hvem nazistene var, eller er det hovedsakelig de øverste lederne som blir nevnt?
 - c. Nordmenn
 - i. Hva forteller læreboka om nordmenns bidrag til Holocaust?
 - 1. Blir skildringen av dette nyansert eller blir gjerningsmennene pekt ut som en gruppe?
 - d. Hvilken historie kommer best fram?
4. Syn og forklaringer på historien om Holocaust
- a. Blir Holocaust som begrep brukt i læreboka?
 - i. Hvordan blir Holocaust definert?
 - 1. Hvilke folkegrupper inkluderes i begrepet?
 - 2. Hvor mange menneskeliv krevde Holocaust?

3. Når startet Holocaust?

- b. Hvilke historier framstilles for å belyse hvordan Holocaust kunne finne sted?

Undersøkelse av lærebøkene

Organisering og omfang

Hvordan er Holocaust plassert i læreboka?

Her vil jeg undersøke om Holocaust er framstilt som tema i de ulike lærebøkene, og i hvor stor grad temaet bli framstilt. Hvor bøkene velger å plassere framstillingen av Holocaust er også av interesse. Dette kriteriet er først og fremst nødvendig for å gi en presentasjon av de ulike bøkene, og deres innhold, samt å få en klarhet i hvorvidt Holocaust er representert. I denne sammenheng vil hendelsene som beskriver nazistenes overgrep mot jøder og andre folkegrupper i tidsrommet 1933-45 bli ansett som en del av Holocaust.

Lærebøkene etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskole

I *Underveis* (1998) er ikke Holocaust behandlet som et eget kapittel, men opptrer som tema under tre ulike kapitler, henholdsvis kalt; *I diktaturets skygge*, *Andre verdenskrig* og *Andre verdenskrig i Norge*. I det første kapitlet blir jødeforfølgelsene og Krystallnatten behandlet på om lag to sider. I de to neste kapitlene finner vi om lag fire sider om Holocaust under krigen. Omfanget på Holocaust i *Underveis* (1998) er totalt på seks sider.

I *Verdenskrigenes tid* er også Holocaust som tema framtrædende i tre forskjellige kapitler. Temaet tas først opp i bokas innledende kapittel *Å studere samfunn – historie*. I kapitlet *Fascisme og nazisme* omhandler en side *Utryddelsen av "de svake"*. Til sist er det tre sider som omhandler Holocaust i kapitlet *Andre Verdenskrig*, fordelt på delkapitlene *En verdenskrig* og *Krigen i Norge og resten av Norden*. Omfanget av temaet er også her på seks sider.

I *Innblikk* er bokas innhold fordelt på syv kapitler som strekker seg fra tiden 1914 til 1945. Også her er Holocaust framtrekkende i tre ulike kapitler. Holocaust er først og fremst en del av kapitlet *Den andre verdenskrigen 1939-1945*. Her er omfanget på om lag halvannen side. I kapitlet *Norge - krig og okkupasjon 1940-1945* behandles de norske jødene på en halv side. I tillegg er det i kapitlet *Italia og Tyskland. Fascisme og nazisme 1919-1939* et avsnitt kalt ”*Jødene angripes*”. Til sammen er det om lag tre sider som omhandler Holocaust i *Innblikk*.

Lærebøkene etter Kunnskapsløftet

Underveis (2007) er delt opp i tre hoveddeler. Den tredje delen er kalt *Den andre verdenskrigen*, og inneholder tre kapitler. I det siste kapitlet, *Livet i det okkuperte Europa*, presenteres historien om Holocaust. Omfanget i dette kapitlet er på om lag fem sider. I tillegg er det i bokas andre del, *Fest og verdenskrise, diktaturer, demokratier og kolonier*, et kapittel som omhandler framveksten av diktaturstatene, *I diktaturets skygge*. Her finnes tre sider som omtaler Holocaust i årene før krigsutbruddet. På slutten av boka finnes det to fordypningsemner, hvorav det ene er kalt *Historien om de norske jødene*. To av totalt fire sider går på de norske jødene situasjon under Holocaust. Til sist vil jeg nevne kapitlet *Afrika og Asia: Kamp for større selvstendighet*, som er å finne i bokas andre del. Holocaust blir også tatt opp i dette kapitlet, og omfanget er på cirka en side. Det vil si at Holocaust i denne læreboka totalt utgjør 11 sider.

I *Matriks* opptrer historien om Holocaust i to kapitler. Det ene er kalt *All makt til føreren* hvor av en side omhandler Holocaust. I kapitlet *Krigen som nådde alle* finnes det en egen del av kapitlet kalt *Holocaust*. Dette delkapitlet er på seks sider. Det totale omfanget av Holocaust er dermed på syv sider.

Makt og menneske er fordelt på åtte kapitler, hvorav tre handler om den andre verdenskrig. Denne boka er den eneste i min undersøkelse som har et eget kapittel kalt Holocaust. Dette kapitlet er plassert mellom kapitlene *Den store fedrelandskrigen* og *Krigen er over oss*, som henholdsvis presenterer historien om den andre verdenskrig på et internasjonalt og nasjonalt plan. Kapitlet *Holocaust* er på 14 sider. I tillegg er det, i kapitlet *Kampen om makten*, om lag en

side som omhandler segregeringen av jødene i forkant av krigen. Det totale omfanget av Holocaust i *Makt og menneske* er dermed på 15 sider.

Sammenfatning

Dersom vi sammenligner bøkene tilhørende de ulike læreplanene, kan vi skimte økning i det totale omfanget knyttet til historien om Holocaust. Mens bøkene tilhørende læreplanverket for den 10-årige grunnskole har et gjennomsnittsomfang på fem sider tilknyttet Holocaust, er det i lærebøkene tilknyttet Kunnskapsløftet et gjennomsnitt på 11 sider.

Stoffutvalg

Hvordan framstilles historien om Holocaust?

Her er jeg opptatt av ulike spørsmål knyttet til framstillingen av historien om Holocaust. Er framstillingen presentert som oppramsing, i form av fortløpende gjennomgang av hendelser, uten å gå dypere inn på dem? Er forklaring av de ulike hendelsene satt i fokus? Er framstillingen formet som en fortelling, hvor det bygges opp mot et klimaks? Det vil også være interessant å se i hvilken grad det gjøres bruk av ulike kilder for å berike framstillingen.

Lærebøker etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskole

Framstillingen av Holocaust i *Underveis* (1998) er formet som en fortelling, med en begynnelse, en midte og en slutt. Størstedelen av fortellingen blir presentert i delkapitlet ”*Livet i det okkuperte Europa og følger av krigen*”. Forfatteren begynner med å fortelle om de første konsentrasjonsleirene. Høydepunktet i fortellingen finnes i presentasjonen av ”den endelige løsning av jødeproblemet”: *Nå gikk det fra asken til ilden. Etter Wannsee-konferansen ble alle jøder som tyskerne kunne få tak i, sendt med tog til utryddelsesleire.*¹³⁸ Deretter trappes spenningskurven ned igjen, og Nürnbergprosessen blir presentert. Hendelsene knyttet til

¹³⁸ Skjønberg 1998: 143

Holocaust, som fant sted i forkant av krigen, blir behandlet i et tidligere kapittel, mens historien om de norske jødene presenteres i et eget avsnitt i kapitlet *Norge under andre verdenskrig*.

Underveis (1998) framstiller ulike historier fra Holocaust, blant annet ved å fokusere både på kollektive grupper, så vel som individuelle personer. Eksempelvis gjengir brødteksten historien sett ovenfra, uten å gå inn på ulike personer; *Ved ankomsten til leirene fikk de som var friske nok til å arbeide, leve en stund. Kvinner, barn, gamle og syke ble sendt i gasskammeret.*¹³⁹

Rammetekstene presenterer historier om enkeltmenneskers møte med Holocaust, som gir en annen vinkling på fortellingen; *Der inne så vi hundrevis av menn i stripete fangedrakter, og lengst inne, mot de mørke døråpningene, ble de splitter nakne menneskene jaget fram som om de var dyr.*¹⁴⁰ Sidene er dekorert med brødtekst, bilder og rammetekster. I framstillingen av Holocaust finnes det fem bilder, tre individuelle fortellinger og en statistikk. I tillegg finnes det åtte arbeidsoppgaver som omhandler Holocaust. Til sammen utgjør disse fortellingene, individuelle og kollektive, bilder og statistikker, historien om Holocaust.

I *Verdenskrigenes tid* er fortellingen om Holocaust en del kortere enn den en finner i *Underveis* (1998), men er i likhet også her fordelt på tre ulike kapitler. I kapitlet *Andre verdenskrig* presenteres hovedtrekkene i historien, og bygger på samme måte opp spenningskurven ved å starte med de første konsentrasjonsleirene, for deretter å komme inn på utryddelsen; *Ved siden av dette var konsentrasjonsleirene et ledd i den systematiske utryddelsen av jøder og sigøynere.*¹⁴¹ Historien om de norske jødene presenteres i et eget delkapittel. I gjennomgangen av hendelsene i forkant av krigen, er framstillingen svært knapp, og preget av en oppramsing i form av "først skjedde det, så skjedde det". Eksempelvis blir Nürnberglovene og Krystallnatten presentert slik; *Nye lover tok alle rettigheter fra jødene. En natt i 1938 gikk nazistene til systematisk angrep på jødiske forretninger og synagoger.*¹⁴²

¹³⁹ Skjønsberg 1998: 143

¹⁴⁰ Skjønsberg 1998: 144

¹⁴¹ Sveen og Aastad 1998: 113

¹⁴² Sveen og Aastad 1998: 87

Verdenskrigenes tid framstiller likevel hovedtrekkene i historien om Holocaust, og presenterer samtidig ulike historier ved å knytte den kollektive fortellingen man møter i brødteksten, opp mot utfyllende øyenvitneskildringer fra konsentrasjonsleirene. I bokas framstilling av Holocaust møter en tre eksempler på slike skildringer, samt et kart, fem bilder og tre arbeidsoppgaver.

Til tross for undersøkelsens minste omfang av Holocaust, gjør *Innblikk* bruk av forskjellige framstillingsmåter i historien om Holocaust. I faktafilen *Holocaust - massedrapet på jødene* presenteres et omriss av historien om Holocaust. Her velges oppramsing på bekostning av forklaring (Se bilde nedenfor). Ved den skjematiske framstillingen gjør boka rede for hovedlinjene knyttet til Holocaust, og lar det bli med det. I kapitlet *Italia og Tyskland - Fascisme og nazisme* blir hendelsene rettet mot jøder i forkant av krigen skildret slik; *Jødene fratras eiendom og plasseres først i gettoer, deretter i konsentrasjonsleire.*¹⁴³

I tillegg til *Innblikks* faktafil om Holocaust, presenterer også læreboka historien om den jødiske jenta Anne Frank. Gjennom hennes dagboknotater får vi en dypere innsikt i enkelte deler av historien om Holocaust, som for eksempel segregeringen av jødene; *Den ene jødelov fulgte etter den andre, jødene måtte bære en jødestjerne, jødene måtte levere syklene sine, jødene fikk ikke*

¹⁴³ Lund 1998: 80

reise med trikk eller buss.¹⁴⁴ Historien om de norske jødene blir presentert i kapitlet ”Norge i krig og okkupasjon 1940-1945”, hvor boka i motsetning til faktafilen, presenterer en utfyllende historie, bygd opp rundt slaveskipet ”Donau”; [...] *Denne dagen er det 532 norske jøder om bord. På kaia står venner og bekjente. De kjenner ennå ikke til den systematiske utryddelsen av jøder som tyskerne har satt i gang[...]*.¹⁴⁵ I boka presenteres også fem bilder tilknyttet Holocaust.

Lærebøker etter Kunnskapsløftet

I *Underveis* (2007) presenteres historien om Holocaust som en fortelling samlet under ett kapittel, med unntak av hendelsene i forkant av krigen. Mens historien om Holocaust i *Underveis* (1998) framtrer i tre ulike kapitler, i liket med de andre L97-lærebøkene, er det i *Underveis* (2007) gjort noen endringer. *Livet i det okkuperte Europa og følger av krigen* er i denne utgaven gjort om til et eget kapittel, på bekostning av kapitlet *Norge under andre verdenskrig*, som i denne utgaven er fjernet. I stedet blir historien om de norske jødene vevd inn i den øvrige historien om Holocaust. På denne måten blir fortellingen i større grad framstilt som en helhet. På den andre siden har *Underveis* (2007) også med et fordypningsemne kalt *Historien om de norske jødene*. Her er de norske jødenes situasjon viet stor oppmerksomhet, også under Holocaust. Antallet individuelle fortellinger er i den nye utgaven blitt utvidet. I tillegg til de tre som også finnes i *Underveis* (1998), framstiller denne boka to nye. Antallet arbeidsoppgaver knyttet til Holocaust er redusert fra åtte i *Underveis* (1998), til tre i *Underveis* (2007).

I *Matriks* er historien om Holocaust også framstilt som en fortelling. Framstillingen er ikke bare fortellende, den er også opptatt av årsaksforklaringer. Mens hendelsene i forkant av krigen, som Nürnberglovene og Krystallnatten, presenteres og forklares i kapitlet *All makt til føreren*, presenteres den øvrige fortellingen i delkapitlet *Holocaust*. Hendelser lærebokforfatterne anser som viktige i tilknytning til Holocaust, blitt tildelt hvert sitt avsnitt. Fortellingen starter med gettoene, for så å gå over på den endelige løsning og konsentrasjonsleirene.

¹⁴⁴ Lund 1998: 137

¹⁴⁵ Lund 1998: 154

Fortellingen i *Matriks* er ikke fullstendig kronologisk, fordi forfatterne enkelte ganger velger å presentere hendelser, for deretter å ta for seg bakgrunnen. Eksempelvis gjør forfatterne først rede for ”den endelige løsningen”, for så å gå over til de første konsentrasjonsleirene på begynnelsen av 1930-tallet; *På begynnelsen av 1930-tallet begynte nazistene å bygge konsentrasjonsleirer. Konsentrasjonsleirene var store inngjerdete områder. Her sperret nazistene inne folk som kritiserte dem[...]. Straks etter møtet i Wannsee i 1942 begynte nazistene å lage konsentrasjonsleire beregnet på tvangsarbeid [...]. Nazistene lagde også utryddelsesleire som var konsentrasjonsleire hvor de installerte gasskamre og krematorier.*¹⁴⁶ Her gjør boka rede for de ulike typer leirer nazistene opprettet, i tillegg finnes det en kort forklaring på hva en konsentrasjonsleir var, samt hensikten med de ulike leirene.

På lik linje med de andre lærebøkene etter Kunnskapsløftet, er historien om de norske jødene i *Matriks* presentert i tilknytning til resten av Holocaust. Det er i stor grad gjort bruk av kilder, som bilder, kart, individuelle fortellinger, arbeidsoppgaver og tabeller for å styrke framstillingen. Også i arbeidsoppgavene finner vi historier om Holocaust, som ikke ytterligere er trukket fram i brødteksten. Eksempelvis blir den norske jenta Kathe Lasnik presentert i en arbeidsoppgave av typen *Til kildene!: Jødiske Kathe Lasnik var elev ved Fagerborg skole i Oslo under okkupasjonen. Se på kildene nedenfor og på side 125[...].*¹⁴⁷ Ved å bruke arbeidsoppgavene til å framstille blant annet individuelle fortellinger, lykkes *Matriks* i å framstille flere ulike historier om Holocaust, til tross for sitt omfang på syv sider.

I *Makt og menneske* presenteres historien om Holocaust som et eget kapittel med samme navn. Likevel framstilles segregeringen av jødene, i forkant av krigen, både i kapitlet *Kampen om makten* og kapitlet *Holocaust*. Kapitlet *Holocaust* er formet som en fortelling, og innledes med en begynnelse hvor det fokuseres på å forklare Hitlers vei til makten, samt å gjøre rede for antisemittiske tradisjoner. I denne sammenheng blir også Norge og jødeparagrafen nevnt.

¹⁴⁶ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 118-119

¹⁴⁷ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 124

Deretter følger en redegjørelse av hendelsene i kronologisk forløp med beslutningen om å tilintetgjøre jøder, og andre ikke-ønskede mennesker, som et høydepunkt. Kapitlet avsluttes med en redegjørelse for massedrap/folkemord fra 1930-årene og fram til i dag. Som de øvrige bøkene tilhørende Kunnskapsløftet, er også her historien om de norske jødene inkludert i kapitlet. Historien om Holocaust framtrer som en samlet og bred fortelling, med hyppig bruk av ulike kilder, som styrker og underbygger fortellingen som trer fram i brødteksten.

Sammenfatning

Framstillingen av historien om Holocaust varierer i de ulike bøkene fra oppramsing til utfyllende forklaringer. Samtlige bøker presenterer et rikt utvalg av kilder, som styrker historien om Holocaust i ulik grad. Svakest ut kommer *Innblick* med sin skjematisk oppramsing, mens *Matriks* kommer best ut, grunnet utfyllende og brede forklaringer. *Matriks* klarer i tillegg gjennom arbeidsoppgavene å presentere historier om Holocaust som ikke er å finne i den øvrige framstillingen. Det er også forskjell i hvordan den nasjonale og internasjonale historien om Holocaust plasseres knyttet til Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen og Kunnskapsløftet. Mens de eldste bøkene presenteres den internasjonale og nasjonale historien om Holocaust separat, er den i de nyeste lærebøkene knyttet sammen.

Hvordan er historien om Holocaust presentert i spenningen mellom det nasjonale/internasjonale?

Under det foregående kriteriet gikk jeg inn på hvor de ulike bøkene valgte å presentere den internasjonale og nasjonale historien. Det som er interessant i dette tilfellet, vil være å undersøke hvilke historier om det nasjonale Holocaust som blir presentert, i forhold til Europa for øvrig. Det norske Holocaust er, i forhold til enkelte andre land, bare en liten brikke i et stort puslespill. For nordmenn derimot, er denne historien svært viktig. Siden undersøkelsen kun tar sikte på å analysere norske lærebøker, er det interessant å undersøke hvordan det nasjonale Holocaust blir presentert i lys av det internasjonale.

Lærebøker etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskole

I *Underveis* (1998) framstilles den internasjonale og nasjonale historien om Holocaust i tilnærmet like stor grad. I framstillingen av den internasjonale historien forteller læreboka at [...] *Etter Wannsee-konferansen ble alle jøder som tyskerne kunne få tak i, sendt med tog til utryddelsesleirer [...] Den verste utryddelsesleiren var Auschwitz.*¹⁴⁸ I tilknytning til denne framstillingen, presenterer læreboka en individuell fortelling om Herman Sachnowitz som [...] *var en norsk jøde fra Larvik. Han ble arrestert sammen med hele familien [...]*¹⁴⁹ og var den eneste i familien som overlevde dødsleiren Auschwitz. Ved å presentere Sachnowitz` fortelling i behandlingen av det internasjonale Holocaust, skaper det en visshet om at de norske jødene ble utsatt for samme behandling som jødene fra de øvrige europeiske land. Sachnowitz` fortelling fungerer som en overgang for å sette det nasjonale Holocaust inn i historien om Holocaust. Dette skaper en innledning til presentasjonen av de norske jøders skjebne, som blir presentert senere i boka.

Historien om det nasjonale Holocaust er i *Underveis* (1998), til tross for sitt korte omfang, framstilt som en blanding av en helt/skurk/offerhistorie. Historien innledes som en offerhistorie, hvor historien om de arresterte jødene belyses. Læreboka nevner derimot ikke "Donau" i denne framstillingen. Deretter framstilles historien om de som kom seg unna; *Hele 925 mennesker [...] reddet livet ved å komme seg over grensen. Mange motstandsfolk gjorde en stor jobb for å redde forfulgte jøder.*¹⁵⁰ Her belyser læreboka at mange nordmenn gjorde en innsats for å hjelpe de jødene, og kan anses som en form for heltehistorie. Skurkehistorien presenteres i en rammetekst som er stilt ved siden av den øvrige historien om de norske jødene. Her presenteres det norske politi som overgriperne i den nasjonale historien om Holocaust. Selv om den nasjonale i historien om Holocaust framstiller flere historier, er skurkehistorien derimot, lite nyansert. Dette vil jeg komme tilbake til under historien om de ulike aktørene.

¹⁴⁸ Skjønsberg 1998: 143

¹⁴⁹ Skjønsberg 1998: 144

¹⁵⁰ Skjønsberg 1998: 177

Mens den nasjonale historien om Holocaust i *Underveis* (1998) framstilles ulike historier om det norske Holocaust, fokuserer arbeidsoppgavene på historien om ofrene. Syv av åtte oppgaver knyttet til Holocaust er knyttet til offerhistorien. Også her presenteres en balansegang mellom det nasjonale og internasjonale. En av oppgavene går ut på at elevene skal lese en bok skrevet av et menneske som selv opplevde konsentrasjonsleirene. Her er det opp til elevene å velge denne personens nasjonalitet, samt hvorfor denne personen var fange (jøde, motstander av nazismen, sigøyner etc.). En annen oppgave ber elevene finne ut mest mulig om sigøynerne, som også ble forfulgt under krigen. I en tredje oppgave skal fortelle historien til en tysk jøde. En fjerde oppgave ber elevene lese en bok som skildrer de norske jødene skjebne, hvor de kommer med tre ulike forslag, blant annet Herman Sachnowitz' *Det angår også deg*. Uavhengig av nasjonalitet fokuserer altså arbeidsoppgavene på historien om Holocausts ofre.

I *Verdenskrigenes tid* blir det konsekvent skilt mellom den internasjonale og nasjonale historien i alle kapitler. Dette gir en ryddig balansegang. Kapitlet *Andre verdenskrig* er delt opp i *En verdenskrig* og *Krigen i Norge og resten av Norden*. Historien om de norske jødene blir kun behandlet i sistnevnte. Her finner en under overskriften ”*De norske jødene og slaviske krigsfanger*” en gjennomgang av jødene situasjon under krigen i Norge.

Historien om det nasjonale Holocaust er i *Verdenskrigenes tid* er hovedsakelig framstilt som en skurkehistorie: *Folk fra det norske statspolitiet og vanlige politifolk deltok aktivt i arrestasjonene av jødene[...].*¹⁵¹ Historien om ofrene kommer blir til en viss grad også framstilt, men i likhet med *Underveis* (1998) unnlater læreboka å nevne ”Donau”. I motsetning til *Underveis* (1998) er helt historien ikke nevnt. Selv om læreboka belyser at en noen jøder rømte landet, ligger fokuset på hvordan nordmenn overtok de flyktede jødene hjem og eiendeler; *Et norsk kontor sørget for at jødene eiendeler og boliger, forretninger, bedrifter og formuer ble inndratt. Mange nordmenn kjøpte jødiske eiendeler, boliger og overtok varelagre.*¹⁵²

¹⁵¹ Sveen og Aastad 1998: 128

¹⁵² Sveen og Aastad 1998: 128

I *Verdenskrigenes tid* bærer framstillingen preg av at den nasjonale historien om Holocaust er ansett som den viktigste. Den nasjonale historien om Holocaust er både større i omfang og mer forklarende enn den internasjonale. I den internasjonale fortelles det at Hitlers medarbeidere besluttet å samle Europas jøder og sende dem til utryddelsesleirer, hvor de sterkeste fikk arbeide mens resten ble gasset i hjel. I den nasjonale historien fortelles det på lik linje at 767 av de 2173 norske jødene ble sendt til tyske konsentrasjonsleirer. Deretter stilles spørsmålet *Hvordan kunne dette skje?*, og fortsetter slik: *Allerede fra 1940 innledet norsk politi registreringen av jødene. [...] På grunn av denne registreringen ble det lett for tyskerne å arrestere jødene. [...] De jødene som ikke ble sendt til Tyskland, rømte landet.*¹⁵³ På grunnlag av dette vil jeg si at læreboka i framstillingen av det nasjonale Holocaust i større grad går inn på historien, mens det i den internasjonale historien gjøres rede for hovedtrekkene. I det internasjonale Holocaust er det ikke gått inn på hva som lå bak, eller hvordan det ble utført. En del spørsmål forblir dermed ubesvart.

I *Verdenskrigenes tid* finnes det totalt tre arbeidsoppgaver knyttet til historien om Holocaust, alle disse representerer en nasjonal offerhistorie. En av dem er slik; *Bruk Jo Benkows selvbiografi "Fra synagogen til Løvebakken" og hold et kort foredrag om ham og familiens skjebne under krigen.*¹⁵⁴ Dette støtter opp om inntrykket av at det nasjonale Holocaust settes i en særstilling i denne boka. I likhet med *Underveis* (1998) fokuserer arbeidsoppgavene på offerhistorien. I den nasjonale historien er det likevel nordmenns rolle i behandlingen av jødene som er vektlagt i brødteksten: *Hardest gikk krigen utover de norske jødene[...] Behandlingen av jødene føyde seg inn i en lang norsk tradisjon av nedverdiggende behandling av samer, tatere, sigøynere og andre fremmede.*¹⁵⁵ Slik fokuserer brødteksten på nordmennenes rolle som skurker.

¹⁵³ Sveen og Aastad: 128

¹⁵⁴ Sveen og Aastad 1998: 129

¹⁵⁵ Sveen og Aastad 1998: 128

Kilde 12

26. november 1942 på havna i Oslo. En mørk, tåkete dag med stille sjø. I bakgrunnen ligger det tyske skipet «Donau», klar til å lette anker. Skipet gikk med fanger mellom Norge og Tyskland og ble kalt slaveskipet. Denne dagen er det 532 norske jøder om bord. På kaia står venner og bekjente. De kjenner erinå ikke til den systematiske utryddelsen av jøder som tyskerne har satt i gang. Av de 1800 jødene i Norge var det nesten bare halvparten som klarte å redde seg over til Sverige. 868 barn og voksne ble sendt til gasskammerne i Polen. Bare 25 av dem overlevde.

I *Innblikk* er historien om den andre verdenskrig fordelt på et internasjonalt og et nasjonalt kapittel. Arbeidsoppgavene i *Innblikk* knyttes utelukkende opp mot den internasjonale historien om Holocaust. På samme måte handler den individuelle fortellingen om den tyske jøden Anne Frank. Den nasjonale skildringen av Holocaust er imidlertid langt mer utfyllende enn den internasjonale. Vi finner dermed samme tendens som i *Verdenskrigenes tid*. Mens skjebnen til de internasjonale jødene blir framstilt svært kortfattet;

”Tyskerne oppretter en rekke dødsleirer i Europa. Seks

millioner jøder blir enten gasset i hjel, sulter i hjel eller dør av sykdommer og hardt arbeid”,¹⁵⁶

er fortellingen om de norske jødene detaljert, skildrende, og i det hele tatt mye større i omfang (se bilde).

Historien om de norske jødene framstilt som en offerhistorie. Læreboka skiller seg fra *Verdenskrigenes tid*, ved at ”skurkene” i den nasjonale historien om Holocaust ikke blir nevnt. Læreboka går, i likhet med *Verdenskrigenes tid*, heller ikke dypere inn på de som klarte å komme unna, selv om disse utgjorde ”nesten bare halvparten” av den opprinnelige jødiske befolkning i Norge. Med andre ord er heltehistorien også utelatt fra framstillingen i *Innblikk*.

Lærebøker etter Kunnskapsløftet

I likhet med L97-lærebøkene, er det også den nasjonale historien om Holocaust som er mest framtrædende i *Underveis* (2007). I motsetning til L97-lærebøkene, blir den nasjonale historien om Holocaust i *Underveis* (2007) flettet inn i den internasjonale. Ved å framstille den nasjonale og internasjonale historien samlet, er det lettere å oppdage forskjeller og likheter i de ulike historiene, og trekke paralleller mellom disse; *I et land som Norge hadde mange jøder kunnet*

¹⁵⁶ Lund 1998: 137

leve omtrent som før de første årene av krigen, i Polen ble de stuet sammen i redselsfulle, overbefolkede gettoer[...].¹⁵⁷

Likevel er det som sagt historien om de norske jødene som er mest framtrepende i *Underveis* (2007). For det første finnes det et eget avsnitt om de norske jødene i kapitlet *Livet i det okkuperte Europa*. I tillegg blir de norske jødenes situasjon under Holocaust presentert i fordypningsemnet *Historien om de norske jødene*. Her blir ”*utdypende fagstoff og andre vinklinger*” presentert, som forfatteren skriver i bokens innledning. Her blir det fortalt om jødenes plass i det norske samfunnet fra de først kom på slutten av 1800-tallet, og fram til i dag. Det vil si at framstillingen av jødenes historie dreier seg rundt flere aspekter enn deres lidelser, noe som resulterer i at *Underveis* (2007) sin historie om de norske jødene skiller seg fra den offerhistorien vi finner i L97-lærebøkene overfor. I likhet med *Underveis* (1998) fortelles det også i *Underveis* (2007) om nordmenn som gjorde en stor innsats for å redde forfulgte jøder over grensen til Sverige. Grenseløse, så vel som enkeltpersoners innsats blir trukket fram i framstillingen av heltehistorien.

Spørreskjema
jøder i Norge
Oslo

Måttavne: Kathe Lasnik
Fødselsdato: 29.09.24
Fødselssted: Oslo
Religiøs tilhørighet: Norsk
Familiestatus: Ugift
Sivilstand: Skilt
Barn: 0

I *Matriks* er det, i motsetning til *Verdenskrigenes tid*, *Innblikk* og *Underveis*-bøkene, den internasjonale historien om Holocaust som blir vektlagt. Likevel er den nasjonale historien representert. I delkapitlet *Holocaust* finnes det et eget avsnitt som omhandler de norske jødene. I tillegg er nordmenn/Norge i høy grad representert i de ulike kildene. Av til sammen tretten kilder, har fire tilknytninger til det norske Holocaust. Blant dem er en arbeidsoppgave som presenterer Kathe Lasnik, og hennes spørreskjema for jøder i Norge (Se bilde).¹⁵⁸ I kildene framstilles også tre utdrag av individuelle fortellinger, hvorav to handler om tyske jøder, mens den siste

¹⁵⁷ Skjønsberg 2007: 174

¹⁵⁸ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 125

er fortalt av den norske jøden Leo Eitinger. Den internasjonale historien om Holocaust i *Matriks* er helhetlig og framstiller de ulike hendelsene presist. Det nasjonale Holocaust blir gjennom brødteksten i ett tilfelle knyttet opp mot den internasjonale historien om Holocaust, nemlig i gjennomgangen av rasistiske tanker i andre land; *Jødene var også i Norge utsatt for diskriminering. Mange var redde de ville ødelegge samfunnet.*¹⁵⁹ Utover dette sies det ikke noe om det nasjonale Holocaust, før det blir presentert som et eget avsnitt.

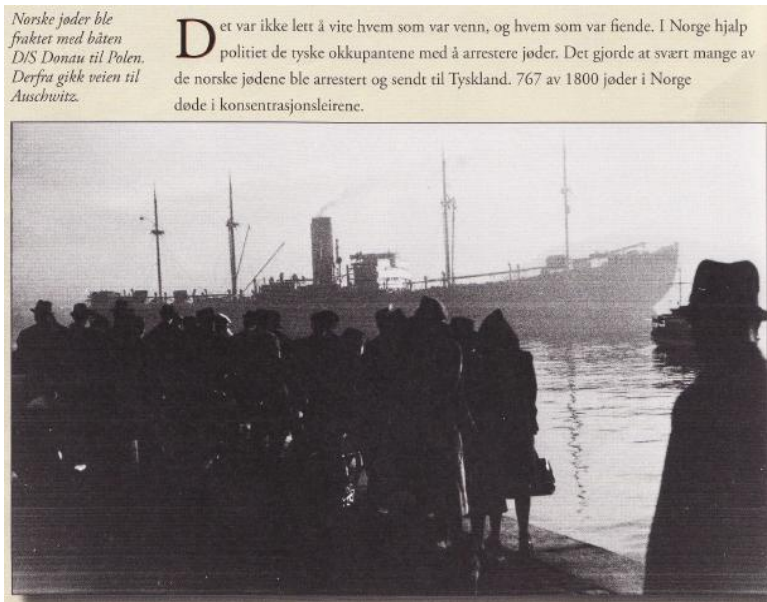
Den nasjonale historien om Holocaust i *Matriks* blir, i likhet med *Verdenskrigenes tid*, framstilt som en skurk - og offerhistorie. I likhet med *Innblikk* framstilles historien om de 532 norske fangene som ble sendt av gårde med "Donau". Når det gjelder skurkehistorien fortelles det at [...] *De var norsk politi som arresterte jødene som skulle sendes ut av landet. De visste hvem jødene var, og hvor de bodde, fordi myndighetene tidligere under okkupasjonen hadde registrert de norske jødene.*¹⁶⁰

I *Makt og menneske* er Holocaust som sagt framstilt som et eget kapittel. Historien som blir presentert balanserer mellom det internasjonale og det nasjonale Holocaust. Allerede på første siden er det en fortelling som handler om det jødiske søskenparet Tabor og Vera som er bosatt i Norge. Resten av kapitlet er presentert slik at historien om det nasjonale blir vevd sammen med resten av historien om Holocaust, der det faller naturlig å trekke denne inn. I tillegg blir historien om de norske jødene kort fortalt i et avsnitt på fire linjer (Se bilde nedenfor). Den nasjonale historien om hva som hendte med jødene fokuserer på arrestasjonen og antall døde norske jøder. Læreboka sier ikke noe om overlevende blant de arresterte norske jødene. Felles for den internasjonale og nasjonale historien om Holocaust, er det gjennomgående fokuset på hvilke lidelser jødene, og de andre ofrene for Holocaust, ble utsatt for. *Makt og menneske* framstiller med andre ord en offerhistorie.

¹⁵⁹ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 86

¹⁶⁰ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 121

I framstillingen av historien om det nasjonale Holocaust, er det likevel skurkehistorien som er mest framtrepende; *Det var ikke lett å vite hvem som var venn, og hvem som var fiende. I Norge hjalp politiet de tyske okkupasjontene med å arrestere jøder. Det gjorde at svært mange av de norske jødene ble arrestert og sendt til Tyskland.*¹⁶¹ I tillegg blir det kort nevnt at mange nordmenn hjalp jøder og andre flyktinger over grensen til Sverige. Slik belyses også den nasjonale heltfortellingen om Holocaust i *Makt og menneske*. Framstillingen er knyttet opp mot et bilde av ”Donau”. Her kommer også offerhistorien inn (se bilde).

Sammenfatning

I lærebøkene etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen er det en tendens til at den nasjonale historien om Holocaust blir presentert i større grad enn den internasjonale. I lærebøkene etter Kunnskapsløftet er de internasjonale og nasjonale historiene i større grad bundet sammen, noe som gir uttrykk for at Holocaust i Norge kun er en del av en større fortelling. I framstillingen av det nasjonale Holocaust fordeler hovedsakelig historiene seg på tre grupperinger: historien om ofrene, skurkene og heltene. Mens enkelte bøker (*Underveis, Matriks, Makt og menneske*) i ulik grad belyser deler av samtlige av de overnevnte historiene, er det enkelte (*Verdenskrigenes tid, Innblikk*) som henholdsvis utelater heltehistorien eller kun fokuserer på offerhistorien.

¹⁶¹ Ingvaldsen og kristensen 2007: 124

I framstillingen av historien om de norske jødene, fant jeg forskjeller i de ulike lærebøkene, som er lettest å oppdage i en sammenfattet presentasjon.

Lærebok	Opprinnelig jødisk befolkning i Norge	Antall norske jøder deportert	Antall overlevende blant disse	Antall drepte norske jøder under Holocaust
Underveis (1998)	Ca. 2000 og 1800	759	25	734 og 900
Verdenskrigenes tid	2173	767	30	737
Innblikk	1800	868	25	843
Underveis (2007)	1500	767 og 759	28 og 25	739 og 734
Matriks (2007)	1800 og 1700	Ca. 750	Rundt 30	Ca. 720 og 762
Makt og menneske (2007)	1800	Ikke nevnt	Ikke nevnt	767

Oversikten viser hvordan de ulike lærebøkene har framstilt skjebnen til de norske jødene. Som vi kan se, er det uenighet om hvor mange jøder som bodde i Norge, ble deportert, overlevde deportasjonen, og antall drepte. Denne uenigheten kan sees i sammenheng med øvrig litteratur om historien om hva som hendte med de norske jødene under Holocaust. Likevel er det påfallende at hele tre (*Underveis* begge utgaver og *Matriks*) av seks lærebøker opererer med to ulike tall i en og samme lærebok. Til sammenligning er det ingen av bøkene som gjør rede for den uenigheten som råder knyttet til det eksakte antall Holocaustofre i Norge.¹⁶²

Hvordan er Holocaust presentert i spenningen mellom tidsdimensjonene (fortid, nåtid og framtid)?

Holocaust er en del av vår verdenshistorie, og skal dermed ikke anses som en isolert hendelse. På samme måte som vi i dag lever i en nåtid, med erindringer om en fortid, samt forventninger til en framtid, var Holocaust en gang i tiden en "nåtid" for menneskene som opplevde den andre verdenskrig. Dersom Holocaust plasseres som en isolert hendelse, vil det hindre elevene i å se hvilket samfunn eksempelvis de antisemittiske tanker sprang ut av. På samme måte bør

¹⁶² Viser til gjennomgang av realhistorien om Holocaust, hvor nettopp denne uenigheten blir tatt opp.

Holocaust knyttes opp mot en framtid, altså etterkrigstiden, hvor en fokuserer på hendelser i ettertid, som gjerne ligger litt nærmere elevenes erindring. Dersom historiebruken skal komme til sin fulle rett, må tidsdimensjonene knyttes sammen, slik at elevenes historiebevissthet kan utvikles, og Holocaust blir sett i en større sammenheng.

Lærebøker etter læreplanverket for den 10-årige grunnskolen

I *Underveis* (1998) blir det gjort rede for nazistenes menneskesyn. Dette synet blir ikke knyttet til en fortid, men blir lagt som grunnlag for at nazistene utsatte enkelte folkegrupper for hat og forfølgelser. I en arbeidsoppgave blir det likevel gjort rede for at jødene hadde en tradisjon for å bli forfulgt, og elevene oppfordres til å finne ut mer om dette; *Også tidligere i historien har jødene blitt forfulgt. Bruk blant annet leksikon og religionsbøker: Finn ut om tidligere tiders jødeforfølgelser og skriv ned et sammendrag av det du har funnet.*¹⁶³ Likevel skal ikke elevene finne ut hvorfor jødene har en tradisjon for å bli forfulgt.

Likevel fortelles det i kapitlet "*Første verdenskrig og følgene av den*" om jødeforfølgelser i Russland på 1800-tallet; *Natt til første påskedag 1891 ble 6000 jøder i Moskva dratt ut av hjemmene sine, lenket sammen og ført ut av byen. Jødeforfølgelsene i Russland ble kalt pogromer.*¹⁶⁴ Dette sitatet belyser at jødeforfølgelser fant sted, også i tidligere tider i andre land. Hadde læreboka trukket fram en redegjørelse for antisemittismens tradisjon i Europa i tilknytning til framstillingen av Holocaust, kunne muligens elevene lettere sette Holocaust inn i en større sammenheng.

Også eksempler på rasisme i nyere tid kommer fram gjennom arbeidsoppgavene i *Underveis* (1998). Eksempelvis vil jeg trekke fram følgende arbeidsoppgaver: *Finnes det rasehat i dag? Finnes det folkegrupper som blir forfulgt i sitt eget land? Bruk aviser eller internett eller snakk*

¹⁶³ Skjønberg 1998: 151

¹⁶⁴ Skjønberg 1998: 32

med mennesker som kan mye om dette, og skriv ned det dere finner ut.¹⁶⁵ *Nynazisme i Europa i dag. Hva mener nynazistene? Hvorfor blir unge mennesker nynazister? Hva kan vi gjøre for å bekjempe nynazismen?*¹⁶⁶ Her skal elevene ta stilling til spørsmål som er aktuelle i deres egen nåtid. Ved å knytte forfølgelsene av jøder og andre folkegrupper til lignende former for rasisme i dagens samfunn, blir elevene oppmerksomme på at slike hendelser ikke bare var noe som skjedde ”før i tiden”.

I *Verdenskrigenes tid* kan vi i kapitlet *Fascismen og nazismen* lese litt om hvilken fortid jødene på 1930-tallet hadde å se tilbake på: *Opp gjennom historien fikk ikke jødene eie jord, og de fleste drev småhandel og pengeutlån. Derfor fikk jødene rykte på seg for å være griske og ta høye renter. Jødene ble ofte sydebukker når noe var galt i et samfunn. De ble beskyldt for sammensvergelse, og det ble satt i gang jødeforfølgelser.*¹⁶⁷ Det gjøres rede for at jødene tradisjonelt har vært offer for diskriminering gjennom historien, men utsagnet blir ikke begrunnet med annet enn at de var ansett for å være griske. Det hadde muligens vært mer hensiktsmessig å gå inn på hvorfor jødene ble beskyldt for sammensvergelse, gjerne ved å trekke fram spenningene mellom Europas kristne og jødiske befolkning.

Det finnes også eksempler på nazisme i tiden etter Holocaust. På første side i *Verdenskrigenes tid* finner vi et helsides bilde (Se bilde nedenfor). Bildets tilhørende tekst forteller *Til tross for overveldende bevis for nazismens ugjerninger, fins det fremdeles dem som slutter opp om denne ideologien.*¹⁶⁸ Et utdrag av et intervju med en ung, tysk nynazist hentet fra Dagens Næringsliv fra 1991 blir framstilt for å utdype eksempler på nynazistisk tenkning, noe forfatterne imidlertid understreker at de tar sterk avstand fra; *Fortiden blir tolket på ulike måter. Men enkelte ganger setter noen spørsmålstegn ved hendelser som det ikke kan herske tvil om.*¹⁶⁹

¹⁶⁵ Skjønsberg 1998: 115

¹⁶⁶ Skjønsberg 1998: 115

¹⁶⁷ Sveen og Aastad 1998: 87

¹⁶⁸ Sveen og Aastad 1998: 5

¹⁶⁹ Sveen og Aastad 1998: 12

Innblikk presiserer at antisemittismen også eksisterte før nazistene kom til makten i Tyskland; *Antisemittisme - jødehat - er ikke av ny dato. Helt siden middelalderen har jødene blitt forfulgt i europeiske land.*¹⁷⁰ Det blir derimot ikke gitt noen begrunnelse på hvorfor forfølgelsene fant sted. I kapitlet "USA- Den nye stormakten" fortelles også om tidligere tiders jødeforfølgelser. Her handler det om jøder som flyktet til USA for å slippe unna forfølgelsene i Russland. Men heller ikke i USA unnslopp jødene fordommer, noe som blir forklart med at [...] *De var litt mørkere i huden og tilhørte en "gal" religion.*¹⁷¹ Slik gir stoffet inntrykk av at problemer fulgte jødene hvor enn de bosatte seg. Likevel forklarer læreboka til en viss grad hvorfor jødene møtte motstand. At det var på grunn av deres hudfarge og religiøse overbevisning, støtter opp om gjorde noe for å fortjene en slik diskriminering.

Lærebøker etter Kunnskapsløftet

Underveis (2007) er særlig opptatt av jødernes historie, både i forkant av og etter Holocaust. Før det første finner vi to sider under overskriften *Jøder og palestinere*. I tillegg inneholder boka et ferdypningsemne kalt *Historien om de norske jødene*. Boka går særlig inn på jødernes forhistorie, for å sette deres tradisjon som forfulgt gruppe inn i en større sammenheng. Det fortelles at romerne drev jødene ut av deres opprinnelige hjemland, Palestina. Jøder har bosatt seg i Europa så vel som i ulike arabiske land. Særlig i Europa ble jødene forfulgt og trakassert. På slutten av

¹⁷⁰ Lund 1998: 79

¹⁷¹ Lund 1998: 47

1800- tallet oppsto dermed en bevegelse kalt sionismen, som går ut på at jødene skulle vende tilbake til sitt opprinnelige hjemland. Da dette ble et alternativ, var det ulike følelser blant jødene i de ulike delene av Europa; *Jødene følte seg som fullgode tyskere, franskmenn, briter eller svensker og ville ikke forlate landet sitt.*¹⁷² I Øst-Europa derimot, var det andre tilstander; *I land som Russland og Polen var det ofte blodige jødeforfølgelser, og hundretusenvis av jøder forlot disse landene. De fleste utvandret til Amerika, men noen (..) dro til Palestina.*¹⁷³

I Palestina bodde det allerede mennesker, men jøder og palestinere hadde levd fredelig sammen siden de første jødiske innvandrerne kom på slutten av 1800-tallet. Likevel begynte konflikten å ulme da britene under første verdenskrig lovt jødene et eget ”nasjonalt hjem”, Palestina, samtidig som de lovt palestinerne selvstendighet. *Begge gruppene følte seg lurt, og jøder og palestinere begynte å se på hverandre med mistenksomhet. Utviklingen i Europa skulle gjøre det hele mye verre.*¹⁷⁴ Denne historien fungerer som en innledning til Holocaust. Vi får vite litt om jødernes bakgrunn, og hvordan innblanding fra europeiske stormakter har forstyrret deres fredelige sameksistens med befolkningen i ulike land.

Underveis (2007) tar også for seg historien fra Holocausts ettertid. I fordypningsemnet *Historien om de norske jødene* finnes det et avsnitt kalt *Norske jøder i dag*. Her forteller forfatteren at de færreste jøder opplever diskriminering eller rasisme nå til dags, men at det likevel kan oppstå problemer i tilknytning til Midtøsten-konflikten.¹⁷⁵ Ettersom denne konflikten er svært aktuell i dagens nyhetsbilde, er det stor mulighet for at elevene har god kjennskap til den. Ved å framstille Holocaust i tilknytning til denne pågående konflikten, bli historien om Holocaust framstilt som en del av en større historie, med en fortid, nåtid og framtid.

¹⁷² Skjønsberg 2007: 118

¹⁷³ Skjønsberg 2007: 118

¹⁷⁴ Skjønsberg 2007: 119

¹⁷⁵ Skjønsberg 2007: 199

I *Matriks* presenteres både hendelser i forkant og etterkant av Holocaust. I kapitlet *All makt til føreren* får vi et innblikk i hvor nazistene har hentet sin inspirasjon til antisemittiske tanker; *Antisemittismen hadde røtter langt tilbake i historien. Helt siden middelalderen hadde jøder blitt jaget fra sine bosteder, banket opp og samlet i egne områder.*¹⁷⁶ Tanker som mer konkret belyser nazistenes ståsted er hentet fra nyere tid; *På 1800-tallet sa flere vitenskapsfolk at jødene var en svak rase som ville ødelegge samfunnet dersom de fikk sjansen. Den ariske rasen derimot, var sterk og ville bygge et stadig bedre samfunn.*¹⁷⁷ Nazistene brukte denne læren i sine raseteorier, og forsvarte det med at de var ”vitenskapelige”. Begge sitatene belyser at jødene har en tradisjon for å bli forfulgt og trakassert. Ingen av dem begrunner hvorfor.

Matriks vier også oppmerksomhet til hendelser som fant sted etter Holocaust. I en fokusramme presenteres en aktuell vinkling på folkemord. Her blir det fortalt at det i dag finnes en egen internasjonal domstol for dem som står bak folkemord. Her nevnes både Slobodan Milosevic og Saddam Hussein som ansvarlige for folkemord i nyere tid. Å knytte Holocaust opp mot mer dagsaktuelt stoff kan fungere som en fin ”bro”, som fører til at Holocaust ikke føles så fjerntliggende rent tidsmessig.

I innholdsfortegnelsen til *Makt og menneske* står det noen årstall under tittelen på hvert kapittel. Eksempelvis står det 1940-1945 under kapitlet *Den store fedrelandskrigen*. I kapitlet *Holocaust* derimot, strekker hendelsene seg over en mye lengre periode, nemlig 1600-1948. Dersom vi vil finne en begrunnelse på hvorfor forfatterne har valgt å inkludere et så vidt tidsrom, kan vi eksempelvis bla om til kapitlets siste side. Her finner vi en tidslinje som forteller at det var jødeforfølgelser i Europa på 1600- og 1700 tallet. Dette blir også presisert i brødteksten tidligere i kapitlet, samt i en arbeidsoppgave; *Hvorfor ble jødene forfulgt allerede i middelalderen? Finn informasjon i oppslagsverk eller på Internett.*¹⁷⁸ Dette veier opp for at læreboka i seg selv mangler en begrunnelse for tidligere tiders jødeforfølgelser.

¹⁷⁶ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 85

¹⁷⁷ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 85

¹⁷⁸ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 119

På den andre siden stemmer ikke årstallene 1600-1948 overens med teksten vi møter i kapitlets innledning; *I dette kapitlet får du lære hva som skjedde med jødene og andre menneskegrupper fra midten av 1900-tallet og fram til vår tid. Hvorfor ble de utsatt for massedrap?*¹⁷⁹ Likevel kan vi lese ut fra dette sitatet at læreboka ikke bare fokuserer på hendelsene under krigen, men også i høy grad presenterer folkemord i senere tid.

I *Makt og menneske* kan det se ut som om forfatterne forsøker å sette Holocaust inn i en historisk sammenheng ved å knytte det opp mot andre masse mord. Det eldste masse mordet det dras paralleller til, er drapene under Stalin i Sovjetunionen på 1930-tallet. Her blir det antatt at rundt 18 millioner mennesker mistet livet. Videre fortsetter læreboka med spørsmålet; *Tror du at utrenskning av folkegrupper bare skjedde før i tiden?* Deretter blir det henholdsvis fortalt om massedrap i Kambodsja i 1976, Jugoslavia i 1990-årene, Srebrenica-massakren i 1995, folkemordet i Rwanda i 1994 og Darfur fra 2003.

Sammenfatning

Samtlige lærebøker har i forskjellig grad og på forskjellig vis forsøkt å sette Holocaust inn i en tidsdimensjon. Selv om bøkene gjør rede for tidligere tiders jødeforfølgelser, er det kun i tre bøker (*Innblikk*, *Underveis* (2007) og *Makt og menneske*) som forsøker å belyse hvorfor. Med å unnlate å framstille en slik begrunnelse, vil det være lettere for elevene å anta at jødene selv hadde gjort noe for å fortjene en slik behandling.

I lærebøkene etter Kunnskapsløftet blir Holocaust knyttet opp mot internasjonale konflikter i ettertid. Eksempelvis tar *Underveis* (2007) for seg Midtøsten- konflikten mellom jøder og palestinere, både i for- og etterkant av Holocaust. På samme måte trekker *Matriks* og *Makt*

¹⁷⁹ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 117

og menneske fram internasjonale konflikter som Srebrenica-massakren og folkemordet i Rwanda. Til sammenligning finner vi i lærebøkene etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen en større fokusering på moderne utløpere av de fascistiske og nazistiske ideologier, som nynazismen. Mens lærebøkene etter Kunnskapsløftet fokuserer på hvorvidt Holocaust er et enestående fenomen, ser lærebøkene etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen i større grad på historien om nazismen, og hvilken rolle den har i dagens samfunn.

Hvordan er historien om Holocaust presentert i spenningen mellom den individuelle og kollektive fortellingen?

Den kollektive fortellingen handler om nasjoner eller menneskegrupper. Ordet kollektiv blir som regel brukt når en skal betegne et mangfold. Den individuelle fortellingen, derimot, brukes for å fortelle historien om et enkelt menneske, eller en liten gruppe mennesker. Mens den kollektive fortellingen kan sies å være historien sett ovenfra, i et helhetsbilde, blir historien i de individuelle fortellingene sett nedenfra med fokus på ett eller få individ. Jeg har valgt å skille mellom to typer individuelle fortellinger; den som blir fortalt *av* enkeltpersoner som selv tok del i, eller på annet vis opplevde det de forteller om, og den som forteller *om* en enkeltperson som opplevde det historien handler om. Jeg har henholdsvis valgt å kalle disse fortellingene for indre og ytre individuelle fortellinger.

Det som er av interesse i denne omgang, er hvordan de individuelle og kollektive fortellingene blir presentert for å framstille ulike historier om Holocaust. Det kan også være interessant å se på om de individuelle fortellingen representerer hendelser som ikke blir nevnt ellers i læreboka. På denne måten blir hendelsen kun framstilt fra den fortellende partens synsvinkel. En tredje faktor er hvordan forholdet er mellom de indre og ytre individuelle fortellingene. Blir nazister så vel som jøder framstilt gjennom indre individuelle fortellinger, eller blir de kun presentert utenfra?

Lærebøker etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen

I *Underveis* (1998) er det som tidligere nevnt seks sider som tar for seg temaet Holocaust. Blant disse sidene finner vi tre innslag av den indre individuelle fortellingen, hvor aktørene i krigen selv kommer til orde. To av disse fortellingene er utdrag av jøders skildringer, hvorav den ene skildrer dagen før reisen til utryddelsesleiren, mens den andre forteller hvordan han opplevde sin ankomst til leiren Auschwitz; *Mellom brakkene dukket det opp noen skapninger i fillete, stripete nattdresser. Knokkelmenn. Levende lik, så magre og gustne at de så ut som de hadde glemt å dø.*¹⁸⁰ Begge fortellingene presenterer historien om jødene som ofre. Fordi fortellingene er fortalt av jøder selv, kan vi ikke si de er presentert fra et nøytralt ståsted. Likevel er disse fortellingene knyttet opp til brødteksten i boka, som presenterer et kollektivt syn på behandlingen av jødene; *Ofte ble godsvognene pakket så fulle at mange døde før de kom fram. Ved ankomsten til leirene fikk de som var friske nok til å arbeide, leve en stund. Kvinner, barn, gamle og syke ble sendt i gasskamrene.*¹⁸¹ I dette tilfelle fungerer den kollektive fortellingen som en redegjørelse av hvilke handlinger jødene ble offer for, mens de individuelle fortellingene støtter opp om denne.

Det finnes også et utdrag av en tale fra Himmler. Talen framstiller enkelte synspunkter Himmler sitter inne med; *Om nasjoner lever i velstand eller sulter i hjel, interesserer meg bare i den utstrekning vi trenger dem som slaver for vår kultur[...].*¹⁸² Siden dette er det eneste tilfelle hvor en nazist kommer til orde, blir det denne historien om nazistene som kommer fram gjennom individuelle fortellinger. Det finnes også flere eksempler på individuelle fortellinger, hvor mennesker blir presentert med navn, men synsvinkelen ligger likevel hos lærebokforfatteren. Anne Frank blir framstilt med en ytre individuell fortelling, uten at utdrag fra hennes dagbok blir presentert. Dermed er det lærebokas vinkling på hennes historie som kommer til syne;

¹⁸⁰ Skjønsberg 1998: 144

¹⁸¹ Skjønsberg 1998: 143

¹⁸² Skjønsberg 1998: 145

Dette bildet ble tatt av den jødiske jenta Anne Frank i desember 1941. Da var hun 12 år. Hun og familien bodde i Amsterdam i Nederland, og i 1942 gikk de i dekning. I 1944 ble de oppdaget, og Anne Frank døde i tysk konsentrasjonsleir i 1945. Etter krigen ble dagboka hennes funnet. Den ble utgitt og gjorde Anne Frank verdensberømt. Værelsene der hun, familien og en del andre jøder gjemte seg, er nå museum

I *Verdenskrigenes tid* er Holocaust, i likhet med *Underveis* (1998), omtalt på seks sider. Her finner jeg tre eksempler på individuelle fortellinger. Samtlige av disse er beskrivelser av forholdene i konsentrasjonsleirene av mennesker som selv var til stede. Det som skiller disse fortellingene fra hverandre, er hvor synsvinkelen ligger.

Den første fortellingen er et utdrag fra den norske jøden Herman Sachnowitz' bok "*Det angår også deg*". I sin fortelling presenterer han også hvordan leirkommandanten i Auschwitz, Rudolf Höss, i sin bok har gitt en skildring av hvordan fangene kjempet mot døden i gasskamrene. På denne måten blir en nazists fortelling presentert inni en jødes fortelling, og synsvinkelen blir delt; [...] *når de begynte å merke virkningen av gassen, begynte (jødene) å rave omkring eller stormet mot døren, der de sank sammen i en kravlende, klorende og kjempende haug av nakne kropp.*¹⁸³ Likevel er ikke framstillingen preget av fortellerens rolle som nazist.

Den siste fortellingen er av den tyske leirarbeideren Kurt Gerstein. Både Gerstein og Höss bar tittelen "*Obersturmbannführer*", som var en militær grad i den nazistiske organisasjonen SS (Schutzstaffel). Med andre ord var begge nazister. Dette er likevel ikke noe utdragene fra deres fortellinger bærer preg av; *Som saltstøtter står de døde sammenpresset i kamrene. [...] Selv i døden kan vi skjelve familiene. De holder hverandre fast i hendene, i dødskrampe.*¹⁸⁴ Selv om

¹⁸³ Sveen og Aastad 1998: 11

¹⁸⁴ Sveen og Aastad 1998: 112

synsvinkelen er plassert hos nazister, er det likevel historien om jødernes lidelser som kommer fram gjennom sitatene. Dette støtter opp om den kollektive historien brødteksten framstiller; *En av de største forbrytelsene som er begått mot menneskeheten, var utryddelsen av mange millioner jøder. Tusenvis av mennesker har vitnet om dette, til og med flere av bødlerne har tilstått disse ugjerningene.*¹⁸⁵ Ved å framstille skildringer gjort av nazistene selv, bekrefter de individuelle fortellingene at overgriperne selv står inne for ugjerningene mot jødene.

Verken i *Underveis* (1998) eller *Verdenskrigenes tid* benyttes de individuelle fortellingene til å presentere historier om Holocaust som ikke kommer fram gjennom brødteksten. I stedet blir de brukt for å bygge opp om innholdet i brødteksten, og gi en annen vinkling på hendelsene. Det betyr at innholdet i de individuelle fortellingene ikke representerer historier som kun kommer fram gjennom synsvinkelen til fortelleren.

I *Innblikk* blir segregeringen av jødene kun framstilt fra et jødisk ståsted. Omfanget av Holocaust i *Innblikk* er fordelt på om lag tre sider, som er det minste av bøkene i denne undersøkelsen. Av disse handler en side om den jødiske jenta Anne Frank. Læreboka framstiller hennes dagboknotater for å gjøre rede for blant annet restriksjonene som rammet jødene; *Den ene jødelov fulgte etter den andre, jødene måtte bære en jødestjerne, jødene måtte levere syklene sine, jødene fikk ikke reise med trikk eller buss.*¹⁸⁶ Det finnes derimot ingen kollektiv fortelling som presenterer disse handlingene, slik at det kun er gjennom Anne Franks skildring disse hendelsene blir gjort rede for.

Lærebøker etter Kunnskapsløftet

I *Underveis* (2007) finnes det, i tillegg til de som også er i 1998-utgaven, to nye individuelle fortellinger i tilknytning Holocaust. Disse fortellingene framstiller historien om jødernes redningsmenn under krigen. Under overskriften *Helter i en mørk tid* forteller forfatteren om

¹⁸⁵ Sveen og Aastad 1998: 11

¹⁸⁶ Lund 1998: 137

Oscar Schindler og Raoul Wallenberg. Det er med andre ord snakk om ytre individuelle fortellinger. På denne måten er det lærebokas vinkling som kommer fram. Ved å presentere redningsmenn i personlig form, uten å gjøre rede for dem som en gruppe, gir kanskje dette et inntrykk av at disse var to blant få?

I *Matriks* blir hendelser presentert både i form av den kollektive og individuelle fortellingen. Av totalt fem individuelle fortellinger blant sidene som omhandler Holocaust, skildrer to av disse viktige hendelser. Den første er dagboknotatet til Viktor Klemperer. Her gjør han rede for hendelsesforløpet under Krystallnatten i 1938; [*...]de hadde helt bensin over synagogen og et jødisk varehus, at brannvesenet bare hadde fått tillatelse til å beskytte de omliggende bygningene, altså at de hadde blitt hindret i å slukke brannen som oppsto, hvorpå varehusinnehaveren var blitt arrestert og tiltalt som brannstifter og forsikringssvindler.*¹⁸⁷ Fordi Krystallnatten også blir framstilt gjennom brødteksten, er det ikke bare jødernes historie om natten som kommer til uttrykk, den fungerer bare som en styrke for den andre framstillingen. Den andre indre individuelle fortellingen brukes for å underbygge brødtekstens fortelling om gettoene. [*...] De tyske myndighetene gjorde alt de kunne for å lukke gettoen hermetisk, og de slapp ikke inn et eneste gram med mat.*¹⁸⁸ Ved å ta i bruk en fortelling fra et personlig ståsted, bidrar man til å øke troverdigheten til innholdet.

To individuelle fortellinger er presentert som fordypningsstoff i rammer som kalles *Fokus*. Disse er en blanding av ytre og indre individuelle fortellinger. Først presenteres personen, deretter følger et utdrag fortalt av personen selv. Her presenteres en jøde som ikke overlevde krigen (Anne Frank) og en som gjorde det (Leo Eitinger). Også her finner vi vekslings mellom ulike tidsdimensjoner idet Anne Frank forteller om sitt liv under krigen, mens Eitinger forteller om livet i etterkant; *Man lever videre, som regel fordi man må. Det er en god del flere selvmord og såkalt uoppklarte dødsfall blant tidligere fanger, særlig blant dem som fant at verden ikke var så*

¹⁸⁷ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 87

¹⁸⁸ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 118

*interessert.*¹⁸⁹ Dette påpeker viktigheten av at verden interesserer seg for, og ikke minst er klar over Holocaust. I tillegg blir den norske jenta Kathe Lasnik presentert i en arbeidsoppgave. Det blir ikke fortalt hva som hendte med Kathe under okkupasjonen i Norge, men elevene blir fortalt at de kan lese en bok om henne, *Kathe - alltid vært i Norge.*¹⁹⁰

I kapitlet *Holocaust* i *Makt og menneske* finnes det fem utdrag av individuelle fortellinger. Kapitlet innledes med en fortelling om det unge jødiske søskenparet Tabor og Vera. Denne fortellingens hensikt er muligens å skape en viss stemning før en går i gang med kapitlet. Det at søskenparet er flyktninger som var bosatt i Norge, fører kanskje fortellingen om Holocaust nærmere elevene. De øvrige individuelle fortellingene er konsekvent brukt for å bygge opp om brødteksten. Eksempelvis blir det under avsnittet om gettoene presentert en individuell fortelling som illustrerer hvordan innbyggerne opplevde det å bli innesperret i gettoen; *Sult er det mest tragiske faktum for øyeblikket. Potetene for mai måned [...] er for lengst blitt spist. Bare noen få familier har noe igjen å spise. [...] Hva grunnen enn er, så sulter det store flertall i gettoen.*¹⁹¹ På grunnlag av dette kan vi si at den individuelle fortellingen hovedsakelig blir brukt for skape et mer personlig inntrykk enn den kollektive fortellingen klarer å formidle.

Sammenfatning

I framstillingen av historien om Holocaust, har samtlige lærebøker et eller flere eksempler på den individuelle fortellingen. Det totale antallet individuelle fortellinger har faktisk økt fra et gjennomsnitt på rett over to i 1998, til i underkant av fem i 2007. Hovedsakelig blir de individuelle fortellingene framstilt for å underbygge historiene som blir framstilt i lærebøkens brødtekst, som i de fleste tilfeller presenterer historier om de store massene, altså kollektive fortellinger. Unntaket er læreboka *Innblikk* som bruker Anne Franks dagbok til å gjøre rede for segregeringen av jødene, uten at dette kommer fram andre steder i boka.

¹⁸⁹ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 121

¹⁹⁰ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 124

¹⁹¹ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 120

Hvilke historier blir presentert

I den realhistoriske gjennomgangen konkluderte jeg med at Holocaust på et internasjonalt plan kunne fordeles på fem punkt: Tap av rettigheter og eiendeler, identifisering, separasjon, masse mord og utryddelse. Enkelte, blant annet Hilberg, mener at Holocaust skjedde på samme måte i alle europeiske land, og derfor fungerte som en kopi av hendelsene i Tyskland. Jeg har prøvd å peke på likheter og forskjeller i den nasjonale og internasjonale historien om Holocaust. Ut i fra dette vil jeg undersøke hvor vidt lærebøkene presenterer ulike hendelser i historien om Holocaust, både internasjonalt og nasjonalt.

Lærebøkene etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen

I *Underveis* (1998) gjøres det rede for fire av de fem punktene som vektlegges i min realhistoriske gjennomgang av det internasjonale Holocaust. Ariseringen av jødernes økonomi kommer til dels fram i boka gjennomgang av *boikottdagen*, og det fortelles at *Jøder som arbeidet i stat eller kommune, fikk sparken*.¹⁹² Videre fortelles det om Nürnberglovene og Krystallnatten. Boka gjør rede for hva Nürnberglovene går ut på, og forteller om jødernes vanskeligheter med å emigrere til andre land; *Den gang som nå var de fleste land lite villige til å ta imot flyktninger*.¹⁹³ Bakgrunnen for Krystallnatten blir til en viss grad forklart, men læreboka går ikke inn på hvorfor den unge jøden drepte diplomaten ved den tyske ambassaden. Krystallnattens voldelige side blir derimot framstilt; *Jødiske forretninger og synagoger ble ramponert overalt i landet, tusenvis av jøder ble sendt til konsentrasjonsleirer, og rundt 100 mennesker ble regelrett slått i hjel*.¹⁹⁴ Nazistene rettet også tiltak mot identifisering av jødene: *Blant annet ble alle jøder over seks år tvunget til å bære en gul stjerne utenpå tøyet sitt, slik at alle skulle se at de var jøder*.¹⁹⁵

¹⁹² Skjønsberg 1998: 112

¹⁹³ Skjønsberg 1998: 112

¹⁹⁴ Skjønsberg 1998: 113

¹⁹⁵ Skjønsberg 1998: 113

Under krigen får vi vite at jødene mange steder ble [...] *stuet sammen i egne bydeler, gettoer*.¹⁹⁶ På denne måten er boka innovent separasjonen av jødene. Derfra går veien til utryddelsesleirene, etter at vedtaket om å *drepe alle jøder*¹⁹⁷ ble bestemt på Wannsee-konferansen i januar 1942. Læreboka tar ikke for seg masseskytingen av jøder ved invasjonen av Sovjetunionen. Likevel framstiller læreboka en utfyllende gjennomgang av veien mot Holocaust på det internasjonale plan.

I *Underveis* (1998) er framstillingen av den nasjonale historien svært mangelfull med tanke på tiltak rettet mot den jødiske befolkning. Det blir gjort rede for hvor mange jøder som døde i Norge, hvor mange som ble arrestert og deportert og hvor mange som overlevde krigen. Selv om "Donau" ikke blir nevnt i fortellingen, er deportasjonen av 759 jøder til Auschwitz framstilt. Historien fokuserer på aktørene, om de som hjalp og de som gjorde urett. I tillegg presenteres et bilde med et tilgriset butikkvindu med skriften: *Palestina kaller jøder tåles ikke i Norge*.¹⁹⁸ Bildets tilhørende tekst forteller at *Jødiske forretningsdrivende ble utsatt for hets fra norske NS-folk*.¹⁹⁹ her kommer læreboka inn på NS' forsøk på å merke jødiske forretninger. Utover dette forteller ikke læreboka noe for øvrig om tiltak rettet mot jødene, som registrering og inndragelse av jødiske eiendeler.

I *Verdenskrigenes tid* blir hendelsene rettet mot jødene under det nazistiske styret i Tyskland i 1930-årene, fortløpende oppramset. Eksempelvis fortelles det om Nürnberglovene og Krystallnatten; *Nye lover tok alle rettighetene fra jødene. En natt i 1938 gikk nazistene systematisk til angrep på jødiske forretninger og synagoger [...] og de utsatte jødene for hån og fornedrelse*.²⁰⁰ Det er svært iøynefallende at en hendelse som Krystallnatten blir framstilt så kort, uten å gå inn på bakgrunn eller dens voldelige karakter. Ytterlige tap av rettigheter blir også

¹⁹⁶ Skjønsberg 1998: 143

¹⁹⁷ Skjønsberg 1998: 143

¹⁹⁸ Skjønsberg 1998: 177

¹⁹⁹ Skjønsberg 1998: 177

²⁰⁰ Sveen og Aastad 1998: 87

oppramset; *Jødiske forretninger, leger og advokater ble boikottet. Jødiske skoleelever ble fjernet fra skoler og universiteter.*²⁰¹

Gettoen i Warszawa nevnes på forsiden til kapitlet "Andre verdenskrig", men kommer ikke til uttrykk i framstillingen av Holocaust: *Warszawa-gettoen ble et slags "dødens forvarelse" der jødene etter tur ble sortert ut for videre transport til dødsleirene.*²⁰² Læreboka gjør rede for beslutningen om at [...] *Jødene i hele Europa skulle samles og transporteres til spesielle utryddelsesleire i Polen.*²⁰³ Her ble [...] *de sterkeste satt til å arbeide så lenge de orket, mens de fleste kvinner, barn og gamle ble gasset i hjel. [...] Mange ble utsatt for grusomme, medisinske eksperimenter, og mange døde av utmattelse og sult.*²⁰⁴ Det blir heller ikke her gjort rede for drap på jøder i form av masseskyting. I forholdt til den nasjonale historien om Holocaust, er den internasjonale historien her svært kortfattet.

I *Verdenskrigenes tid* er den nasjonale historien om Holocaust litt mer utfyllende enn den man finner i *Underveis* (1998). I tillegg til å gjøre rede for antall jøder som bodde i Norge, som ble arrestert, deportert og overlevde, framstilles også andre sider av det norske Holocaust. Læreboka forteller at jødene radioer ble beslaglagt, deres pass ble stemplet med en "J" og at både jødene og deres formuer ble registrert. Sistnevnte blir knyttet opp mot arrestasjonen av jødene og nordmenns overdragelse av deres eiendeler.²⁰⁵ På denne måten blir den nasjonale historien i større grad sammenlignet med den internasjonale. Læreboka trekker derimot ikke fram hva som skilte forløpet i Norge, fra for eksempel det tyske Holocaust. Dermed blir det norske Holocaust til dels framstilt som en kopi av det internasjonale.

²⁰¹ Sveen og Aastad 1998: 87

²⁰² Sveen og Aastad 1998: 97

²⁰³ Sveen og Aastad 1998: 113

²⁰⁴ Sveen og Aastad 1998: 113

²⁰⁵ Sveen og Aastad 1998: 128

FAKTAFIL

Holocaust – massedrapet på jødene

1933–41	Nazistene behandler de 500 000 jødene som bor i Tyskland, som en laverestående rase
1941–42	Tyskland erobrer store deler av Øst-Europa og hersker over nærmere ti millioner jøder. Tyske spesialstyrker (SS) innleder masse mord på jødene.
1942	Januar: Nazilerne blir enige om å samle alle jøder i leirer, der de skal utryddes. Det skal være den endelige løsningen på «jødeproblemet».
1942–45	Tyskerne oppretter en rekke dødsleirer i Europa (se kartet). Seks millioner jøder blir enten gasset i hjel, sulter i hjel eller dør av sykdommer og hardt arbeid.

I *Innblikk* blir noen av lovene rettet mot jødene framstilt gjennom Anne Franks dagboknotater; *Jødene måtte bære jødestjerne, jødene måtte levere syklene sine, jødene fikk ikke reise med trikk eller buss.*²⁰⁶ Her finnes et eksempel på identifisering av jødene. En annen faktafil tar for seg separasjonen og inndragelse av jødernes eiendeler; *Jødene fratras eiendom og plasseres først i gettoer, deretter i*

*konsentrasjonsleire.*²⁰⁷ Den øvrige historien om Holocaust inkluderer kun det som kommer fram i faktafilen (se bilde). Her gjør forfatteren til dels rede for massemordet på jødene som fant sted i Sovjetunionen i forkant av Wannsee-konferansen. Til tross for et kort omfang, gjør læreboka rede for identifisering, tap av rettigheter og eiendommer, separasjon, masse mord og utryddelse. Likevel tar den ikke læreboka for seg viktige hendelser som Nürnberglovene og Krystallnatten.

I *Innblikk* sentrerer framstillingen av det norske Holocaust seg rundt det tyske skipet ”Donau”: *Skipet gikk med fanger mellom Norge og Tyskland og ble kalt slaveskipet. Denne dagen er det 532 norske jøder om bord.*²⁰⁸ I tillegg fortelles det at halvparten av de norske jødene klarte å redde seg over til Sverige. I motsetning til *Verdenskrigenes tid* forteller ikke læreboka noe tiltak rettet mot de norske jødene, som registrering og overdragelse av eiendom. I så måte kan vi si at den nasjonale historien, i likhet med den internasjonale, er svært forenklet.

Lærebøkene etter Kunnskapsløftet

I *Underveis* (2007) fortelles den samme historien som vi finner i *Underveis* (1998). Enkelte kilder er blitt tilføyet, som blant annet et bilde av davidsstjernen. Dette kan knyttes opp mot brødtekstens redegjørelse for identifisering av jødene: *Blant annet ble alle jøder over seks år*

²⁰⁶ Lund 1998: 137

²⁰⁷ Lund 1998: 80

²⁰⁸ Lund 1998: 154

*tvunget til å bære en gul stjerne utenpå tøyet sitt, slik at alle skulle se at de var jøder.*²⁰⁹ I tillegg til historien om Krystallnatten, fortelles det i denne utgaven at i etterkant[...] *ble jødene dømt til å betale enorme erstatninger for ødeleggelsene de selv var blitt ofre for.*²¹⁰

Underveis (2007) presenterer også den samme historien om det nasjonale Holocaust som man finner i *Underveis* (1998). I tillegg presenteres fordypningsemnet *Historien om de norske jødene*. Her går ikke forfatteren inn på selve utviklingen av Holocaust, men han gjør rede for hvilke vanskeligheter som møtte jødene som overlevde deportasjon; *Jødernes eiendommer var blitt beslaglagt av de norske myndighetene. Ofte hadde folk et svare strev med å få tilbake det de eide, og i mange tilfeller fikk de det ikke.*²¹¹ Slik framstilles nazistenes inndragelser av jødiske eiendeler. Læreboka forteller likevel ikke at jødene og deres arvtagere i senere tid har fått en økonomisk erstatning fra staten, til tross for at læreboka forteller historien om *Norske jøder i dag*.

Matriks presenteres et bilde av davidsstjernen med tilhørende tekst: *Den gule davidsstjernen var påbudt tøymerke for alle jøder i Tyskland under Hitler.*²¹² Krystallnatten blir også presentert, både i form av et dagboknotat fra en overlevende jøde, og som tilhørende tekst til et bilde. Her blir Krystallnatten presentert som et vendepunkt: *Krystallnatten markerte starten på en dramatisk opptrapping av jødeforfølgelsene.*²¹³ Nürnberglovene framstilles som en opptrapping i trakasseringen av jødene: *Landets nye lover viste jo tydelig at jøder skulle bli sett på som annenrangs borgere.*²¹⁴

I delkapitlet *Holocaust* presenteres gettoene: *Nazistene mente at jødene var til skade for samfunnet, og at det derfor var viktig å gjøre de okkuperte områdene jødefriske.*²¹⁵ *Matriks* går

²⁰⁹ Skjønsberg 2007: 113

²¹⁰ Skjønsberg 2007: 107

²¹¹ Skjønsberg 2007: 199

²¹² Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 86

²¹³ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 87

²¹⁴ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 87

²¹⁵ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 118

dyper enn de øvrige lærebøkene i sitt forsøk på å forklare hvordan nazistene kom fram til ”den endelige løsning”. Mens de andre bøkene kun gjør kort rede for at det ble bestemt å drepe alle jøder, er *Matriks* opptatt av å gjøre rede for veien mot løsningen: *Et alternativ nazistene diskuterte var å tvinge jødene ut av Europa til andre land, for eksempel til det afrikanske landet Madagaskar. Et annet alternativ var å skyte alle jødene.*²¹⁶ Til slutt kom nazistene fram til at det enkleste ville være å la jødene arbeide seg selv til døde, samt å drepe gjennom gassing.

Også i *Matriks* framstilles ”Donau” i historien om det norske Holocaust. Man får også vite om flukten til Sverige. Det som skiller *Matriks* fra de andre lærebøkene, er at denne presenteres spørreskjemaet som ble brukt for å registrere norske jøder: De visste hvor jødene var, og hvor de bodde, fordi myndighetene tidligere under okkupasjonen hadde registrert de norske jødene.²¹⁷ Det som i utgangspunktet ser ut som et vanlig ark med noen spørsmål, representerer noe nesten symbolsk ved den nasjonale historien om Holocaust. Skjemaet danner nemlig grunnlaget for massearrestasjoner og deportasjoner av norske jøder. Skjemaet som presenteres i boka (se bilde) er utfyllt av den jødiske jenta Kathe Lasnik, som blir presentert i en arbeidsoppgave i boka.

Makt og menneske er den boka som har gitt størst plass til Holocaust, men det er ikke alltid slik at kvantiteten speiler kvaliteten. For det første blir ikke Nürnberglovene nevnt med navn, men det blir likevel fortalt at nazistene forbød ekteskap mellom jøder og ikke-jøder. Likevel er muligens den viktigste av de tre Nürnberglovene den som førte til at jøder blir fratatt sin rett til å være tyske statsborgere. Dette kommer ikke fram av teksten i *Makt og menneske*, vi får kun vite

²¹⁶ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 118

²¹⁷ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 120

at jødene var uønsket. Likevel lyder en arbeidsoppgave slik; *Hvorfor kunne ikke jødene være tyske statsborgere?*²¹⁸

På den andre siden er Krystallnatten i høy grad representert. Både i kapitlet *Kampen om makten* og *Holocaust* blir denne hendelsen skildret. I kapitlet *Holocaust* beskrives Krystallnatten som et slags vendepunkt; *Denne plyndringen var opptakten til nazistenes jødeforfølgelser.*²¹⁹ Videre fortelles det om opprettelsen av gettoene. Det blir forklart hva en getto var, hensikten med opprettelsen, og til slutt hvordan forholdene i gettoene var. Sistnevnte blir støttet opp av en individuell fortelling som belyser matmangelen i gettoene; *Sult er det mest tragiske faktum for øyeblikket. [...] Hva grunnen enn er, så sulter det store flertall i gettoen.*²²⁰

I likhet med *Matriks*, dog i mindre grad, gjøres det også i *Makt og menneske* et forsøk på å bygge opp historien om ”den endelige løsningen”, slik at den framstilles som et klimaks, et vendepunkt i behandlingen av jødene; *For å løse ”jødeproblemet”, planla nazistene å sende jødene fra de tyske områdene til erobrede områder i Sovjetunionen. Denne planen ble snart forkastet.*²²¹ Deretter gjøres det rede for avgjørelsen om å tilintetgjøre alle jøder og ikke-ønskede mennesker.

I *Makt og menneske* knyttes den nasjonale historien opp mot den internasjonale historien for øvrig, noe som gir inntrykk av at det norske kun var en kopi av det internasjonale Holocaust. Bokas framstilling av det norske Holocaust dreier seg kun om en redegjørelse for arrestasjonen og deportasjonen av de norske jødene. I tillegg presenteres et bilde av ”Donau” med tilhørende tekst: *Norske jøder ble fraktet med båten D/S Donau til Polen. Derfra gikk veien til Aushchwitz.*²²²

²¹⁸ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 119

²¹⁹ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 120

²²⁰ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 120

²²¹ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 121

²²² Ingvaldsen og Kristensen 2007: 124

Sammenfatning

I samtlige lærebøker inneholder den internasjonale historien flere aspekter av Holocaust, og veien mot utryddelse. *Verdenskrigenes tid* og *Matriks* er de bøkene som framstiller flest aspekter av den nasjonale historien. Særlig *Makt og menneske* sentrerer framstillingen rundt arrestasjonen og deportasjon av norske jøder. Ved å unnlate å presentere ulikheter ved det norske Holocaust, bærer framstillingen i retning av å ligne en kopi av det internasjonale Holocaust. Ingen av bøkene nevner *Lov om meldeplikt*, som var en lov som i stor grad skilte Holocaust i Norge fra Holocaust for øvrig. I stede for å framstille det nasjonale Holocaust som en egen historie, bærer lærebokutviklingen preg av at det som skjedde i Norge skal sees som en del av en større sammenheng. Særlig den nasjonale historiens plassering i lærebøkene etter Kunnskapsløftet bærer preg av dette.

Hvilke historier blir fortalt om de ulike aktørene?

Jødene

Hvilke historier om jødene kommer fram? Blir de skildret som en kollektiv gruppe eller åpner læreboka for innslag av individuelle fortellinger? Blir jødene framstilt som passive ofre, eller gir framstillingen eksempler på historier om jødisk opprør? Bærer framstillingen preg av at jøder har tradisjon for å bli forfulgt, og dersom de gjør det, forteller de hvorfor? Virker det som om jødene selv har gjort noe for å fortjene en slik behandling? Slike spørsmål vil bli besvart her.

Lærebøker etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen

I *Underveis* (1998) framstilles historien om jødernes lidelser. Jødene er krigens ofre som fra begynnelsen av 1930-tallet gikk harde tider i møte. Deres rettigheter ble stadig mer svekket. *Jøder som arbeidet i stat og kommune fikk sparken*[...] ²²³ og det kom [...] *stadig nye lover og bestemmelser rettet mot jødene.* ²²⁴ Videre ble de *stuet sammen i egne bydeler, gettoer,* ²²⁵ og til

²²³ Skjønsberg 1998: 112

²²⁴ Skjønsberg 1998: 113

slutt sendt av gårde til konsentrasjonsleirene, ”*fra asken til ilden*” som forfatteren skriver. I tillegg forekommer to individuelle fortellinger hvor jøder selv kommer til orde, som gir et innblikk i hvordan jødene selv opplevde oppholdet i konsentrasjonsleirene; *Vi kom forbi innhengningen foran noen store betonghus med høye, firkantede skorsteinspiper. Siden fikk vi vite at det var gasskamre.*²²⁶ Et eksempel på jødernes motstand bidrar til en nyansering i synet på jødene; *Jødene i Warszawa gjorde opprør i 1943, da de skjønnte hvilken skjebne som ventet dem.*²²⁷

Blant arbeidsoppgavene er det flere som fokuserer på jødernes situasjon under Holocaust. Disse oppgavene går ut på at elevene skal lese, skrive og svare på spørsmål knyttet til det å være jøde under andre verdenskrig. Fire av syv arbeidsoppgaver knyttet til Holocaust tar sikte på at elevene skal finne ut mer om jødernes historie. Fellesnevneren her er å skape større forståelse for jødernes lidelser under andre verdenskrig ved å lese om og skape fortellinger om dem. Med andre ord er historien om jødernes lidelser også framtrædende i arbeidsoppgavene:

1. *Også tidligere i historien har jødene blitt forfulgt. [...] Finn ut om tidligere tiders jødeforfølgelser og skriv ned et sammendrag av det du har funnet.*²²⁸
2. *Les en bok som skildrer de norske jødernes skjebne [...]*²²⁹
3. *En tysk jøde forteller sin historie.*²³⁰
4. *Se på bildet av Anne Frank på side 142. Sett dere sammen og diskuter: Hvorfor tror dere Anne skrev dagbok? På hvilken måte tror dere dagboka hjalp henne gjennom den tiden hun lå i deknning? Skriver noen av dere dagbok? Hva skriver dere om, og hvorfor skriver dere dagbok? Ville dere ha fortsatt å skrive hvis dere kom i en situasjon som Anne Frank? Eller ville noen ha begynt å skrive først da?*²³¹

²²⁵ Skjønsberg 1998: 143

²²⁶ Skjønsberg 1998: 144

²²⁷ Skjønsberg 1998: 145

²²⁸ Skjønsberg 1998: 151

²²⁹ Skjønsberg 1998: 183

²³⁰ Skjønsberg 1998: 115

²³¹ Skjønsberg 1998: 151

I *Verdenskrigenes tid* blir jødene tildelt en offerrolle idet framstillingen av dem i stor grad fokuserer på deres lidelser. Tradisjonelt er de blitt tildelt rollen som [...] *syndebukker når noe var galt i et samfunn*.²³² I læreboka presenteres tre individuelle fortellinger. Samtlige beskriver innsiden av gasskamrene med skildringer av denne typen, hvor jødene [...] *holder hverandre fast i hendene, i dødskrampe*,²³³ og hvordan de [...] *sank sammen i en kravlende, klorende og kjempende haug av nakne kropp*.²³⁴

Imidlertid framstiller *Verdenskrigenes tid* en utradisjonell historie om hvordan enkelte jøder reddet seg selv; *Fra den andre siden åpner menn fra arbeidskommandoen tredørene. De er også jøder, og de er blitt lovt frihet og en viss promille av alle verdisaker de finner, som vederlag og støtte for den forferdelige jobben*.²³⁵ Mens andre lærebøker også belyser at enkelte jøder arbeidet i konsentrasjonsleirene i håp om frihet, forteller denne historien om jøder som også beriket seg på dette arbeidet, ved å overta verdisaker fra drepte jøder. En historie støtter til en viss grad opp om jødernes rykte for å være griske, som også blir presentert i læreboka; *Opp gjennom historien fikk ikke jødene eie jord, og de fleste drev småhandel og pengeutlån. Derfor fikk jødene rykte på seg for å være griske og ta høye renter*.²³⁶

I *Innblick* blir det i likhet med bøkene over, viet stor fokus på jødernes lidelser. Læreboka gir inntrykk av at jødene møtte motstand hvor enn de befant seg. Blant annet blir det i tidligere kapittel understreket at jødene ble forfulgt i Russland, og mange flyktet til USA, hvor de heller ikke ble like godt mottatt overalt; *De jødiske flyktningene fra Russland fikk en litt annen velkomst enn de hadde tenkt seg. De møtte fordommer også i USA. [...] De var litt mørkere i huden og tilhørte en "gal" religion*.²³⁷ Sitatet peker på at fordommene mot jødene blir begrunnet med rasisme, og er ikke knyttet opp mot deres handlinger eller hvordan de var som mennesker. Dermed kan en si at det ikke blir gitt uttrykk for at jødene selv gjorde noe for å fortjene denne

²³² Sveen og Aastad 1998: 87

²³³ Sveen og Aastad 1998: 112

²³⁴ Sveen og Aastad 1998: 11

²³⁵ Sveen og Aastad 1998: 112

²³⁶ Sveen og Aastad 1998: 87

²³⁷ Lund 1998: 47

diskrimineringen. Denne framstillingen støtter som tidligere nevnt opp om historien om jøder som ofre.

Lærebøker etter Kunnskapsløftet

I *Underveis* (2007) er historien om jødene representert i større grad enn noen av de andre bøkene. Som nevnt går læreboka inn på bakgrunnen for konflikten mellom jøder og palestinere, og forklarer at jødene ble jaget ut av sitt hjemland, Palestina, og har siden bosatt seg rundt om i verden. I fordypningsemnet ”*Historien om de norske jødene*” presenteres historien fra de første jødene kom til Norge, fram til i dag. Dette bryter med det stereotypiske synet på jødene, fordi forfatteren her peker på ulikheter blant de norske jødene. Likevel finnes det et eksempel hvor han kjemmer alle de norske jødene under en kam. Forfatteren skriver at det aldri var snakk om noe rasehat i Norge, fordi[...] *det var ikke enkelt å piske opp hat mot folk som aldri brøt loven, levde stille og rolig, jobbet og slet*”.²³⁸

Når det er snakk om hvilken historie som fortelles om jødene, vil jeg si at *Underveis* (2007) fokuserer på jødernes lidelser. Dette kommer særlig fram i arbeidsoppgavene; *Hvilken folkegruppe led mest under krigen?*²³⁹ Her sikter forfatteren til jødene, ettersom oppgaven er koblet opp mot avsnittet *Jødene*. Det kan vi også forstå dersom vi leser neste oppgave: *Lidelsene under andre verdenskrig. Få blant annet med dette: Jødernes skjebne* [...],²⁴⁰ hvor jødene er den eneste folkegruppen som blir framhevet.

Selv om *Underveis* (2007) fokuserer en del på jødernes lidelser, og framstillingen av historien om jødene bærer preg av dem som offer, viser også forfatteren til en annen side av jødernes historie, nemlig motstanden mot nazistene: *I 1943 gjorde de gjenværende beboerne i den jødiske gettoen i Warszawa opprør. Det var en desperat kamp, uten sjanse til å lykkes, men opprørerne ville*

²³⁸ Skjønsberg 2007: 198

²³⁹ Skjønsberg 2007: 194

²⁴⁰ Skjønsberg 2007: 195

*heller dø kjempende enn å la seg slepe til dødsleirene.*²⁴¹ Til tross for at læreboka framstiller dette opprøret som enestående, gjør boka rede for at jødisk motstand fant sted. Dette fører til at historien om jødernes lidelser til en viss grad nyanseres.

I *Matriks* er det i store deler av framstillingen av Holocaust fokus på nazistenes handlinger. Likevel er det historien om hva som skjedde med jødene som blir fortalt; *Selv om nazistene hadde isolert jødene i gettoer, så de på dem som en trussel for samfunnet. På begynnelsen av 1940-tallet begynte de derfor å diskutere hvordan de skulle bli kvitt dem.*²⁴² I sitatet blir historien framstilt som en kollektiv fortelling. Lærebokas utforming er bygd opp slik at et stort antall kilder blir brukt for å bryte ned innholdet i den kollektive fortellingen. Med det mener jeg at mens historien hovedsakelig blir sett ovenfra i brødteksten, og skaper en viss avstand mellom forteller og leser, brukes kildene til å bryte fortellingene ned ved bruk av bilder, individuelle fortellinger og rammetekster som gir eksempler på menneskene brødteksten handler om. Blant dem finnes det fire individuelle fortellinger av jøder, en presentasjon av den norske jøden Kathe Lasnik, åtte bilder av jøder og et bilde av skjemaet som ble brukt for å registrere norske jøder. Denne balansegangen bidrar til at framstillingen av Holocaust presenterer mange, og ulike historier om jødene.

I *Matriks* presenteres historier om jødene i brødteksten så vel som fra et nazistisk og jødisk hold. I et utdrag fra Hitlers bok, *Mein Kampf*, framstilles Hitlers syn på jødene; *Den svarthårete jødiske ungdommen ligger på lur time etter time, mens han spionerer og glaner djevlesk på den uskyldige piken han vil forføre. Han vil tilsvine hennes blod og ta henne bort fra hennes folk.*²⁴³ Vi får også et innblikk i hvordan det antisemittiske bladet, *Der Stürmer*, skildrer jødene; *Midt i dette djevelansiktet er det en stor, krum nese. Bak brillene stirrer to forbryterøyne. [...] Før jøden kan gripe tak i henne, slår hun ham i det kvapsete ansiktet.*²⁴⁴ De øvrige individuelle fortellingene tilknyttet framstillingen av Holocaust, blir fortalt av jøder. Jødernes fortellinger

²⁴¹ Skjønsberg 2007: 175

²⁴² Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 118

²⁴³ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 84

²⁴⁴ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 89

representerer historier om håp:[...] *Jeg tenker på oss åtte i bakbygningen som om vi var en flik av blå himmel omgitt av svarte, svarte regnskyer,*²⁴⁵ fortvilelse: [...] *På hjemveien begynte Evas nerver å svikte [...], hjemme falt hun i krampegråt,*²⁴⁶ og lærdom: [...] *Noen har søkt ut av vanskelighetene ved å stadig å fortelle, [...] andre ville gjengjelde, like for like [...].*²⁴⁷ Ved å presentere ulike historier av ulike jøder unngår *Matriks* en kollektiv, stereotypisk framstilling.

I *Matriks* presenteres som nevnt hovedsakelig nazistenes handlinger, men i ett tilfelle kommer også jødernes handlinger fram i brødteksten. Boka gjør rede for at [...] *Mange jøder gjorde motstand mot nazistene.*²⁴⁸ Videre trekkes fram et konkret eksempel fra konsentrasjonsleiren Treblinka: *For eksempel brøt flere jødiske fanger seg inn i nazistenes våpenlager i konsentrasjonsleiren Treblinka i 1943. Der stjal de våpen, drepte vakter og satte fyr på leirbygningen.*²⁴⁹ I motsetning til framstillingen av jødernes motstand i begge *Underveis*-bøkene, belyser *Matriks* at motstanden i Treblinka er et eksempel blant flere. Ved å trekke fram historien om jødernes motstand, nyanserer læreboka historien om jødene, framfor å framstille ensidig fokusering på deres lidelser.

På samme måte som i *Matriks*, gjør *Makt og menneske* bruk av ulike kilder for å få fram historien om jødene. Mens brødteksten framstiller jødene som en gruppe, blir de individuelle fortellingene brukt for å framstille ulike jødiske skjebner. Likevel er det jødernes lidelser som er i fokus. Hele åtte av 15 bilder i kapitlet *Holocaust* er hentet fra konsentrasjonsleirene, hvor vi blant annet får se hauger av lik og knokler. Avsnittet ”*Dødsengelen*” som omtaler Dr. Mengeles medisinske eksperimenter på fanger vitner også om lidelsen: *Transporten på 150 kvinner kom fram i god stand. Vi klarte imidlertid ikke å oppnå noen avgjørende resultater, fordi de døde i løpet av eksperimentet.*²⁵⁰ Bruken av adjektiv i brødteksten, som ”*grusomme, fryktede,*

²⁴⁵ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 121

²⁴⁶ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 87

²⁴⁷ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 121

²⁴⁸ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 120

²⁴⁹ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 120

²⁵⁰ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 122

smertefulle, umenneskelige, dødelige, blodige, grotesk, kraftig, voldsom”, bidrar til å gjøre framstillingen begrepsintensiv, men vitner også om et stort fokus på jødernes lidelseshistorie.

Sammenfatning

De fleste bøkene, med unntak av *Matriks*, framstiller historien om jødene som en lidelseshistorie. Flere bøker (*Underveis*-bøkene og *Matriks*) presenterer historier om jødisk motstand, men kun *Matriks* påpeker at dette er et eksempel blant flere. Jødene blir hovedsakelig framstilt som en stereotypisk folkegruppe. Dette blir sterkest nyansert i *Underveis* (2007), men også i *Matriks* presenteres ulike historier om ulike jøder, hvor rollen som ofre ikke er like sterkt framtrædende som de øvrige bøkene.

Tyskerne

I framstillingen av Holocaust kan det være problematisk å finne en balansegang i beskrivelsen av gjerningsmennene. De fleste nazister som stod bak Holocaust, var tyskere. På den andre siden støttet ikke alle tyskere opp om nazismen. Dersom en bruker begrepet ”tysker”, rammer dette begrepet alle mennesker med tysk statsborgerskapet under krigen. Det er generaliserende å bruke dette begrepet i sammenheng med Holocaust. Det er mindre problematisk å bruke begrepet ”nazistene”, men en bør samtidig gjøre rede for at det fantes andre mennesker som deltok i nazistenes handlinger. Utfordringen ligger i å belyse hvorfor enkelte tok del i handlingene.

Lærebøker etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen

I *Underveis* (1998) sin framstilling av Holocaust, kan en få inntrykk av at Hitler nærmest opererte på egen hånd, eller kun ved hjelp av de som satt øverst i det nazistiske regime. I fortellingen om

hendelsene i forkant av krigen, er det for det meste Hitler som står bak handlingene. Eksempelvis vil jeg trekke fram to utdrag; *I 1934 sørget Hitler for å ta livet av mange nære medarbeidere.*²⁵¹ *Ved hjelp av rå terror, gatekamper og arrestasjoner klarte Hitler på kort tid å sette alle andre partier ut av spill.*²⁵² Ved senere anledning trekkes også de øverste nazistiske lederne inn. Her presenteres blant andre Heinrich Himmler som sjefen for jødeutryddelsene. I tilknytning til gjennomgangen av Holocaust, presenteres et utdrag fra en av Himmlers taler, som framhever hans usympatiske personlighet (Se bilde).

I stedet for å fokusere på hvordan og hvorfor mennesker deltok i Holocaust, fokuserer forfatteren i *Underveis* (1998) på menneskene som ikke gjorde det; *Hitler satt med makten fra 1933 til 1945. I disse årene ble over tre millioner tyskere fengslet på grunn av politisk motstand mot naziregimet.*²⁵³ Ved å framstille nazistene som en elitegruppe i toppen av det nazistiske regime, uten å gi eksempler på ”vanlige” tyskere som deltok i Holocaust, får vi et inntrykk av at Hitler, Himmler, Heydrich og de andre som ble dømt i Nürnbergprosessen, nærmest drepte seks millioner jøder på egen hånd. Historien om tyskerne er dermed todelt; På den ene siden de mange som sto imot nazistene, på den andre siden Hitler og hans øverste ledere.

I *Verdenskrigenes tid* presenteres historikeren A. J. P Taylor sitt syn på tyskerne gjennom en kilde. Kilden representerer et syn som delvis strider mot den framstillingen som presenteres i *Underveis* (1998): *Vi kan ikke finne ut noe særlig så lenge vi fortsetter med å gi Hitler skylden for alt som skjedde.[...] Han (Hitler) ville ikke ha blitt til noe uten at det tyske folks støtte og samarbeid[...] Han gav ordre så grusomme at det ikke finnes maken til dem i sivilisasjonens historie, og tyskerne fulgte disse.*²⁵⁴ Taylor mener at det er det tyske folk som er ansvarlige for hendelsene som fant sted under krigen. Hitler gav ordre, tyskerne valgte langt på vei å følge disse. Selv om denne kilden ikke representerer lærebokas syn på tyskerne, er det eksempler fra

²⁵¹ Skjønsberg 1998: 108

²⁵² Skjønsberg 1998: 107

²⁵³ Skjønsberg 1998: 108

²⁵⁴ Sveen og Aastad 1998: 101

brødteksten som støtter opp om Taylors syn: *Raseteoriene fikk sterkest grobunn i Tyskland, og der var de særlig rettet mot jødene.*²⁵⁵

I *Verdenskrigenes tid* kommer også to nazister til orde gjennom individuelle fortellinger. Kurt Gerstein beskriver hva han ser gjennom et vindu til gasskamrene: *Selv i døden kan vi skjelne familiene. De holder hverandre fast i hendene, i dødskrampe, det er vanskelig å rive dem fra hverandre.*²⁵⁶ I det innledende kapitlet ”Å studere samfunn - historie” fortelles det også at Höss, leirkommandanten i Auschwitz, har gitt ut en bok hvor han skildrer forholdene i utryddelsesleiren; [...] *når de (jødene) merket virkningen av gassen, begynte de å rave omkring eller stormet mot døren, der de sank sammen i en kravlende, klorende og kjempende haug av nakne kropp.*²⁵⁷ Begge sitatene belyser hvilke grusomme syn de tyske nazistene bevitnet. At læreboka velger å presentere flere slike skildringer, forsterker historien om at det var mange personer involvert i jødeutryddelsen.

I *Innblikk* blir fortellingen om Holocaust som sagt presentert i form av en faktafil. Her veksler Lund mellom begrepene ”tyskere” og ”nazister”. Det var nazistene som behandlet de tyske jødene som en laverestående rase. Nazilederne vedtok ”den endelige løsning”, og tyskerne opprettet dødsleirer.²⁵⁸ Det at Lund blander inn begrepet ”tysker” i denne sammenheng kan være problematisk, fordi ”tyskere” innlemmer alle mennesker med tysk statsborgerskap. På den andre siden gjør Lund rede for at ikke alle tyskere støttet opp om Hitler; *Ikke alle tyskere støttet opp om Hitler. Noen flyktet til utlandet. Andre protesterte mot det nazistiske styret, og da særlig mot jødeforfølgelsene. Nazistene sendte dem til konsentrasjonsleirer. De fleste ble skremt til taushet, eller de slo seg til ro med de positive sidene ved Hitlers styre.*²⁵⁹ *Innblikk* skiller seg her fra *Underveis* (1998). Mens forfatteren i dette sitatet belyser at ”ikke alle tyskere støttet opp om Hitler”, som gir et inntrykk av at flesteparten gjorde det, skaper *Underveis* (1998) et inntrykk av at de fleste sto imot Hitler.

²⁵⁵ Sveen og Aastad 1998: 77

²⁵⁶ Sveen og Aastad 1998: 112

²⁵⁷ Sveen og Aastad 1998: 11

²⁵⁸ Lund 1998: 137

²⁵⁹ Lund 1998: 79

Lærebøker etter Kunnskapsløftet

I *Underveis* (2007) gir forfatteren uttrykk for hva han mener om nazistene idet han beskriver deres raselære: *Dette kom av nazistenes forskrudde menneskesyn.*²⁶⁰ Et sitat som kan underbygge dette synet, er en tale av SS-sjefen Heinrich Himmler: *Om nasjoner lever i velstand, eller sulter i hjel, interesserer meg bare i den utstrekning vi trenger dem som slaver for vår kultur, (..) Om ti tusen russiske kvinner faller sammen av utmattelse mens de graver antitankhindringer, er jeg bare interessert i å vite om antitankgravene er ferdige.*²⁶¹ Denne talen understreker at nazistene hadde et unormalt forhold til verdien av et menneskeliv.

Underveis (2007) belyser at det er nazistene som står bak ugjerningene mot jøder og andre folkeslag. Et gruppebilde viser Hitler og hans nærmeste samarbeidspartnere. Bildeteksten forteller; *Hitlers regjering, 1933. Her ser du blant annet Josef Goebbels, til venstre for Hitler. Herman Göring i frakk, og Heinrich Himmler i uniform. Disse tre var av diktatorens aller nærmeste medarbeidere, og de gjorde seg skyldige i store forbrytelser.*

Likevel dukker også begrepet *tysker* opp blant overgriperne: *Store deler av Europa var okkupert av Tyskland. Men forholdene varierte fra land til land. I alle land var det mennesker som led og i alle land gjorde tyskerne seg skyldige i grov urett mot sivilbefolkningen.*²⁶² I de okkuperte land fantes det en del tyske soldater som ikke ville identifiseres med nazismen, dette er muligens en grunn til at begrepet *tysker* er anvendt her. Dersom en blar videre til neste side, utdyper forfatteren sitt utsagn, og belyser forskjellen på tyske soldater og nazister: *De som særlig sto for undertrykkingen i de okkuperte områdene, var det hemmelige tyske politiet Gestapo og SS, som egentlig var Hitlers livgarde.*²⁶³

²⁶⁰ Skjønsberg 2007: 170

²⁶¹ Skjønsberg 2007: 172

²⁶² Skjønsberg 2007: 169

²⁶³ Skjønsberg 2007: 170

Underveis (2007) gir eksempel på tysk motstand mot Hitler: *Mange tyske offiserer hadde lenge vært skeptiske overfor Hitler, og etter hvert som Tyskland led nederlag i krigen, ble skepsisen større. I 1944 bestemte en gruppe høytstående offiserer seg for å drepe diktatoren.*²⁶⁴ I samme utdrag blir det også konkretisert hvilke farer som truet den som forsøkte å stoppe diktatoren: *De som hadde stått bak sammensvergelsen, gikk en grusom skjebne i møte. Over 5000 ble drept. Mange ble heist opp i slakterkroker eller hengt i løs løkke.*²⁶⁵ Samtidig som disse utdragene belyser at høytstående offiserer i det nazistiske regime ønsket Hitler død, viser det også hvor farlig det var å gå imot Føreren. Dette gir muligens en større forståelse for hvorfor enkelte tok imot Hitlers ordre uten å protestere?

Det fantes også tyskere som gjorde hva de kunne for å redde flest mulig jøder: *Krigen er full av historier om grusomhet, men det finnes også historier om menneskelighet og stort mot.*²⁶⁶ Her får vi høre om forretningsmannen Oscar Schindler som reddet 1300 jøder fra en sikker død i utryddelsesleirene. Schindler betraktet til å begynne med jødene som billig arbeidskraft, men ble etter hvert mer knyttet til sine arbeidere. *Han ansatte stadig flere og brukte store pengesummer på å bestikke tyske tjenestemenn slik at jødene "hans" kunne bli reddet.*²⁶⁷

Underveis (2007) presenterer både tyskere og nazister. Mens tyskere blir omtalt som overgripere i okkuperte land, viser han likevel til at det var nazistene som sto bak de verste handlingene. Flere av de øverste nazistiske lederne blir presentert ved navn og posisjon. Dette gjelder særlig i avsnittet *Oppgjøret med de aller verste*. Her presenteres blant andre Eichmann, Dr. Mengele, Göring, Himmler, Goebbels, Speer og Hitler selv. Alle disse var menn som arbeidet side om side med Hitler. Det er kun de øverste nazistiske lederne som blir nevnt i tilknytning til Holocaust, og en får da kanskje et inntrykk av at disse opererte på egen hånd.

²⁶⁴ Skjønsberg 2007: 160

²⁶⁵ Skjønsberg 2007: 160

²⁶⁶ Skjønsberg 2007: 176

²⁶⁷ Skjønsberg 2007: 176

Matriks refererer konsekvent til nazistene når det er snakk om hendelser knyttet til overgrep mot jødene. Eksempler: *I 1935 innførte nazistene Nürnberglovene.*²⁶⁸ *I likhet med jødene ble også sigøynere forfulgt av nazistene.*²⁶⁹ *Nazistene mente at jødene var til skade for samfunnet, og at det derfor var viktig å gjøre de okkuperte områdene jødefriske.*²⁷⁰ Det skilles med andre ord mellom tyskere og nazister. På den andre siden blir det ikke gjort rede for hvem nazistene var. Blant nazistene er det kun Adolf Hitler som blir nevnt med navn. I framstillingen av Wannseekonferansen fortelles det: *Det var likevel ingen enkel oppgave nazistene hadde påtatt seg. Det fantes om lag ti millioner jøder i Europa. Hvordan skulle nazistene klare å utrydde så mange mennesker?*²⁷¹ Ut fra dette sitatet kan det virke som om det kun var en liten gruppe mennesker som skulle klare å utrydde hele den europeiske, jødiske befolkning.

Matriks forteller om tyskere som gjorde en innsats for å redde jøder, selv om de satte seg selv i fare ved å gjøre dette: *Mange enkeltmennesker og lokalsamfunn skjulte jøder for nazistene i Tyskland, og de okkuperte områdene. [...] De som skjulte jøder tok en stor sjanse siden de som ble avslørt kunne bli arrestert og henrettet.*²⁷² Samtidig som boka belyser at det fantes tyskere som ønsket å redde jødene, kommer det også fram hvilken fare som truet menneskene som motarbeidet nazistenes mål. Dette forklarer hvorfor enkelte mennesker deltok i nazistenes handlinger. På den andre siden går ikke læreboka inn på at det fantes slike mennesker, med unntak av i en arbeidsoppgave: *Etter andre verdenskrig sa noen tyskere at de bare utførte ordre. Andre sa at de måtte gjøre som de ble fortalt, ellers ble de selv drept. Mange sa de hørte rykter om utryddelse, men syntes de var for utrolige til å være sanne.*²⁷³

Det siste argumentet i arbeidsoppgaven over belyser at enkelte tyskere hevdet at de ikke visste om jødeutryddelsen. Dette blir støttet opp av teksten tilhørende et kart over de forskjellige leirene; *For å holde Holocaust hemmelig ble konsentrasjonsleirene plassert på avsidesliggende*

²⁶⁸ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 87

²⁶⁹ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 84

²⁷⁰ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 118

²⁷¹ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 118

²⁷² Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 122

²⁷³ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 123

*områder langt borte fra Tyskland.*²⁷⁴ På denne måten forsøker læreboka muligens å unnskyldte at ikke flere tyskere deltok aktivt for å stoppe nazistene?

I læreboka *Makt og menneske* blir historien om tyskerne presentert i flere nyanser. For det første påpekes det hvem som ble holdt ansvarlig for folkemordet ved krigens slutt; *De allierte var ikke i tvil om at det var nazistene og de militære lederne i Tyskland som hadde ansvaret for Holocaust.*²⁷⁵ For det andre gjør læreboka rede for at det fantes tyskere som arbeidet i konsentrasjonsleirene, selv om de ikke var nazister, her gjennom en arbeidsoppgave; *Forestill deg at du er en sivilt ansatt som arbeider i en konsentrasjonsleir. Du er sterk motstander av nazismens menneskesyn, men gjør likevel arbeidet du får beskjed om. Skriv et brev til familien din. Fortell hvordan du opplever jobben din, og beskriv det du ser.*²⁷⁶

For det tredje kommer en nazist selv til ordre, gjennom en individuell fortelling hvor SS-offiseren Adolf Eichmann beskriver hvordan han opplevde sitt første møte med leiren Chelmno: *Da lastebilen ankom og dørene ble revet opp, falt døde jøder ut. Jeg vet ennå i dag at jeg ikke visste om jeg drømte eller om dette var virkelighet. Jeg ristet i hele kroppen og kunne ikke skjule det.*²⁷⁷ Adolf Eichmann var ansvarlig for den praktiske håndteringen av jødeutryddelsen. Han var høyt rangert blant de nazistiske lederne, og var blant deltakerne på Wannsee-konferansen. At dette ikke kommer fram i lærebokteksten, kan være problematisk. I hans skildring av møtet med leiren virker det som om behandlingen av jødene kommer som et sjokk på ham. Dette utdraget kan være med å skape en ansvarsfraskrivelse for mennesker som satt høyt oppe i det nazistiske regimet. Likevel formidler fortellingen samtidig jødernes historie. En skulle gjerne tro at en nazist ville skildre jødernes historie fra konsentrasjonsleirene på en mer subjektiv måte, og underdrive hvilke lidelser de faktisk var offer for. Det som er oppsiktsvekkende med denne kilden, er at den i alle høyeste grad bekrefter den fortellingen som blir fortalt av jødene selv.

²⁷⁴ Hellerud, Knutsen om Moen 2007: 119

²⁷⁵ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 127

²⁷⁶ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 123

²⁷⁷ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 123

Sammenfatning

Lærebøkene presenterer ulike syn på tyskerne. Framstillingene av tyskerne er i høy grad nyanserte. Likevel gir flere av lærebøkene inntrykk av at ”nazistene” var en liten gruppe mennesker. Alle bøkene skiller mellom tyskere og nazister, til tross for at begrepet ”tyskere” burde bli erstattet med ”nazistene” enkelte plasser. Det er ingen av bøkene som gir inntrykk av at tyskere flest deltok i Holocaust. Den som derimot går lengst i å presentere et slikt syn, er *Verdenskrigenes tid*. Selv om dette synet presenteres gjennom en kilde, presenterer ikke læreboka et syn som bryter med kilden i den øvrige framstillingen.

Nordmenn

Her er det interessant å undersøke hvordan historien om nordmenn blir framstilt i forhold til Norges bidrag til Holocaust. Hvem deltok i arrestasjonene av de norske jødene? Var det noen nordmenn som gjorde en innsats for å redde jøder? Jeg vil ikke ta for meg de norske jødene her, ettersom jøder generelt er omtalt i et eget kriterium.

Lærebøker etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskole

I *Underveis* (1998) fortelles det at det var norsk politi som arresterte jødene. Han belyser også at over halvparten av landets politifolk var NS- medlemmer uten å gå dypere inn på årsaken til dette. I stedet legger han til at *de fleste politifolkene gjorde dette uten å protestere*.²⁷⁸ Dette presenterer et lite nyansert bilde på norske politifolk. Læreboka gjør ikke rede for at den tyske okkupasjonsmakten plasserte nazister i stillinger i den norske stat, deriblant i politiet. Framstillingen av motivene for å inngå medlemskap i Nasjonal Samling tar ikke for seg dem som nærmest ble tvunget inn i Nasjonal Samling.

I *Verdenskrigenes tid* presenteres nordmenns bidrag til Holocaust som en kollektiv affære, hvor særlig politiet var aktive bidragsytere til at så mange jøder ble arrestert. Nordmenns behandling [...] av jødene føyer seg inn i en lang norsk tradisjon av nedverdiggende behandling av samer,

²⁷⁸ Skjønberg 1998: 177

tatere, sigøynere og andre ”fremmede”.²⁷⁹ Årsaken til at jødene møtte en slik behandling var ifølge læreboka at: *Nordmenn flest så på jødene som en folkegruppe som stod utenfor det norske samfunnet, og det gjorde det lettere for tyskerne å sette i gang aksjonen mot dem.*²⁸⁰ Videre fortelles det at årsaken til at så mange norske jøder ble arrestert, var fordi norsk politi, embets- og tjenestemenn allerede i 1940 startet registreringen av jødene: *På grunn av denne registreringen ble det lett for tyskerne å arrestere jødene.*²⁸¹ Boka forteller også at [...] *folk fra det norske statspolitiet og vanlige politifolk deltok aktivt i arrestasjonen av jødene.*²⁸² I forhold til framstillingen av danskene, hvor det fortelles at nesten alle jøder ble reddet, er framstillingen av nordmenn lite nyansert. Det fortelles ikke om nordmenn som gjorde en innsats for å redde jøder.

I *Innblick* er historien om de norske jødene presentert uten at aktører blir nevnt. Nordmenn blir verken framstilt som delaktige i arrestasjonene eller som redningsmenn; *Av de 1800 jødene i Norge var det nesten bare halvparten som klarte å redde seg over til Sverige. 868 barn og voksne ble sendt til gasskamrene i Polen.*²⁸³ I motsetning til framstillingen i *Underveis* (1998) og *Verdenskrigenes tid*, gir *Innblick* muligens uttrykk for at det kun var tyskerne som arresterte de norske jødene.

Lærebøker etter Kunnskapsløftet

I forhold til sin forrige lærebok, presenterer forfatteren av *Underveis* (2007) et mer nyansert syn på nordmenn, spesielt med tanke på politiets bidrag til arrestasjonen av jødene: *Det var norske politifolk, de fleste en del av det nazistiske statspolitiet, som sto bak arrestasjonen.*²⁸⁴ Videre presenterer han eksempler på mennesker som ofret sitt liv for å redde jøder: *Det kunne være*

²⁷⁹ Sveen og Aastad 1998: 128

²⁸⁰ Sveen og Aastad 1998: 128

²⁸¹ Sveen og Aastad 1998: 128

²⁸² Sveen og Aastad 1998: 128

²⁸³ Lund 1998: 154

²⁸⁴ Skjønsberg 2007: 178

*livsfarlig å hjelpe jøder, for tyskerne truet med dødsstraff overfor dem som ga forfulgte jøder ly. Likevel var det mange som gjorde nettopp det.*²⁸⁵

I *Matriks* er det i kapitlet "All makt til føreren" stort fokus på rasistiske tanker i Norge. Det blir fortalt at "jødene var i Norge også utsatt for diskriminering. Mange var redde de ville ødelegge samfunnet."²⁸⁶ Også sigøynerne blir utpekt som en gruppe som var offer for rasisme i Norge, blant annet ved en lov i 1927 som forbød sigøynere adgang til Norge. I delkapitlet "Holocaust" blir det fortalt at av de norske jødene, klarte omtrent halvparten av disse å rømme over til Sverige. Det sies ikke noe om de ble hjulpet til å rømme. På den andre siden ble om lag 750 norske jøder arrestert; *Det var norsk politi som arresterte jødene som skulle sendes ut av landet. De visste hvem jødene var, og hvor de bodde, fordi myndighetene tidligere under okkupasjonen hadde registrert de norske jødene.*²⁸⁷ Selv om det var nordmenn som arresterte jødene, påpekes det at *de norske myndighetene hadde fått ordre fra Tyskland om å arrestere alle jødene og sende dem ut av landet til konsentrasjonsleire.*²⁸⁸ Årsaken til at det norske politiet arresterte jødene, er dermed forklart med at de fulgte ordre fra tyskerne.

I *Makt og menneske* fortelles at det i Norge hadde eksistert en jødelov som stengte jøder ute av landet. Denne loven hadde religiøst grunnlag, og ble opphevet i 1851; *Likevel fortsatte det å eksistere en viss skepsis overfor jøder blant folk flest.*²⁸⁹ Historien om de norske jødernes skjebne blir som sagt presentert på fire linjer; *Det var ikke lett å vite hvem som var venn, og hvem som var fiende. I Norge hjalp politiet de tyske okkupasjontene med å arrestere jøder. Det gjorde at svært mange av de norske jødene ble arrestert og sendt til Tyskland. 767 av 1800 jøder i Norge døde i konsentrasjonsleirene.*²⁹⁰ I kapitlet *Krigen er over oss* finnes det et sitat som bedre forklarer hvorfor politiet hjalp tyskerne med å arrestere jødene: *Norske nazister ble utplassert i viktige politiske stillinger i blant annet fylkesting, bystyrene og skolestyrene. I tillegg fikk nazister stillinger*

²⁸⁵ Skjønsberg 2007: 199

²⁸⁶ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 86

²⁸⁷ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 120

²⁸⁸ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 120

²⁸⁹ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 118

²⁹⁰ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 124

*som politimestere [...].*²⁹¹ Det vil si at den tyske okkupasjonsmakten ga stillinger til nordmenn som støttet deres ideologiske overbevisning. Det norske politiet som var med på å arrestere jøder, besto derfor av en del nazister. Vi får også vite at en del jøder ble hjulpet over grensen til Sverige.

Sammenfatning

I framstillingen av nordmenns bidrag til Holocaust blir det norske politiet framhevet i samtlige lærebøker, med unntak av *Innblikk* som ikke nevner denne delen av historien. Lærebøkene framstiller politiets rolle i forskjellig grad. Enkelte forteller om politiets aktive innsats, mens andre nyanserer historien med å opplyse om hvordan den tyske okkupasjonsmakten ga nazister stillinger i politiet. Medlemmer av Nasjonal Samlings bidrag i arrestasjonene blir også nevnt. Ingen av lærebøkene tar for seg andre aktører, som for eksempel de 100 drosjesjåførene som fraktet jødene til fergeleie, ved deportasjonen med "Donau".

Hvem sin historie blir fortalt

Dette kriteriet har som hensikt å sammenfatte historiene om de ulike aktørene som kommer fram i kriteriet overfor.

Lærebøker etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen

I *Underveis* (1998) blir gjerningsmennene i liten grad representert. Det dreier seg kun om en presentasjon av de øverste lederne i det nazistiske partiet. Når det gjelder nordmenn, kommer det tydelig fram av teksten at det var norsk politi som arresterte jødene, og at de fleste gjorde dette uten å protestere. Nazistene blir omtalt i flere tilfeller, men det finnes heller få tilfeller hvor disse selv kommer til orde, eller blir presentert som selvstendige tenkende individ. Jødene blir presentert både som en kollektiv gruppe, med utdrag av individuelle fortellinger, fra nordmenn så vel som utenlandske jøder. Det er historien om hva som skjedde med jødene som er framtrædende i denne læreboka. Selv om nazistene i flere tilfeller blir trukket fram, er det for å

²⁹¹ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 138

understreke hvilken behandling de gav jødene. Dermed er det jødene sin historie som er sterkest representert i tilknytning Holocaust.

I *Verdenskrigenes tid* finnes det som sagt tre individuelle fortellinger knyttet til Holocaust.

Samtlige av disse er knyttet til hvordan jødene ble behandlet i konsentrasjonsleirene. Det som er spesielt i dette tilfellet, er at to av disse er fortalt av nazister som arbeidet i leirene. Likevel er deres skildringer minst like avskyelige som dem jødene selv gjengir, og det er historien om hva som hendte med jødene som kommer fram i læreboka.

I *Innblikk* blir nazistene konsekvent nevnt i tilknytning til deres behandling av jødene. De blir ikke inngående presentert, kun som en kollektiv gruppe. Jødene blir presentert individuelt i form av Anne Franks dagboknotater. Historien om Holocaust blir som sagt veldig kort fortalt i denne læreboka, men av det som kommer fram er det jødernes skjebne som er i fokus.

Lærebøker etter Kunnskapsløftet

I *Underveis* (2007) er jødernes historie representert i høy grad. Dette kommer tydelig fram gjennom det ene fordypningsemnet *Historien om de norske jødene*. I tillegg blir ordet *jøde* tatt i bruk hele syv ganger før presentasjonen av den andre verdenskrig. Det blir særlig gått inn på bakgrunnen for dagens pågående konflikt mellom jøder og palestiner. Selv om forfatteren presenterer flere av nazistene, er denne presentasjonen overflatisk og dreier seg kun om de nazistiske lederne. I et tilfelle kommer en nazist til orde, mens jødene blir representert i tre individuelle fortellinger.

Det finnes som sagt fire eksempler på den individuelle fortellingen i *Matriks*. Alle disse er fortalt fra en jødisk synsvinkel. I brødteksten hvor vi hovedsakelig finner den kollektive fortellingen, handler det om tiltak som ble begått av nazistene mot den jødiske befolkningen. Øvrige kilder som bilder, kart og tekster representerer også fortellingen fra et jødisk ståsted. Eksempelvis

finnes det en skjematisk oversikt over hvor mange jøder som mistet livet under Holocaust, ²⁹² et registreringsskjema som norske jøder måtte fylle ut ²⁹³ og bilder som viser jøder fanget i gettoer og konsentrasjonsleirer. På grunnlag av dette er det tydelig at det hovedsakelig er fortellingen om jødernes skjebne som hovedsakelig blir presentert. Nazistene spiller en birolle, og blir nevnt som overgriperne i fortellingen.

Makt og menneske presenterer en fin balansegang mellom den kollektive og individuelle fortellingen. Den kollektive fortellingen presenterer historien ovenfra og fokuserer på menneskegrupper. I den individuelle fortellingen blir de kollektive fortellingene brutt ned og vi får et innblikk i hvordan ulike enkeltpersoner opplevde hendelsene. I *Makt og menneske* finnes det eksempler på slike fortellinger både fra nazistisk og jødisk perspektiv. Den mest oppsiktsvekkende fortellingen handler om hvordan SS-offiseren Adolf Eichmann opplevde sitt første møte med leiren Chelmno. Det kommer som sagt ikke fram av teksten at Adolf Eichmann var ansvarlig for den praktiske gjennomføringen av Holocaust. Likevel finner vi samme tendens som i *Verdenskrigenes tid*, at denne fortellingen skildrer jødernes historie, og er med på å underbygge denne, samtidig som den undergraver troverdigheten til de menneskene som forneker at en systematisk utryddelse av jødene fant sted. Det er dermed jødernes historie som er mest framtrædende, også her.

Sammenfatning

Selv om lærebøkene tar for seg historien om de ulike aktørene i historien om Holocaust, er det i samtlige bøker historien om jødene som er mest framtrædende.

²⁹² Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 123

²⁹³ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 125

Syn og forklaringer på Holocaust

Hvordan blir Holocaust definert?

Det er ikke alle lærebøkene som anvender Holocaustbegrepet i sin framstilling. Likevel finner vi at nazistenes forsøk på å utrydde enkelte menneskegrupper i perioden 1933-45 blir framstilt i samtlige bøker. I teoridelen gikk jeg gjennom ulike definisjoner på Holocaust, og fant at de forskjellige definisjonene kan fordeles i tre grupperinger: De som skiller mellom folkemord og systematisk folkemord. Definisjoner som bare inkluderer jøder i motsetning til de som også inkluderer andre folkegrupper. De som medregner hendelsene fra 1933-1945 som en del av Holocaust, i motsetning til de som bare regner med hendelsene som fant sted under krigen.

Ut fra de ulike definisjonene har jeg utarbeidet en definisjon på Holocaust hvor jeg har forsøkt å inkludere alle de ulike variantene av begrepet; **systematisk folkemord på europeiske jøder og andre grupper utført av nazistene før og under andre verdenskrig.**²⁹⁴ Ved hjelp av denne definisjonen kan det være lettere å se hvilke hendelser som kan knyttes til begrepet i de ulike lærebøkene, særlig i de tilfeller Holocaustbegrepet ikke er tatt i bruk.

Lærebøker etter læreplanverket for den 10-årige grunnskolen

I *Underveis* (1998) blir ikke Holocaust anvendt som begrep, men framtrer likevel som tema. Både jøder, sigøynere, russere, polakker og homofile blir omtalt som offer for nazistenes hat og forfølgelser.²⁹⁵ Siden begrepet ikke brukes i boka, er det vanskelig å si hvem som blir ansett som en del av Holocaust. Boka slår fast at seks millioner jøder ble drept under andre verdenskrig. I tillegg blir det også fortalt at sigøynere fikk en særdeles dårlig behandling av nazistene, noe som resulterte i at 400.000 av dem ble utryddet. Likevel var det kun jødene som var offer for et forsøk på systematisk utryddelse, fordi det ble bestemt at alle jøder skulle drepes. Dette fant sted på Wannsee-konferansen i januar 1942. Konferansen regnes da som startskuddet på Holocaust.

²⁹⁴ Definisjonen er utarbeidet i samarbeid med Tina Ølberg.

²⁹⁵ Skjønsberg 1998: 108

Begrepet Holocaust blir heller ikke brukt i *Verdenskrigenes tid*. I boka fortelles det om konsentrasjonsleirene, og av teksten kommer det fram at disse var [...] *et ledd i den systematiske utryddelsen av jøder og sigøynere*.²⁹⁶ Både jøder og sigøynere regnes dermed som offer for en systematisk utryddelse. At sigøynere ble forsøkt utryddet kommer også fram i kapitlet *Fascisme og nazisme; Nazistene regnet også sigøynere som mindreverdige mennesker og forsøkte å utrydde dem*.²⁹⁷ Når det er snakk om ”den endelige løsningen” er det derimot kun jødene som blir inkludert. I 1942 ble det besluttet at ”*jødene i hele Europa skulle samles og transporteres til spesielle utryddelsesleirer*”. Her skilles det mellom behandlingen av jøder og sigøynere, ved at jødene ble sendt til spesielle utryddelsesleirer, mens sigøynere, sammen med homofile og mennesker med fysiske eller mentale lidelser, ble drept i konsentrasjonsleirene.

Når det gjelder antall ofre, forteller læreboka i kapitlet ”*Andre verdenskrig*” at halvparten av de som døde i konsentrasjonsleirer, var jøder. I bokas innledende kapittel ”*Å studere samfunn - historie*” fortelles det at ”*en av de største forbrytelsene som er begått mot menneskeheten, var utryddelsen av mange millioner jøder under andre verdenskrig*”.²⁹⁸ Læreboka er heller ikke andre plasser mer presis på hvor mange som var ofre for Holocaust.

I *Innblikk* brukes begrepet Holocaust, og blir definert som ”*massedrapet på jødene*”.²⁹⁹ Beslutningen om å utrydde jødene ble vedtatt i januar 1942 og ble kalt ”*den endelige løsningen på jødeproblemet*”.³⁰⁰ Lund forteller at i ulike dødsleirer ble seks millioner jøder enten gasset i hjel, sultet i hjel eller døde som et resultat av hardt arbeid og sykdom. Holocaustbegrepet inkluderer kun jødene. Andre folkegrupper blir omtalt i kapitlet ”*Italia og Tyskland - Fascisme og nazisme 1919-1939*”. Her fortelles det blant annet at nazistene har en forakt for svakhet, noe som er årsaken til at ”*nazistene forfølger og dreper homofile, sinnssyke, mentalt tilbakestående*

²⁹⁶ Sveen og Aastad 1998: 113

²⁹⁷ Sveen og Aastad 1998: 87

²⁹⁸ Sveen og Aastad 1009: 11

²⁹⁹ Lund 1998: 137

³⁰⁰ Lund 1998: 137

og mennesker med fysisk handikap”.³⁰¹ Sigøynerne blir kun omtalt i redegjørelsen for nazistenes raselære, som en lavtstående rase. Av teksten kommer det ikke fram at sigøynerne ble og drept av nazistene.

Lærebøker etter Kunnskapsløftet

I *Underveis* (2007) blir ikke Holocaust brukt som begrep. Likevel kommer det fram av teksten at nazistene gikk inn for å drepe alle jøder: *I januar 1942 møttes en gruppe framtrede tyske nazister i en villa i bydelen Wannsee i Berlin. Her planla de ”den endelige løsningen på jødeproblemet”, nemlig utryddelsen av alle jødiske mennesker, hver kvinne, hver mann, hvert barn de kunne få tak i.*³⁰² I læreboka regnes ikke hendelsene i forkant av krigen som en del av Holocaust: *Tilintetgjørelsen av jødene startet først under andre verdenskrig.*³⁰³ Læreboka forteller også at om lag seks millioner jøder ble drept under krigen. Selv om jødernes historie får tildelt stort plass i presentasjonen av Holocaust, meddeler forfatteren at også andre folkegrupper led samme skjebne: *Også andre grupper som nazistene hatet ble utsatt for samme behandling. Om lag 400 000 sigøynere fra ulike europeiske land ble utryddet.*³⁰⁴

I *Matriks* blir begrepet Holocaust definert slik: *Under andre verdenskrig drepte nazistene om lag seks millioner jøder. Drapene var ikke tilfeldige, men nøye planlagt og gjennomført. Målet var å drepe hver eneste jøde i Europa, uansett alder og kjønn. Vi bruker ordet Holocaust for å beskrive denne masseutryddelsen.*³⁰⁵ Ifølge læreboka blir også andre folkegrupper, som sigøynere, homoseksuelle og handikappede regnet som ofre for nazistenes forfølgelser, men ikke som ofre for en masseutryddelse. Antallet ofre for Holocaust blir anslått til å være seks millioner jøder, og alle disse mistet livet under krigen, men her utvides drapsaksjonene fra å bare finne sted i utryddelsesleirene; *Tre millioner av disse ble drept i konsentrasjonsleirene og gettoene.*

³⁰¹ Lund 1998: 80

³⁰² Skjønsberg 2007: 174

³⁰³ Skjønsberg 2007: 111

³⁰⁴ Skjønsberg 2007: 175

³⁰⁵ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 118

*Omtrent like mange ble drept under invasjonen av Sovjetunionen.*³⁰⁶ Likevel knyttes Holocaustofrene til tiden under andre verdenskrig.

Allerede i innledningen til kapitlet ”*Holocaust*” påpekes det at *Makt og menneske* ikke bare fokuserer på folkemordet på jødene: *I dette kapitlet får du lære hva som skjedde med jødene og andre menneskegrupper fra midten av 1900-tallet og fram til vår tid. Hvorfor ble de utsatt for massedrap?*³⁰⁷ Et stykke ut i kapitlet finnes det en utfyllende definisjon av Holocaustbegrepet; *Holocaust kommer fra gresk og betyr ”total ødeleggelse ved brenning”. Navnet brukes på folkemordet på minoritetsgrupper utført av tyske nazister under andre verdenskrig.*³⁰⁸ Holocaust blir dermed karakterisert som et folkemord, ikke et masse mord som det ble fortalt i kapitlets innledende tekst. Minoritetsgruppene som blir inkludert i definisjonen, presenteres på løpende bånd: *Den største enkeltgruppa var jøder (nesten 6 millioner), deretter polakker (nær 2,7 millioner jøder og 3 millioner kristne), sigøynere og tatere (ca. 220 000), serbere (mellom 500 000 og en million). Andre grupper: russiske krigsfanger, handikappede og sinnslidende, homoseksuelle, svarte, Jehovas vitner, kommunister og frimurere.*³⁰⁹ Det totale omfanget av Holocaustofre er i denne læreboka satt til å ligge mellom 9 og 11 millioner.³¹⁰

I *Makt og menneske* er antallet Holocaustofre høyt på grunn av den brede gruppen av mennesker som inkluderes i begrepet. De første menneskene som ble drept i konsentrasjonsleirer tidlig på 1930-tallet, er også medregnet. Så når startet egentlig Holocaust? Wannsee-konferansen er ifølge denne læreboka startskuddet på Holocaust; *Mot slutten av 1941 bestemte nazistene seg for å tilintetgjøre alle jøder og ikke-ønskede mennesker. Dette ble kalt ”den endelige løsningen” og ble bestemt på Wannsee-konferansen i 1942.*³¹¹ Likevel har som nevnt lærebokforfatterne skrevet at Holocaust varte fra 1600-1948, med begrunnelsen at jødeforfølgelsene varte fra 1600 til FN vedtok Menneskerettighetserklæringen i 1948.

³⁰⁶ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 120

³⁰⁷ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 117

³⁰⁸ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 125

³⁰⁹ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 125

³¹⁰ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 125

³¹¹ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 121

Sammenfatning

Tre av bøkene (*Innblikk*, *Matriks* og *Makt og menneske*) bruker Holocaust som begrep i læreboka. Interessen ligger ikke i om begrepet blir tatt i bruk eller ei, men snarere i hvordan begrepet, eksisterende eller ikke, blir definert. Her finner en stor variasjon i lærebøkene. Denne ligger i hvem som blir inkludert i begrepet, og derfor også variasjon i antall ofre. Holocaust blir også omtalt som et masse mord, folkemord, en utryddelse og en systematisk utryddelse. Fire av bøkene (*Underveis*-bøkene, *Innblikk* og *Matriks*) inkluderer kun jødene som offer for en utryddelse. *Verdenskrigenes tid* presiserer at også sigøynene var offer for en systematisk utryddelse, mens *Makt og menneske* inkluderer alle minoritetsgrupper som var regnet som mindreverdige.

Hvilke historier forsøker å belyse hvordan Holocaust kunne finne sted?

I redegjørelsen for Holocaust vil også naturlig årsaksspørsmålet komme opp: Hvordan kunne dette skje? I denne delen av oppgaven vil jeg undersøke hvilke historier i lærebøkene som gjør forsøk på å forklare årsakene til Holocaust. Disse forklaringene vil jeg forsøke, i den grad det lar seg gjøre, å knytte opp mot enkelte av teoriene jeg har gjort rede for i oppgavens andre del.

Lærebøker etter læreplanverket for den 10-årige grunnskolen

I *Underveis* (1998) støtter ikke boka opp om Goldhagens kollektive anklage mot den tyske befolknings delaktighet i Holocaust. Holocaust framstilles som en hendelse utført av eliten blant de nazistiske ledere. I læreboka framstilles flere sitater som belyser dette. Blant annet fortelles det at [...] *SS (Schutz-Staffel) var en egen nazistisk elite-organisasjon som [...] stod for de verste forbrytelsene, som jøde-utryddelsene.*³¹² I historien om nazistene er det kun nazistiske ledere som blir presentert, og da særlig Heinrich Himmler, som var sjef for SS-styrkene. I rammeteksten "Nazister som slapp unna" fortelles det at [...] *En del nazistiske forbrytere slapp*

³¹² Skjønsberg 1998: 140

*unna sin straff.*³¹³ Også her nevnes kun navn som Hitler, Himmler, Mengele og Eichmann. I tillegg påpekes det at mange tyskere sto imot nazistene: *Hitler satt med makten fra 1933 til 1945. I disse årene ble over tre millioner tyskere fengslet på grunn av politisk motstand mot naziregimet.*³¹⁴

I *Underveis* (1998) framhever forfatteren særlig Polen som et land med antisemittiske tanker. Dette er ikke i tråd med Goldhagen, som mener at Holocaust bare kunne finne sted i Tyskland på bakgrunn av den sterke antisemittismen som rådet her. Læreboka forteller at [...] *I mange østeuropeiske land, for eksempel Polen, var det fra gammelt av store fordommer mot jødene. Tyskerne kunne regne med hjelp fra en del av lokalbefolkningen når de forsøkte å finne jøder som hadde gjemt seg.*³¹⁵ Ved å belyse at flere land samarbeidet med den tyske okkupasjonsmakten for å kvitte seg med jødene, framstilles ikke tyskerne som mer antisemittiske enn mange andre europeiske land.

Ikke som direkte årsak til Holocaust, men mer som en beskrivelse av nazistene, framstiller *Underveis* (1998) menneskene bak Holocaust som onde. I en arbeidsoppgave skal elevene ta standpunkt til følgende utsagn; *Hvordan kan mennesker bli så onde at de går inn for å drepe en hel folkegruppe?*³¹⁶ Denne beskrivelsen av nazistene skiller seg fra Arendts teorier, som nettopp påpeker at [...] *Uansett hvor forferdelige ugjerningene var – gjerningsmannen var verken selv grusom eller demonisk.*³¹⁷ Læreboka omtaler ikke gjerningene, men nettopp gjerningsmennene, som onde mennesker. Framstillingen av Himmlers tale støtter opp om dette utsagnet. På dette grunnlag blir Holocaust ansett som handlinger begått av onde overgripere.

³¹³ Skjønsberg 1998: 148

³¹⁴ Skjønsberg 1998: 108

³¹⁵ Skjønsberg 1998: 144

³¹⁶ Skjønsberg 1998: 151

³¹⁷ Arendt 2000: LXXII

I *Verdenskrigenes tid* beskriver forfatterne en jevn utvikling fra antisemittismen i middelalderen, til jødeforfølgelser og [...] *systematisk angrep på jøder og synagoger*,³¹⁸ som kulminerte med [...] *den systematiske utryddelsen av jøder og sigøynere*.³¹⁹ Antisemittisme som en faktor for det nazistiske folkemord er ikke en ukjent begrunnelse for Holocaustteoretikere. Blant annet beskriver Baumann hvordan [...] *Holocaust var et sammenstøt mellom de gamle spenningene som moderniteten ikke visste om, overså eller ikke klarte å løse - og mektige redskaper og rasjonell og effektiv handling som den moderne utvikling selv vekket til live*.³²⁰ Med andre ord var Holocaust et resultat av sammenstøtet mellom den tradisjonelle antisemittismen og det moderne byråkrati.

Videre presenterer *Verdenskrigenes tid* A.J. P Taylor sitt syn på årsaken til andre verdenskrig. Her påpeker Taylor at Hitler ikke ville ha blitt til noe uten det tyske folks støtte og samarbeid. Læreboka sier seg likevel ikke enig i innholdet som presenteres i kilden. Den blir videre behandlet i en arbeidsoppgave hvor blant annet dette spørsmålet stilles: *Hvorfor tror du Taylor fikk mye kritikk da han kom med sine årsaksforklaringer?*³²¹ Likevel presenterer læreboka Taylor sine tanker, som i senere tid har blitt støttet opp av Goldhagen. Utover denne kilden forteller også læreboka at [...] *raseteoriene fikk sterkest grobunn i Tyskland, og der var de særlig rettet mot jødene*.³²² Dette sitatet støtter opp om Goldhagens teorier om at antisemittismen var dypt rotfestet i den tyske befolkningen.

I *Verdenskrigenes tid* presenteres et utdrag av et intervju med en ung, tysk nazist hentet fra Dagens Næringsliv fra 1991. Han mener at om lag 300.000 jøder mistet livet under den andre verdenskrig, men ingen av disse ble gasset i hjel i tyske konsentrasjonsleirer. I sammenheng med intervjuet forklarer læreboka at det finnes ulike tolkninger av fortiden, og at historien ikke er som matematikken, hvor en har fasitsvar. Likevel tar forfatterne avstand fra nynazistens uttalelser og påpeker at [...] *enkelte ganger setter noen spørsmålstegn ved hendelser som det ikke kan herske*

³¹⁸ Sveen og Aastad 1998: 87

³¹⁹ Sveen og Aastad 1998: 113

³²⁰ Baumann 2005: 21

³²¹ Sveen og Aastad 1998: 101

³²² Sveen og Aastad 1998: 77

tvil om.³²³ Læreboka tar med andre ord sterk avstand fra David Irving og andre Holocaustfornektere.

I *Innblikk* gjør forfatteren rede for at [...] *De forholdene som gjorde det mulig for Hitler å komme til makten, vil aldri komme tilbake på akkurat samme måte. De var enestående for den tidens Tyskland.*³²⁴ Selv om læreboka ikke sier noe om Holocaust i denne sammenheng, gjøres det rede for at forholdene som rådet var enestående for den tidens Tyskland. Dette er i strid med Baumann, som i motsetning til læreboka mener at disse forholdene ikke er knyttet til et bestemt samfunn til en bestemt tid. Han påpeker at [...] *disse kjente trekkene ved vår sivilisasjon som Holocaust igjen har gjort til en gåte, er fremdeles i høy grad en del av vårt liv. De har ikke forsvunnet. Det har derfor heller ikke muligheten for et nytt Holocaust.*³²⁵

I *Innblikk* påpekes det at deltakelse i massebevegelser kan gi grobunn for nazisme. Her bruker forfatteren psykiateren Astrid Nøkkelbye Heibergs forklaring på hvordan mennesker oppfører seg i en massebevegelse. Her påpekes det at under vanlige forhold er flesteparten av oss ufarlige. Som en del av en massebevegelse derimot, har de fleste potensial til å bli farlige; *Da kan vi gripes av en hetsstemning, av et massehysteri, der andre mennesker knuses og trampes i hjel rent fysisk eller psykisk ved å henges ut, mobbes, utstøtes fra samfunnet.*³²⁶ Sitatet belyser at dersom mennesker blir en del av en massebevegelse vil de bli påvirket til å handle slik som resten av bevegelsen. En kan gjerne si at vi blir revet med. Forklaringen er i stor grad en bekreftelse på at mennesket i utgangspunktet ikke er ondt, men kan bli påvirket til å utføre handlinger uten å tenke over konsekvensene. Arendts teorier peker mot deltakernes manglende evne til å tenke. Milgram peker også på hvordan lydighet mot autoritære mennesker kan drive mennesker til å utføre handlinger, de på egenhånd aldri ville ha utført. Han kan også knyttes inn her.

³²³ Sveen og Aarstad 1998: 12

³²⁴ Lund 1998: 86

³²⁵ Baumann 2005:128

³²⁶ Lund 1998: 86

Lærebøker etter Kunnskapsløftet

I likhet med den tidligere utgaven tar også *Underveis* (2007) avstand fra Goldhagen. Boka gjør rede for at det ikke bare var i Tyskland mennesker støttet opp om nazismen. Et eksempel er Østerrike; *Det var prosentvis flere medlemmer av nazistpartiet i Østerrike enn i Tyskland, og østerrikere flest var minst like "gode" nazister som tyskerne.*³²⁷ Som i den tidligere utgaven trekkes også Polen fram i denne sammenheng: *I mange østeuropeiske land, for eksempel Polen var det fra gammelt av store fordommer mot jødene.*³²⁸

I *Matriks* finnes en diskusjonsoppgave der elevene skal diskutere ulike unnskyldninger tyskere har kommet med i etterkant av krigen: *Etter andre verdenskrig sa noen tyskere at de bare utførte ordre. Andre sa at de måtte gjøre som de ble fortalt, ellers ble de selv drept. Mange sa de hørte rykter om utryddelse, men syntes de var for utrolige til å være sanne. Hva synes du om disse unnskyldningene?*³²⁹ Utover denne arbeidsoppgaven går ikke læreboka dypere inn på årsakene til at tyskere samarbeidet med nazistene. Når læreboka omtaler handlingene som ble utført, viser de som sagt til *nazistenes* handlinger. Man går derimot ikke dypere inn på hvem disse nazistene var. De to første unnskyldningene peker mot Omar Bartov og hans forklaring: At samarbeid med nazistene ble begrunnet i å adlyde ordre, og frykt for sine overkommanderende, så vel som frykt for fiendene i krigen. Milgram prøver gjennom sitt forsøk også å vise til hvordan mennesker kan bli påvirket til å gjøre grusomme hendelser etter ordre. I så måte kan denne forklaringen brukes her.

Unnskyldningen om at mange ikke trodde på utryddelsene, blir styrket gjennom lærebokas framstilling av kart over de ulike leirene; *For å holde Holocaust hemmelig ble konsentrasjonsleirene plassert på avsidesliggende områder langt borte fra Tyskland.*³³⁰ Sitatet er muligens et forsøk på å vise til at ikke alle tyskere kjente til hvilke handlinger jødene var utsatt for. Dersom dette er tilfelle, strider læreboka mot Goldhagens teori om at de fleste tyskere kjente

³²⁷ Skjønsberg 2007: 133

³²⁸ Skjønsberg 2007: 175

³²⁹ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 123

³³⁰ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 119

til handlingene. På den andre siden sier tyskerne at de likevel hørte rykter om utryddelse. Å velge å ikke tro på disse ryktene, kan knyttes opp mot Arendts teorier om en manglende evne til å tenke. Selv om flere tyskere var klar over at en utryddelse fant sted, ville de ikke vite om det, og lot derfor være å tenke på det.

Baumann forteller om en sosialt produsert likegyldighet i det tyske folk. Han trekker fram Herbert C. Kelman, som mener at tre betingelser må være oppfylt, sammen eller hver for seg, for at moralske hemninger mot vold til en viss grad forsvinner: *Når volden er autorisert (ved offisielle ordre som kommer fra lovlig hold), når utøvelsen er rutinemessig (ved å følge fast praksis og nøyaktig angitte roller), og når ofrene blir avhumanisert (ved hjelp av ideologiske definisjoner og indoktrinering).*³³¹ Ved at staten rettet alle sine midler mot en framstilling av jøden som et undermenneske, produserte lover som understreket dette, og organiserte kollektive voldsaksjoner mot jødene, ble den resterende befolkningen muligens oppdratt til å vende ryggen til jødene. Dette kan være en forklaring på hvorfor den tyske befolkningen ikke tenkte mer over disse ryktene om utryddelse.

I en arbeidsoppgave i *Matriks* har forfatterne formulert følgende spørsmål; *Andre verdenskrig blir ofte framstilt som en krig mellom de gode og de onde. Hvem var de gode og hvem var de onde? Går det an å si at den ene parten var god mens den andre parten var ond?*³³² Ut i fra innholdet i læreboka er det stor sannsynlighet for at elevene vil svare at nazistene var de onde aktørene i andre verdenskrig. Boka forteller blant annet at [...] *Under andre verdenskrig drepte nazistene om lag seks millioner jøder. Drapene var ikke tilfeldige, men nøye planlagt og gjennomført.*³³³ Når en hendelse beskrives som ”nøye planlagt og gjennomført” gis det ikke inntrykk av at dette var spontane handlinger fra aktørenes side, og en får inntrykk av at nazistene handlet med overlegg. Dermed kan en ikke avvise nazistens ondskap som forklaring på Holocaust i *Matriks*.

³³¹ Baumann 2005: 58

³³² Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 116

³³³ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 118

I en annen arbeidsoppgave i *Matriks* skal elevene selv drøfte påstanden: *Hadde det ikke vært for den industrielle revolusjon, kunne aldri Holocaust ha skjedd.*³³⁴ Denne påstanden kan knyttes opp mot Baumann, som mener at det moderne samfunns teknologi og hierarkiske oppbygning bidro til at nazistene lettere kunne gjennomføre sin politikk. Riktignok sier ikke læreboka noe ellers om hvorvidt den industrielle revolusjon bidro til at Holocaust kunne finne sted, likevel byr den på et utgangspunkt for videre drøfting av påstanden.

Fornektelse av Holocaust blir tatt opp som tema i *Matriks*. Her blir David Irving trukket fram som et eksempel på historieforfalskning, og læreboka viser at de tar avstand fra slike oppfatninger: *Den britiske historikeren David Irving har skrevet at Holocaust ble oppdiktet av seiersherrene etter andre verdenskrig. [...] Slik har Irving forfalsket historien.*³³⁵

I liket med *Matriks* presenterer *Makt og menneske* David Irving. Læreboka gjør rede for at enkelte europeiske land både gir bøter og fengsel for offentlige uttalelser som tar sikte på å fornekte Holocaust. Deretter følger en oppfordring til elevene om å være kritiske til kilder: *Både de som bekrefter, og de som benekter Holocaust, bruker Internett som medium for å spre oppfatningene sine. Bruk derfor det du har lært om kildekritikk når du leser om jødeforfølgelsene på nettet.*³³⁶ Samtidig som læreboka tar avstand fra Holocaustfornektelse, oppfordrer de elevene til å være varsomme når de søker opp stoff på Internett.

I *Makt og menneske* beskrives Holocaust som en hendelse blant flere. Allerede i kapitlets innledning skriver forfatterne at [...] *I dette kapitlet får du lære om hva som skjedde med jødene og andre menneskegrupper fra midten av 1900-tallet og fram til vår tid.*³³⁷ Holocaust blir sammenlignet med andre folkemord, blant annet skal elevene i en arbeidsoppgave finne [...]

³³⁴ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 123

³³⁵ Hellerud, Knutsen og Moen 2007: 123-124

³³⁶ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 127

³³⁷ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 117

*likhetene og forskjellene mellom Holocaust og Moskvaprosessene/ GULag- leirene?*³³⁸ Kapitlet avsluttes slik [...] *Dessverre er det vi har skrevet om i dette kapitlet, bare noen få av de mange grusomme handlingene som har skjedd i nyere tid. [...] likevel gjentar historien seg. Hvorfor?*³³⁹ At kapitlet som er kalt "Holocaust" inneholder referanser til fire andre folkemord, gjør at Holocaust framstår som et eksempel blant flere, og pekes derfor på ingen måte ut som en enestående hendelse. At rammene rundt Holocaust bærer med seg farer for gjentakelse, finner vi igjen i Baumanns teorier.

Makt og menneske presenterer som sagt en individuell fortelling fra den høytstående nazisten Adolf Eichmann. I denne framstillingen støtter læreboka opp om Arendt og Baumann. Arendts teori har utgangspunkt i vitnemål fra Eichmann selv, i rettsaken mot ham. Hun mente han framsto som en vanlig familiefar. Fortellingen i *Makt og menneske* belyser at inntrykkene fra leiren virket overraskende, og hadde stor påvirkning på Eichmann, ved uttalelser som "jeg orket ikke mer. Jeg var helt ferdig". Sitatet kan også støtte opp om Baumann, som mener gjerningsmennene ikke er å betrakte som sadister eller sinnssyke, men heller [...] *normale mennesker som lett ville sluppet gjennom en hvilken som helst psykiatrisk sil.*³⁴⁰

I tillegg ser Baumann på Holocaust som et resultat av en sammensatt prosess. Han viser til at oppbygningen i byråkratiet fører til at [...] *konflikter om moralske spørsmål oppstår aldri - enten fordi handlingenes moralske aspekter ikke er umiddelbart innlysende, eller fordi de med vilje holdes skjult* [...].³⁴¹ Med dette menes at Holocaust fant sted i ulike ledd, og gjerningsmennene som deltok i handlingene fulgte aldri planene fra skrivepult til gasskammer. Handlingene ble fordelt på flere ledd. Det vil si at Eichmann, som sto for organiseringen av Holocaust, ikke selv behøvde å ta del i selve utførelsen av utryddelsesprogrammet. Eller som Hilberg uttrykker det:

³³⁸ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 128

³³⁹ Ingvaldsen og Kristensen 2007: 129

³⁴⁰ Baumann 2005: 56

³⁴¹ Baumann 2005: 61

*De fleste byråkratene skrev rundskriv, laget planer, snakket i telefonen og deltok på møter. De kunne ødelegge et helt folk ved å sitte ved skrivebordet.*³⁴²

Sammenfatning

Ingen av lærebøkene kommer med konkrete framstillinger for å belyse hvordan Holocaust kunne finne sted. En kan finne sitater som til en viss grad støtter opp om enkelte sider av de ulike teorier som er presentert tidligere i oppgaven. Likevel er det flere aspekter som skiller seg fra den samme teorien. Eksempelvis er det flere av lærebøkene formidler et syn som gir ansvaret til nazistene. Det er derimot få av dem som presiserer hvem nazistene var. Enkelte (*Underveisbøkene* og *Matriks*) gir inntrykket av at overgriperne i historien om Holocaust, var en liten gruppe mennesker som utagerte sitt hat mot jødene. Her er i likhet med Goldhagen, antisemittismen brukt som motiv, men til forskjell blir ikke Holocaust framstilt som en hendelse utført av tyskere flest.

Resultat av undersøkelsen

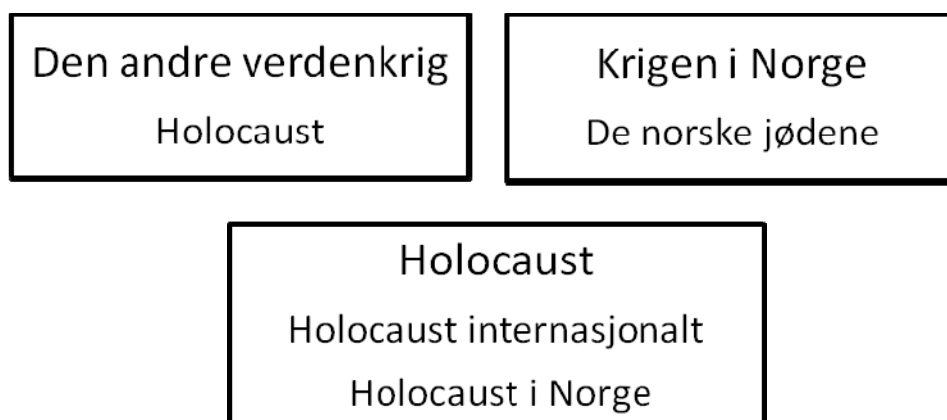
Utviklingen viser at framstillingen av Holocaust i norske lærebøker stadig blir gitt større plass. I Fondevik sin undersøkelse for lærebøker i historie fra 1946 til 1998, fant hun at omfanget av Holocaust i lærebøkene økte fra 11 ord i 1946 til over tre sider hos Sveen og Aastad i 1998.³⁴³ I perioden 1998 til 2007 er gjennomsnittsomfanget mer enn fordoblet. Mens bøkene etter læreplanverket for den 10-årige grunnskole har et gjennomsnittsomfang på fem sider tilknyttet Holocaust, er det i lærebøkene tilknyttet kunnskapsløftet et gjennomsnitt på 11 sider.

Samtidig bærer utviklingen preg av framstillingen av Holocaust skal presenteres adskilt fra den andre verdenskrig for øvrig. Eksempelvis har to av de nyeste lærebøkene (*Makt og menneske* og *Matriks*) egne henholdsvis kapittel/delkapittel som er kalt *Holocaust*. Samtidig skal den nasjonale historien om krigen inkluderes i framstillingen av Holocaust, fremfor i kapitlet som tar

³⁴² Hilberg i Baumann 2005: 61

³⁴³ Fondevik 2002: 71

for seg krigen i Norge. På denne måten blir Holocaust framstilt som en helhetlig historie, og en kan lettere se de norske jødernes historie i lys av en større historie. Jeg har forsøkt å skissere opp utviklingen i rammene under. Mens de øverste rammene viser plasseringen av Holocaust i lærebøkene etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen, viser den nederste rammen plasseringen i lærebøkene etter Kunnskapsløftet.

En ulempe ved å framstille den internasjonale og nasjonale historien om Holocaust samlet under ett, kan være at det norske Holocaust oppfattes som en kopi av det internasjonale. Ingen av lærebøkene i denne undersøkelsen tar sikte på påpeke likheter og forskjeller i disse historiene. Samtidig som elevene bør få innsikt i at også norske jøder ble utsatt for en systematisk utryddelse, vil det også være viktig å påpeke at antisemittismen og segregasjonen av de norske jødene ikke ble gjennomført i samme grad som i Tyskland. I framstillingen av det norske Holocaust er samtlige lærebøker mer opptatt av å belyse hvilken rolle de ulike aktørene spiller.

Lærebøkernes framstilling av Holocaust i Norge fordeler seg på tre ulike historier: historien om ofrene, skurkene og heltene. Enkelte av bøkene tar for seg flere eller alle historiene. Historien om jødene som ofre, er for øvrig å finne i samtlige lærebøker. Dette er i tråd med Johansens undersøkelse, hvor han påpeker at lærebøker, i framstillingen av den andre verdenskrig generelt, har gått fra å fokusere på det han kaller en patriotisk minnekultur, til å flytte synsvinkelen over til ofrene og deres lidelser: *Mest gjeld dette det jødiske Holocaust som har fått stadig større*

*plass.*³⁴⁴ På samme måte har skurkehistorien utvidet seg fra å bare gjelde medlemmer av det norske fascistiske partiet, Nasjonal Samling. Særlig det norske politiet blir gitt en skurkerolle i den nasjonale historien om Holocaust.

I framstillingen av tyskerne skiller alle lærebøkene konsekvent mellom tyskere og nazister. Likevel er det få, om noen som gir uttrykk for hvem nazistene var, utover å navngi enkelte av de nazistiske lederne. Gjennom framstillingen er det i de fleste lærebøkene vanskelig for elevene å forstå hvor mange gjerningsmenn som måtte til for å i det hele tatt å gjennomføre nazistenes planer. Enkelte av lærebøkene går til en viss grad innom motivet til aktørene, og belyser at det fantes sivile arbeidere i konsentrasjonsleirene, som ikke støttet opp om nazismen. Det er derimot ingen av lærebøkene som i høy grad belyser en slik vinkling.

Holocaust blir i stør grad presentert i lys av en fortid og ettertid. Samtlige lærebøker har i ulik grad satt Holocaust inn i en tidsmessig sammenheng. Fondevik fant i sin undersøkelse at [...] *nyere lærebøker inneholder en tydelig blanding av saklig, resonnerende faktaformidling og skildrende innslag [...] der forholdet mellom fortid, nåtid og framtid spiller en vesentlig rolle.*³⁴⁵ I likhet fant jeg at de ulike lærebøkene forsøker å sette Holocaust inn i en større sammenheng, fremfør å presentere Holocaust som en adskilt hendelse. Til tross for stor fokus på jødernes historie i forkant av Holocaust, sier ikke lærebøkene noe om jødene i Holocausts ettertid. Dette har nok sin begrunnelse i at lærebøkene for niende trinn hovedsakelig tar for seg tiden historien om den første og andre verdenskrig. Etterkrigstiden blir tradisjonelt vektlagt på 10. trinn.

På den andre siden fokuserer samtlige lærebøker på Holocausts rolle i ettertiden. Mens lærebøkene etter Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen fokuserer på moderne utløpere av nazismen, blir Holocaust i lærebøkene etter Kunnskapsløftet knyttet opp mot konflikter i tiden etter Holocaust. Eksempelvis tar *Underveis* (2007) for seg Midtøsten

³⁴⁴ Historie 1-2009: 64

³⁴⁵ Fondevik 2002: 137

konflikten mellom jøder og palestinere, både i for- og etterkant av Holocaust. På samme måte trekker *Matriks* og *Makt og menneske* fram internasjonale konflikter som Srebrenica-massakren og folkemordet i Rwanda. Dette kan sees i sammenheng med Kunnskapsløftets kompetansemål som tilsier at; *Mål for opplæringa er at eleven skal kunne lage spørsmål om sentrale internasjonale konflikter på 1900-talet og i vårt eige hundreår, formulere årsaksforklaringar og diskutere konsekvensar av konfliktane*.³⁴⁶ Til sammenligning finner vi i Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen en større fokusering på moderne utløpere av de fascistiske og nazistiske ideologier, som nynazismen.

Ved å knytte Holocaust opp mot hendelser i nyere tid, som for eksempel i vårt eget århundre, kan det være lettere for læreren å bygge en bro fra en samtid elevene kjenner til over til en fjernere fortid. Årsaken til at Kunnskapsløftet i større grad fokuserer på internasjonale konflikter, fremfor små høyreekstreme grupper, kan være at utviklingen av moderne folkemord i stor grad har eskalert siden Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen ble utgitt. Dermed er det desto viktigere å gjøre elevene klar over at slike hendelser fremdeles finner sted.

Framstillingen av individuelle fortellinger bidrar til å skildre historien om Holocaust fra ulike vinklinger, og gjør framstillingen mer levende for elevene. Det er også en fin måte å la de ulike aktørene komme til orde på. Det totale antallet individuelle fortellinger har faktisk økt fra et gjennomsnitt på rett over to i 1998, til i underkant av fem i 2007. Her ser vi at utviklingen Fondevik fant i sin undersøkelse, fortsetter i samme retning: *De to nyeste bøkene (Verdenskrigenes tid og Innblikk) presenterer også stoffet på en saklig måte, men inneholder likevel flere innslag av intervjuer, personlige beretninger og eksempler*.³⁴⁷

³⁴⁶ <http://www.udir.no/grep/Lareplan/?laereplanid=125640&visning=5>

³⁴⁷ Fondevik 2002: 71

Det er også blitt mer vanlig å la nazister komme til orde ved hjelp av individuelle fortellinger. Disse kan være en utfordring i undervisningssammenheng. Fordelen med en tosidig framstilling av individuelle fortellinger, slik jeg ser det, er at en unngår en kollektivisering av gjerningsmennene under det nazistiske styret. Bak begrepet ”nazister” finnes det forskjellige mennesker, som hadde forskjellige syn på sine handlinger. Ved å la dem komme til orde, kan en kanskje bidra til å nedtone rådende fordommer, og muligens se aktørenes motiver i et annet lys. På den andre siden hevder lærebokforsker Eva Kolinsky at slike framstillinger kan skape uønskede holdninger og innstillinger blant elevene.³⁴⁸ Samtlige lærebøker i denne undersøkelsen lar nazister selv komme til orde. Dette varierer i fra utdrag av *Mein kampf*, taler og utfyllende skildringer fra nazister som observerer gasskamrene. I stede for å belyse nazistenes motiver, bidrar disse fortellingene til å forsterke jødernes egne historier fra gasskamrene, og blir derfor også ansett som mindre problematiske.

Den samme tendensen finner vi også i den kollektive fortellingen om Holocaust. Selv om nazistene er svært synlige i historien om Holocaust, spiller de en birolle. Hovedrollen er tildelt jødene. Nazistene blir i all hovedsak skildret som en kollektiv gruppe, mens jødene opptrer både som individuelle personer og kollektiv gruppe. Den kollektive skildringen framhever jødernes rolle som offer, både før og under Holocaust, hvor lidelseshistorien er svært framtreddende. Dette faller muligens naturlig med tanke på hvilke hendelser historien om Holocaust faktisk innebærer.

Når det er snakk om definisjoner av Holocaust, har jeg med min egen definisjon ikke prøvd å si noe om hva som er rett, og hva som er galt. Tvert imot, har jeg forsøkt å åpne for de ulike variasjonene av begrepet som presenteres i de ulike lærebøkene. Lærebøkene definisjoner varierer fra å kun inkludere jødene, til å gjelde alle folke- og minoritetsgrupper som i høy grad ble drept av nazistene. Det viktigste er at alle bøkene har gjort rede for at nazistene utførte et folkemord, som resulterte i at mange millioner mennesker ble drept.

³⁴⁸ Fondevik 2002: 139

I teoridelen forsøkte jeg å belyse utvalgte teoretikere som med sine forklaringer forsøker å belyse hvordan Holocaust kunne finne sted. Disse har jeg, i den grad det lot seg gjøre, koblet opp mot lærebøkens historier. Fordi de eksisterende teorier om Holocaust er så omfattende, og til tider plasserer aktørene i lukkede grupper, er det ingen av bøkene som kan tolkes i retning mot en bestemt teori. Man kan likevel finne enkelte sitat som til en viss grad avkrefter eller bekrefter eksisterende teorier. Den teoretikeren som i størst grad skiller seg fra lærebøkens framstilling var David Irving.

Holocaustfornektelse og David Irving, spesielt, er i mediens søkelys for tiden. Tre av lærebøkene (*Verdenskrigenes tid*, *Matriks* og *Makt og menneske*) tar stilling til fornektelse av Holocaust. Samtlige av lærebøkene trekker fram slike eksempler for å vise til at mennesker bruker historien på ulike måter, og at man skal være kritiske til kilder man finner. Samtlige bøker tar sterkt avstand fra fornektelse av Holocaust, og belyser at utryddelsen av mennesker under andre verdenskrig er så dokumentert at det ikke er noe en kan stille spørsmål ved.

Litteraturliste

Arendt, Hannah. *Eichmann i Jerusalem. med innledende essay av Bernt Hagtvet*. Bokklubben dagens bøker 2000

Bartov, Omer. *Germany's War and the Holocaust. Disputed Histories*. Cornell university 2003

Baumann, Zygmunt. *Moderniteten og Holocaust*. Vidarforlaget 2005

Bøe, Jan Bjarne. *Å lese fortiden. Historiebruk og historiedidaktikk*. Høyskoleforlaget 2006

Eriksen, Anne. *Det var noe annet under krigen. 2. Verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Pax forlag A/S Oslo 1995

Evans, Richard J. *Telling Lies About Hitler. The Holocaust, History and the David Irving Trial*. Verso 2002

Finkelstein, Norman G. *Holocaust-industrie. Refleksjoner over utnyttelsen av jødernes lidelser*. Spartacus, 2004

Friedländer, Saul. *The years of extermination. Nazi Germany and the Jews 1939-1945*. Phoenix 2008

Fure, Odd-Bjørn. *Kampen mot glemselen. Kunnskapsvakuum I mediesamfunnet*. Universitetsforlaget 1997

Goldhagen, Daniel Jonah. *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust.* Little, brown and company 1996

Lorenz, Einhart. *Veien mot Holocaust.* Pax forlag 2003

Myers, David G. *Exploring Social Psychology.* Mc Graw Hill 2004

Novick, Peter. *The Holocaust in American life.* Boston, Mass: Houghton Mifflin 1999

Ottosen, Kristian. *Den annen verdenskrig.* Oslo, Aschehoug 2000

Stackelberg, Roderick. *Hitler's Germany. Origins, interpretations, Legacies.* Routledge 2004

Tanum, *Tanums store rettskrivningsordbok.* Kunnskapsforlaget 2005

Taylor, A.J.P. *Årsagerne til 2. Verdenskrig.* Paludans fiol-bibliotek 1968

Thalman, Rita og Feinermann, Emmanuel. *Crystal night. November 9-10, 1938.* United States Holocaust Memorial Museum 2000

Lærebøker

Hellerud, Synnøve Veinan. Knutsen, Ketil og Moen, Sigrid. *Matriks historie 9.* Aschehoug 2007.

Ingvaldsen, Bjørn og Kristensen, Ingunn. *Makt og menneske historie 9.* Damm 2007

Lund, Erik. *Innblikk Historie 9.* Aschehoug 1998.

Skjønberg, Harald. *Underveis historie 9*. Gyldendal 1998.

Skjønberg, Harald. *Underveis historie 9*. Gyldendal 2007.

Sveen, Asle og Aastad Svein, *Historie 9. Verdenskrigenes tid*. Cappelen 1998.

Læreplaner

Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen. Det kongelige kirke-, utdannings- og forskningsdepartement. 1996.

Kunnskapsløftet på nett: <http://www.Udir.no/grep>

Internett

Dahl, Hans Fredrik. <http://www.dagbladet.no/kronikker/970227-kro-1.html>. www.dagbladet.no
25.03.2009

<http://ask.bibsys.no>

<http://dictionary.reference.com>

Svendsen, www.snl.no

www.ask.com

www.caplex.no

www.hlsenteret.no

Miller, Arthur G. *Reflections on "Replicating Milgram"*.
<http://www.apa.org/journals/releases/amp641-2.pdf> 2009

www.ordbok.no

www.ushmm.org

Hovedfagsoppgaver

Bruland, Bjarte. *Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Bergen. Våren 1995

Fondevik, Cathrin. *Jødene under nazismen 1933-1945. En analyse av norske lærebøker i historie og KRL-faget*. Hovedfagsoppgave i historie, Høgskolen i Bergen - Universitetet i Bergen. Våren 2002

Knutsen, Ketil. *Å utvikle historiebevissthet i skolen. Intensjoner i og tilrettelegging av læreplan, lærebøker og undervisningspraksis*. Hovedoppgave i historie, Høgskolen i Bergen, historisk institutt. Universitetet i Bergen. AVH Våren 2001.

Artikler

Historie 1-09. Johansen, Karl Egil: *Fagleg løft eller kul krigshistorie på glansa papir?*